

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
 પ્રભુજીને પહેરાવું
 પામવા પરમને
 પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
 પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
 પ્રણામ
 પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
 : પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પ્રેમદા

પ્રેમ - પરિવારનો
 પ્રીત - પ્રકૃતિની
 પ્રવાસ - પારાવારનો
 પથિક - પરમ પંથની
 પ્રેરણા - પિયુજની
 પ્રસાદી - પરમેશ્વરની
 પુષ્ટિ - પ્રભુજીની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પ્રેમદા

(પ્રેમ આપનાર, જુવાન સુંદર સ્ત્રી, રમણી)

અનુભવનાં અમૃતચિંદુ - ૧૦૭

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	બેઠી છું ને !	૫
૨	જીવનનું સત્ય	૯
૩	બારમામાં	૧૩
૪	સદ્ગુણની ખેતી	૧૬
૫	ગોરનું તરભાણું	૧૯
૬	રખતરખા	૨૨
૭	છત્રછાયા	૨૭
૮	પસંદ	૩૦
૯	વગર પગારની નોકરી	૩૫
૧૦	સ્ત્રીનો જમાનો	૩૮
૧૧	બે મિત્રો	૪૧
૧૨	ટાઢક	૪૩
૧૩	ઉત્તમાવસ્થા	૪૯
૧૪	જ્ઞાન વૃષા	૫૩
૧૫	જૂનું ઘર	૫૮
૧૬	સાધના	૬૧
૧૭	પૈસો	૬૩
૧૮	સાસુ વહુ	૬૭
૧૯	વર્ષગાંઠ	૭૧
૨૦	અંચાઈ	૭૪
૨૧	તકેદારી	૭૮
૨૨	સંભારણા	૮૩
૨૩	રાખડી	૮૮
૨૪	મોટાભાઈ	૯૨
૨૫	છૂટાછેડા	૯૪

બેઠી છું ને !

મારી બા માણેકબેન. નાના હતા. પિતાજીનું અવસાન થયું. કાળો કકળાટ થઈ ગયો. નાનાં નાનાં પારેવડાં જેવા બે સંતાનો, શું થશે ? બા કહે - હું બેઠી છું ને એમની મા ! એમને ઉછેરીશ, મોટા કરીશ, ભણાવીશ. બા ભણેલા નહીં પણ ગણેલા. અમે ચાલી સીસ્ટમમાં ડબલ રૂમમાં રહેતા. રસોડું પતે પછી બહારના રૂમમાં બેઠા હોઈએ. રસોડાની લાઈટ બંધ કરી હોય. બા કહે, દીકરા મારા માટે પાણીનો ગ્લાસ લઈ આવને ! હું ફફડું. અંધારામાં બીક લાગે. ચોર આવશે તો ? બા કહે, હું અહીં બેઠી છું ને ! જા જોઉં - તને કંઈ નહીં થાય.

મારા ભાઈને તાવ આવ્યો. ધ્રુજે-તરફે મને ચિંતા થઈ શું થશે ? બા આશ્વાસન આપે - બેટા ડરવાનું નહીં. હું બેઠી છું ને ! ઠાકોરજી સૌ સારા વાના કરશે. પરીક્ષા પાસે આવે. વાંચવાનું હોય, રીવીઝન કરવાનું હોય. બા કહેતી, હું સાથે જાગું છું ને ! ઊંઘી જવા નહીં દઉં. વાંચો - હું બેઠી છું ને ! પરીક્ષા ફી ભરવાની હોય, ઘરમાં પૈસાની અગવડ હોય, ચિંતા થાય - બા કહે, તમે વાંચો - હું બેઠી છું ને ! ગમે તેમ સગવડ થઈ જશે. હું મેટ્રીક પાસ થઈ ગઈ. મેં કહ્યું, હું ટ્યુશન શરૂ કરી દઉં. બા કહે, તમે લોકો ભણો, ખૂબ ભણો. હું બેઠી છું ને ! મારી સગાઈ કરી, સાસુજીએ પહેરામણીનું લીસ્ટ આપ્યું. મને ચિંતા થઈ. મેં કહ્યું હું કપિલને કહી દઉં - અમારી આટલી પરિસ્થિતિ નથી. બા કહે, બેટા જે ખર્ચ થાય તે - પહેરામણીની વ્યવસ્થા થઈ જશે. લગ્ન પ્રસંગ વારે વારે આવવાનો નથી. તું બ્યુટીપાર્લરવાળીને ઓર્ડર આપી દેજે. હું બેઠી છું ને ! બધી સગવડ થઈ જશે. બાએ મારા લગ્ન ધામધૂમથી કર્યા. ભાઈ ધ્રુવ ડોક્ટર બન્યો. દવાખાનું શરૂ કરવાનું હતું. બાએ પોતાનો બધો દાગીનો વેચીને દવાખાનું ખરીદાવ્યું. ચિંતા ન કરો. હું બેઠી છું ને ! ભાઈએ અને મેં બહુ ના પાડી - એ તારું સ્ત્રીધન છે. અમે

લોન લઈશું. પણ મારી બા એક જ વાત-આગળ વધો.

ભીઉં નકો, મીં તુમચી પાઠી-માંગે આહે - ભગવાન કહે છે જે ડર્યો તે મર્યો. તમે નિર્ભયતાથી આગળ વધો - ભગવાન વહારે ધાવા તૈયાર બેઠો જ છે. આમ અમારી બા અમારું પ્રેરકબળ બની રહ્યા. મારી પહેલી સુવાવડ હતી. બહુ ડર લાગે. બા કહે, ‘શ્રી કૃષ્ણ શરણં મમ’ જપ કર્યા કર. ચિત્ત પરોવી દે. ભગવાન બધા સારાવાના કરી દેશે. ‘ચિત્ત તું શીદને ચિંતા કરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે’. દાનત સારી રાખીએ, ઇશ્વર સદા સહાય કરવા તત્પર છે જ. બાના શબ્દો અમારા માટે આશ્વાસનરૂપ હતા. પ્રેરણાદાયક બની રહેતા. નિર્ભયતા અને નિડરતાના પ્રેરણા પીયૂષ એમણે પાયા. જે જીવનના હર ક્ષેત્રમાં અમને કામચાબી અપાવતા રહ્યા. આજે પણ બાના શબ્દો યાદ આવે છે, મનમાં ગૂંજ્યા કરે છે અને મન નિર્ભય બની જાય છે.

બા કાયમ પ્રસન્નચિત્ત રહેતા. ગમે તેવી મુસીબતમાંથી રસ્તો કાઢી શકે. નેળનાં ગાડાં કાયમ નેળમાં રહેવાના નથી. કોઈને કોઈ સહાય મળી જ રહે. જેનું કોઈ નથી, એનો ભગવાન છે.

હું હરિનો, હરિ છે મમ રક્ષક,

એહ ભરોસો જાય નહીં. એ એમનો જીવનમંત્ર.

પહાડ જેવી મુસીબતો આવી. આત્મવિશ્વાસથી તેઓ સંકટમાંથી પાર ઉતરતા ગયા. સવારે ઊઠીને પ્રભુ સ્તુતિ કરે. અમે મીઠી ઊંઘમાં હોઈએ, એમનો મધુર અવાજ સાંભળીએ. જીવનબળ પ્રાપ્ત થઈ જાય. ઇશ્વર જે કરે તે સારા માટે-એવો દૃઢ ભરોસો.

બા બહુ ભણેલી નહીં પણ ગીતાપાઠ કરે, સંસ્કૃત શ્લોકો કડકડાટ બોલી શકે. બોલી શકે એવું જ નહીં એમણે એ જ્ઞાન પચાવ્યું, અમલમાં મૂક્યું. બા વાતવાતમાં કહેવતો બોલે. કહેવતોમાં જીવન દર્શન સમાયેલું હોય છે, જીવન જીવવાનું બળ એમાંથી મળે. રામ નામમાં અપાર શ્રદ્ધા ધરાવે. રામજી મારી બેલડી પાર ઉતારશે. અધવચ્ચે નહીં જ ડૂબાડે એવી આત્મશ્રદ્ધા. અમારામાં આવી શ્રદ્ધા પ્રકટાવનારી હતી અમારી બા. બા આશ્વાસન આપે, અમારામાં હિંમત આવી જાય. હુંફ

મળી જાય. બાને કોઈ છેતરી જાય, એમને દુઃખ થાય કે હું ભણી નથી ને એટલે - હું ભણી હોત તો આવું ન થવા દેત. એમનામાં સરળતા અને ભોળપણ હતું.

બા ભણેલી ન હતી પણ સામાન્ય રીતે એ મારું મોઢું જોઈને જ અમારો ભાવ કળી જતી. તમને આ વસ્તુ જોઈએ છે ને! તમારે આમ પૂછવાનું છે ને! અમે રજૂઆત કરીએ એ પહેલાં એને ખબર પડી જતી. અમને જરા યે ઢીલા પડવા ન જ દે. એ બોલે ‘હું બેઠી છું ને’ અને અમારામાં ગજબની તાકાત આવી જાય.

અમારા કંચન ફોઈને સાસરિયા ત્રાસ આપતા હતા. ભાઈની હયાતિ નહીં. ક્યાં જાય? બિચારી દુઃખી દુઃખી થઈ ગઈ. કોઈએ બાને ખબર આપ્યા, બા કંચનફોઈને સાસરે પહોંચી ગયા. ચાલ કંચન - તારો ભાઈ નથી પણ ભાભી તો બેઠી છે ને! પિયરનું ઘર તારા માટે કાયમ ખુલ્લું છે. કુઆને ઘરે મળવા બોલાવ્યા, સમાધાન કરાવ્યું. અને ફોઈનો ઘરસંસાર તૂટતો બચી ગયો. કંચનફોઈ કહે કે ભાભીએ કહ્યું, હું બેઠી છું ને! એ શબ્દો મને જીવન જીવવા પ્રેરણા આપી ગયા. જ્યારે જ્યારે જીવનમાં કોઈ પડકાર આવે, હિંમત હારી જવાય, ત્યારે બાનો આ બીજમંત્ર યાદ આવી જાય. આજે બા નથી, પણ બાના આશીર્વાદ મારી સાથે જ છે એ વિશ્વાસ જીવન જીવવાનું બળ પૂરું પાડે છે.

માનવીના સંબંધો સ્નેહ અને લાગણીના મજબુત પાયા પર ટકી રહે છે. આત્મીયતાનો અભાવ કે ઉપરછલ્લી કૃત્રિમ લાગણીઓને કારણે તીરાડ પડે. અંતર વધવા લાગે. સંબંધો જાળવવા માટે આત્મીયતાનું અમૃત અને લાગણીની કુમાશ ભળે તો સંબંધ શાશ્વત બની જાય. માણસ છે. સુખ દુઃખ આવે. બીજા માણસ પાસેથી પ્રેમ, સહાનુભૂતિ, હૂંફ અને આદરની અપેક્ષા રાખીએ. પોતે અનુભવેલા સુખ કે દુઃખમાં માનવીનું મન હંમેશા બીજા સાથે શેર કરી હેયું હળવું બનાવે. ‘દાસ્તાં હમને સુનાઈ આપ ક્યું રોએ?’

આનંદ વહેંચીએ સૌ કોઈ ભાગીદાર થાય, દુઃખના રોદણાં રડીએ. કોઈને રસ ન હોય. આશ્વાસનના બે શબ્દો જીવવાનું બળ પૂરું પાડી

જાય, આત્મવિશ્વાસનો સંચાર કરી જાય. હું એકલો નથી, મારી પાછળ કોઈક છે, સ્નેહસભર હૂંફ મળી જાય, માણસ આપઘાત કરતો બચી જાય. ‘ચિંતા નહીં કરો’ હું બેઠી છું ને!

આ હૂંફમાં અકલ્પિત અભિન્ન લાગણી ભળેલી હોય તેથી અદ્ભૂત તાકાતનો સંચાર થઈ જાય. આપઘાત કરનાર બેન-દીકરીને કહીએ કે ‘હું છું ને’ અને એને પુનર્જીવન મળી જાય. અદીઠ આશાઓ સભર આ વાક્યમાં અઢળક આત્મીયતા છે. પવિત્ર પ્રેમની નિશાની છે જે ભગ્ન હેયામાં ચૈતન્યનો સાક્ષાત્કાર કરાવી જાય. ભલાઈ કરવાની આ એક સરળ રીત છે.



જીવનનું સત્ય

ધણા દિવસ પછી આકાશ સ્વચ્છ થતું દેખાયું. બે દિવસથી સૂરજનો ઉઘાડ થયો નથી. ખીચીયા પાપડનો ઓર્ડર હતો. પૂરતો તડકો પડે તો જ ખીચીયા પાપડ સરખા સૂકાય અને તો જ પાપડ તળતી વખતે ફૂલે. રેખાને થયું આજે ખીચીયા પાપડ વણી શકાશે, સૂકવી શકાશે. એણે ગેસનો ચૂલો પેટાવ્યો. પાણી ગરમ કરવા મૂક્યું. ખારો-મીઠું-આદું મરચાં નાંખ્યા. અને લોટ માપવાની તૈયારી કરતી હતી ત્યાં ઘરની ઘંટડી વાગી. રેખાએ બૂમ મારી, નિશા બેટા, દરવાજો ખોલ જરા, સવાર સવારમાં કોણ આવ્યું? રેખાને ત્યાં મોટે ભાગે ઘરાક જ આવે. રેખા પાપડ બનાવે, વડી બનાવે, અથાણા બનાવે. થેપલા ને ઢોકળા ને સમોસા પણ. ઓર્ડર પ્રમાણે બનાવે. છેલ્લા પંદર વર્ષથી આ ધંધો કરે છે રેખા. આજુબાજુની કોલોનીમાં એની ખ્યાતિ થઈ ગઈ હતી. એના ઘરાકો કાયમી હતા. રેખા અને એના સાસુ કાશીબેન બંનેનો સ્વભાવ માયાળુ, મળતાવડો, ઘરાકને ઓર્ડર પ્રમાણે ખાવાનું બનાવી પહોંચાડે. માલ ચોખ્ખો અને સારી ગુણવત્તાનો જ આપે. એટલા બધા ઓર્ડર આવતા થઈ ગયા છે કે હવે એક છોકરાને નોકરીમાં રાખ્યો છે. સાયકલ અપાવી છે. ઓર્ડર પ્રમાણે ઘરે ઘરે માલ લીલીવરી કરી આપે.

નિશાએ દરવાજો ખોલ્યો. કોઈ અજાણ્યો પુરુષ હતો. કોલોનીનો તો નહોતો જ. કારણ કાયમી ઘરાકને નિશા ઓળખતી જ હોય. રેખા સ્ટવ ધીમો કરીને હાથ લૂછતી લૂછતી બહાર આવી.

પુરુષને જોઈ એનું હૈયું થડકારો ચૂકી ગયું. માણસ ઓળખાઈ ગયો. પણ આંખ ઉપર વિશ્વાસ બેસતો ન હતો. આંખમાં ઓળખાણનો દીવો પ્રકટ્યો પણ પછી ફરી વળી શૂન્યતા. આવકારો આપી શકાયો નહીં. પેલો પુરુષ ઘરમાં દાખલ થઈ ગયો. ઘરમાં ચકળવકળ નજરે જોઈ રહ્યો. કોઈએ કહ્યું નહીં છતાં જાણે પોતાનું આધિપત્ય જમાવતો

હોય એ રીતે સોફા પર બેસી ગયો. રેખાને પૂછ્યું, આ આપણી દીકરી ભવ્યા. જુવાનજોધ થઈ ગઈ નહીં. રેખાએ કહ્યું, આપણી નહીં, એ મારી દીકરી છે. પેલો બોલી ઊઠ્યો, બેટા હું તારો પિતા, ભૂપત. દીકરીએ માની સામે જોયું. માએ દીકરી સામે જોઈ ઇશારો કર્યો, બેટા તારે કોલેજ જવાનું મોડું થશે. નીકળી જા. ભવ્યાને થયું કંઈક ગરબડ છે. આટલા વર્ષે બાપ ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યો. માને એકલી મૂકીને કેમ જવાય? મમ્મીએ દીકરી મોટી થઈ, કશું છુપાવ્યા વિના કથા કહી દીધી હતી કે તારા પિતા કાયર હતા. તારો જન્મ થયો. ઘરમાં કમાઈને લાવવું નહીં. બાપ ખાટલે પડ્યો હતો. હું જાતમહેનત કરી માંડ માંડ રોટલાનો જોગ કરું. એ ખરાબ લતે ચડી ગયો હતો. દારૂ માટે પૈસા માંગે, ના પાડી તો કહે, નીકળ બાર, ઘરમાં આ કોનું પાપ લઈને રહી છો. મારી દીકરી ન હોય આ. અને દાદા-દાદી હાજર હતા. દીકરાના કરતૂત જાણતા હતા. દાદાએ બે ધોલ મારી દીકરાને ઘરની બહાર કાઢી મૂક્યો. ઘડ દઈને દરવાજો બંધ કરી દીધો. મને હુકમ કર્યો વહુ બેટા, અંદર જાઓ. બસ થયું, દીકરો હદ વટાવી ગયો છે. એ કપાતરને આ ઘરમાં સ્થાન નથી. થોડા ધમપછાડા કરી એ ચાલ્યા ગયા. બહુ તપાસ કરી. ક્યાં યે પત્તો લાગ્યો નહીં. માબાપ નારાજ હતા. એનું નામ ઘરમાં લેવાની મનાઈ કરી. તે દિવસથી સાસુજી કાશીબેન રેખાની મા બનીને રહ્યા છે. દાદાનો સ્વર્ગવાસ થયો. સાસુવહુ મળીને નાના મોટા ગામના કામ લઈ પેટિયું રળી લે છે. એકલા હાથે કેટલા કેટલા દુઃખ વેઠી સાસુવહુ મળીને દીકરી ભવ્યાને ઉછેરે છે, ભણાવે છે.

મહેનતનાં ફળ મીઠાં. સાસુની છત્રછાયામાં રેખા દીકરીને ઉછેરે છે. કમાતા જાય છે. દીકરીને ભણાવતા જાય છે. પહેલાં મોટા રસોડાનાં વાસણ વસાવ્યા. કેટરીંગનો ધંધો શરૂ કર્યો છે. હવે થોડું થોડું ફર્નીચર વસાવ્યું છે. ઘરના દીદાર ફેરવી નાંખ્યા છે. સાસુવહુએ દુઃખના દહાડા એકબીજાને સથવારે પસાર કર્યા છે. માંડ માંડ ઘેરાયેલા વાદળો વિખરાયા છે ત્યાં આ અચાનક વાવાઝોડું ક્યાંથી ત્રાટક્યું. રેખાએ પાણીનું પણ પૂછ્યું નહીં. પેલો જાતે પાણીયારે ગયો. પવાલું હાથમાં

લીધું. ગોળામાંથી પાણી ભરે એ પહેલાં રેખા બોલી. મારું પાણીયારું અભડાવશો નહીં. ચાલ્યા જાઓ. તમારું હવે આ ઘરમાં કોઈ સ્થાન નથી.

પણ પેલો જબરો છે, જાણે ઘરનો માલિક હોય એમ સોફા પર નિરાંતે બેઠો, મા ક્યાં ગઈ છે? પૂછ્યું. એકાક્ષરી જવાબ મળ્યો. મંદિરે. એને એમ કે ગામડીયણ રેખા પતિને પરમેશ્વર માની, એ પાછો આવ્યો તો હરખાઈ જશે, સ્વીકારી લેશે. મારા વગર બધા ભૂખે મરતા હશે. અહીં તો ધાર્યા કરતાં ઉલટું વાતાવરણ દેખાય છે.

પેલાને જોઈ રેખાને મનમાં કોઈ સ્પંદનો જાગતા નથી. એની લાગણીઓ વસુકી ગઈ છે. ઠીંગરાઈ ગઈ છે. રીઢી બની ગઈ છે. આવા કાંકરીયાળા એના સ્થિર થયેલા જળને ખળભળાવી શકે તેમ નથી. દસ વર્ષ સુધી પળેપળ એણે જીવનસંઘર્ષ કર્યો છે. વગર પૈસે, એકલે હાથે સંસાર નિભાવ્યો છે. હા, સાથ મળ્યો છે સાસુજનો. એમણે જ હિંમત પ્રેરી છે. સમાજનો સામનો કરી શકી છે તેથી તો.

રેખાને એમ કે ગયો છે તો પાંચ પંદર દિવસે ભટકીને પાછો આવશે. આવેશ ઉતરી જશે એટલે. હવે તો આ વાતને પંદર વરસ વીતી ગયા છે. એ માણસ રેખા માટે અજાણ્યો જણ બની ગયો છે. એ કાયર થઈ ભાગી છૂટ્યો. રેખા મા હતી, ક્યાં જાય? સંજોગો સામે ટીચાઈને એ અબળા આજે સબળા બની ગઈ છે. આ માણસને ફરી સંઘરવો નથી. એની આંખમાં હજું ખંધાઈ છે. ઘરના માલિક બનવાની ભાવના છે. એ પુરુષ છે. ભાગી ગયો, વરસો બાદ પાછો આવે એટલે એને સ્વીકારી લેવાનો? હું ઘર છોડીને ગઈ હોત તો એ મને પાછી સ્વીકારી લેત ખરો? પેલાને એમ કે બૈરીની જાત છે. મને પાછો આવેલો જાઈ રહી પડશે. વળગી પડશે. પણ આમાનું કશું બન્યું નહીં.

ત્યાં કાશીમા ઘરે આવ્યા. મા તો દીકરાને તરત જ ઓળખી ગયા. પેલો માને પગે લાગવા ગયો. માને મનાવી લેતા કેટલી વાર? બહુ રઝળપાટ કરી લીધી હવે તો આ ઘરમાં ઠરીઠામ થઈને બેસી જવું છે. એણે કોલોનીમાં પૂછપરછ કરી ચકાસી લીધું હતું. રેખા હવે સારું

કમાય છે. એણે મને સ્વીકારવો પડશે. ક્યાં જશે? હું એનો વર છું. સમાજમાં એને જ હલકી ચીતરી દઈશ. એને એમ કે મા તો રડશે, કકળશે, માથું સૂંઘશે, અછોવાના કરશે. રાજીના રેડ થઈ જશે. પણ કાશીમા સીધા રસોડામાં ગયા, રેખા પાસે, રેખાને આંખના ઇશારાથી પૂછ્યું. રેખાએ નારાજ દેખાડી. મા સમજી ગઈ. રસોડામાંથી બહાર આવી. પેલો મનમાં ઘોડા ઘડતો બેઠો હતો. મા આખેઆખી બદલાઈ ગઈ લાગે છે. આ બધા પેલીના પરાક્રમ હશે. હું હવે કાયમ અહીં જ રહેવાનો છું. આ મારા બાપનું ઘર છે.

કાશીમા તાડુક્યા - હમણાં ને હમણાં ઘરની બહાર નીકળ. તારા નામનું નાહી નાંખ્યું છે અમે વરસો પહેલાં. તારે ને અમારે કોઈ સંબંધ નથી. ઘર છોડીને ગયેલો એકનો એક દીકરો પાછો આવ્યો, માએ એને વધાવવાને બદલે હડધૂત કરી ઘરની બહાર કાઢ્યો. ધડ દઈને દરવાજો બંધ કરી દીધો.

એક વૃદ્ધમા, એક સ્ત્રી અને એક પુરુષ. બે સબળા સ્ત્રીઓએ મળીને પુરુષને ઘરની બહાર કાઢી મૂક્યો. કદાચ કાશીમાની ન્યાતમાં આ સૌથી પહેલો કિસ્સો હશે.

બહાર વાદળા વિખરાઈ ચૂક્યા હતા. સૂરજ નારાયણ આકરા તેજ પ્રસરાવી રહ્યા હતા. સાસુ-વહુ, મા-દીકરી, ખીચીયા પાપડ વણીને સૂકવી રહ્યા હતા. તેમને માટે તો આ જ જીવનનું સત્ય હતું. તેમની રોજીરોટી હતી.



બારમામાં

સવારે ૪ વાગ્યાનું એલાર્મ વાગ્યું. કિશોરભાઈ-કાંતાબેન હડબડતા ઊઠી ગયા. ગેસ સળગાવ્યો, ચા બનાવી, દીકરા આનંદને ઊઠાડ્યો. કાંતાબેન કપ લઈ આવ્યા ત્યાં તો આનંદ ફરી ગોદડું ઓઢીને સૂઈ ગયો. ઊંઘ આવે છે મમ્મી. અડધો કલાક સૂવા દે. કાંતાબેને દીકરાને ફરી બેઠો કર્યો. ચા પીવડાવી, હાથમાં બુક આપી. બેટા બારમાની પરીક્ષા માથે આવી છે. જો સારા માર્ક્સ નહીં આવે તો તને મેડીકલમાં એડમીશન સરળતાથી નહીં મળે. કેપીટેશન ફી ભરવા જેટલી આપણામાં ત્રેવડ નથી. તને ડોક્ટર બનાવવાનું સ્વપ્ન અમે બંનેએ સેવ્યું છે. તારી કારકિર્દી થઈ જાય એના ઉપર આપણા સૌનો ભાવિ સુખનો આધાર છે. આનંદ ઊઠ્યો તો ખરો-હાથમાં બુક હતી પણ થાકેલી, નિંદ્રાથી ઘેરાયેલી આંખ-વાંચેલું યાદ રહે ક્યાંથી ?

બપોરે જમીને આનંદ એક કલાક સૂવા ગયો. શેરીમાં ચપ્પુ છરી સજાવવા વાળો આવ્યો, શાકવાળી આવી. ઝાડુ વેચવાવાળો આવ્યો, ફુટવાળો આવ્યો. બધા પોતાનો માલ વેચવા જોર જોરથી સાદ પાડે. કાંતાબેન દરવાજો ખોલે, મોટેથી ઘાંટા પાડવા માટે ખીજાય. દીકરો બારમાની પરીક્ષા આપવાનો છે. આવા અવાજમાં દીકરો ઊંઘે કેવી રીતે ? વાંચે કેવી રીતે ? કિશોરભાઈ સાંજે થાક્યા પાક્યા ઘરે આવે. ન્યુઝ જોવા ટી.વી. ચાલુ કરે. કાંતાબેન ખીજાયા. ટી.વી.નું કનેક્શન કાઢી નાંખ્યું. બે મહિના ઘરમાં અવાજ બંધ. દીકરો બારમાની પરીક્ષા આપવાનો છે.

આનંદનું મગજ ફરી જાય. આ શું માંડ્યું છે ? પરીક્ષા મારી, ટેન્શન ઘટાડવાને બદલે તમે લોકો ટેન્શન વધારી મૂકો છો. કોઈના ફોનની ઘંટડી વાગે, કાંતાબેન લાઈન કટ કરી નાંખે. પછી નિરાંતે વાત કરીશ. અત્યારે આનંદ વાંચે છે. સાંજે જમવામાં સાદો ખોરાક ભારે ખોરાક ખવાય, ઊંઘ આવે. કાંતાબેન જ્યોતિષીને આનંદની કુંડળી બતાવી

આવ્યા. કેટલા ટકા માર્ક્સ મળશે ? મેડીકલમાં એડમીશન મળશે ? જપ કરાવવાનું કહ્યું, જપ કરાવ્યા. જ્યોતિષીને એમ કે કોઈ ઉમેદવારની કુંડળી મેળવવા આવ્યા હશે.

કિશોરભાઈ ડોક્ટર પાસે ગયા, કહે યાદશક્તિ વધે એવી દવા આપો. દીકરો ૧૨મીમાં છે. પરીક્ષામાં વધુ માર્ક્સ આવે. ડોક્ટર કહે, હું એકઝામીનર થોડો છું ? કે માર્ક્સ વધારે મૂકી દઉં. શંખપુષ્પી આપો. પણ એવી કોઈ ગેરંટી નથી કે દવા લેવાથી માર્ક્સ મળે. મેડીકલમાં મારે એડમીશન લેવું હતું. સવારે વહેલો ઊઠી વાંચતો. રાત્રે વહેલો સૂઈ જતો. મારા માબાપે ટકાવારી વધુ આવે તે માટે આવી કોઈ દોડાદોડી કરી ન હતી.

કિશોરભાઈની બહેન મધુફોઈના દીકરાના લગ્ન હતા. બેન પાસ આગ્રહ કરીને કંકોત્રી આપી ગયા હતા. કિશોરભાઈ-કાંતાબેને નક્કી કરી લીધું કે લગ્નમાં જવું નથી. તબિયત બગડી ગઈ, બહાનું કાઢીશું. આનંદને ઇચ્છા હતી કે એકાદ કલાક માટે પણ રીસેપ્શનમાં બધા હાજરી આપી આવીએ. હું રાત્રે થોડું વધારે વાંચી લઈશ. પણ કાંતાબેનનું એક જ રટણ દીકરા તું બારમામાં છો. ટાઈમ બગાડવો પરવડે નહીં.

ન્યાતનો પ્રોગ્રામ હતો. ડોનેશન આપ્યું હતું. પાસ આવ્યા હતા. કાંતાબેને પાસ ફાડી નાંખ્યા. દીકરો બારમામાં છે. ઘરમાં એકલો એકલો કંટાળી જાય. એને કંપની આપવા ઘરમાં રહેવું જરૂરી છે. અમે ન હોઈએ અને એ મિત્રો સાથે ગપ્પા મારે. ટી.વી. જોવા બેસી જાય. બારમામાં છે. માર્ક્સ વધારે લાવવા પડે. કાંતાબેન રઘવાયા રઘવાયા ફરે છે. નિરાંતે ઊંઘવા દેતા નથી, ઊંઘતા નથી.

કોઈ મિત્ર સજેશન્સ દેવા આવે. કાંતાબેન દરવાજેથી જ કાગળ લઈ ભગાડી મૂકે. કિશોરભાઈ બારમાની પરીક્ષાના પેપર્સના Examinerની શોધ આદરે છે. પરીક્ષા પતી ગઈ પછી કાંતાબેને નણંદને ફોન કર્યો, સોરી, તે દિવસે તમારા ભાઈની તબિયત બગડી. દીકરાની બારમાની પરીક્ષા હતી ને. એમને બહુ ટેન્શન હતું. મેં કહ્યું કે હું જઈ આવું પણ બાપ-દીકરો બંને નર્વસ હતા.

પરીક્ષા પતી ગઇ. આનંદને નિરાંત થઇ. કિશોરભાઈને નિરાંત થઇ, કાંતાબેનનો જાન છૂટ્યો. એક મહિનો પસાર થઇ ગયો. વળી ઊંઘ હરામ થઇ ગઇ. પરિણામ શું આવશે? ઓછા ટકા આવશે તો મેડીકલમાં એડમીશન નહીં મળે. પરીક્ષાનું રીઝલ્ટ આવ્યું. દીકરો આનંદ નાપાસ થયો. કાંતાબેને કપાળ કૂટ્યું. આનંદ કહે, હાશ હજુ એક વર્ષ મમ્મી મારી આગળપાછળ ફરશે. બારમામાં આવ્યો ત્યાં સુધી મમ્મી ઘરે રહેતી જ ન હતી. મને ઘરમાં એકલો મૂકી બંને જણા પીકચર, નાટકમાં જતા. હું વાંચતો હોઉં તો યે મોટેથી ટી.વી.માં સીરીયલો જોતા. હું ઘરે આવું ત્યારે બેમાંથી એકે ઘરમાં ન હોય. કેટકેટલી પાબંદી લાદી હતી મારા પર. ટી.વી. બંધ, મિત્રો બંધ, મ્યુઝિક બંધ, ક્રિકેટ બંધ. જાણે જેલમાં ગુનેગારને પૂરી દીધો. જ્યારે ટ્યુશન રાખવાનું કહ્યું ત્યારે પૈસા ગણવા બેઠા. જાતે ભણા. અને જ્યોતીષને જપ કરવા પૈસા આપી આવ્યા. મારા ભણાતરનો પાયો જ કાચો રહી ગયો. નાનપણથી મને ભણાવવા પોરસ ચડાવ્યો હોત. માએ મારા અભ્યાસ પાછળ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું હોત તો? તો જરૂર હું પાસ થયો હોત! આ તો મારી ઉપર ક્યારેય વિશ્વાસ મૂક્યો નહીં. મારે મેડીકલ લાઇનમાં જવું જ ન હતું. મન હોય તો માળવે જવાય ને! એમને પોતાની વાહવાહ કરાવવી હતી કે દીકરો કેટલા ટકા માર્ક્સ લાવ્યો? લોકોમાં દેખાડો કરવો હતો.

દીકરો બારમામાં આવ્યો. ત્યારે સફાળા જાગ્યા. પહેલેથી જ ખબર હતી કે બારમાં ધોરણમાં સારા માર્ક્સ મેળવવા હોય તો પહેલેથી જ અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનું હોય.

રીઝલ્ટ ખરાબ આવ્યું, કાંતાબેન આનંદ ઉપર વરસી પડ્યા. અને આનંદની પણ સ્ત્રીંગ-કમાન છટકી. તમે જે અતિરેક કર્યો-તું બારમામાં છે કહી કહી જેટલી પાબંદી મૂકતા ગયા. મારું મને વિદ્રોહ કરતું ગયું. હવે હું કાયમ બારમામાં રહેવાનો છું. મારે આગળ ભણવું જ નથી.



સદ્ગુણની ખેતી

પહેલાં દુકાનો પર બોર્ડ મૂકવામાં આવતા. આજે રોકડા કાલે ઉધાર. સો રૂપિયા કમાતા હોઇએ, રૂ. એસી ખરચવાના, રૂપિયા વીસ બચાવવાના. પગ પ્રમાણે પછેડી રાખવી. આપણી કમાવાની ત્રેવડ પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો. કરકસર કરવી. કહે છે ત્રેવડ ત્રીજો ભાઈ. દાદી કહેતા, ઘરમાં શું ચાલી રહ્યું છે એની ખબર પડોશીને પડવી ન જોઇએ. દરવાજો બંધ કરી રસોડામાં જે કંઈ રંધાયું હોય તે સૌએ ભાગે પડતું ખાઇ લેવું. ખીચડી ખાધી હોય તો બિરંજ ખાધો હોય એવા સંતોષનો ઓડકાર ખાવો. બેફામ ખર્ચો કરનારને માથે દેવું ચડતું જાય, માલ ઉધાર લેવાની ટેવ પડે. કરજ વધતું જાય. કરજને કોઈ દિવસ નાનું સમજવું નહીં. આજે નાનું લાગતું કરજ વધતું જ જાય. વધતું જ જાય. ખબર છે ને! જમીનદારોની આદત-ગરજવાનને કરજ આપે, બદલામાં જમીન, દાગીનો, મકાન ગીરવે મૂકાવે. વ્યાજનો દર ખૂબ મોટો હોય. કરજદાર વ્યાજ પણ ન ચૂકવી શકે તો પછી મૂડી ક્યાંથી ચૂકવી શકે. આખર ગીરવે મૂકેલું ખેતર, ઘર, જણાસ બધું જપ્ત થઇ જાય. જમીનનો માલિક ગણોતિયો બની જાય. દેવું કરવું એ દુર્ગુણ છે. એક દુર્ગુણ આવ્યું એની પાછળ બીજા દુર્ગુણો આવવાના છે. છીંડું પાડીને ચોર ઘરમાં કે ખેતરમાં ઘૂસે પછી એને રોકી નથી શકાતા. પરિણામ બરબાદી. કરજને થોડું અને ધાવને નાનો કે આગને અલ્પ કે નાના સમજી નિરાંતે બેસવું નહીં. એ તો નાસુર જેવા છે. એનું ઇન્ફેક્શન લાગ્યું રોગ વકરતો જાય. માણસ બરબાદ થઇ જાય.

દેવું કોઈ ચૂકતે કરી શકતું નથી. વ્યાજના ઘોડાને કોઈ લગામ નથી લગાવી શકવાના. જીવનમાં અનેકની મદદ લેવી પડે, લઇએ છીએ. કેટકેટલાના અહેસાન છે આપણી ઉપર. હિસાબ માંડી શકાય તેમ નથી. સૌ પહેલાં માબાપનું કેટકેટલું ઋણ છે આપણા ઉપર. કદી

ઋણ ચૂકવી શકીશું ખરા? દાદા-દાદી, ભાઈ-બહેન, પડોશી કેટકેટલાના ઉપકારો છે આપણી ઉપર. પૈસાથી તો એ ઋણ ચૂકવી શકીએ તેમ નથી. આપણે એમને પ્રેમ આપીએ પ્રેમના બદલામાં, માન આપીએ, આદર આપીએ. આપણા અસ્તિત્વના તમામ તત્વોના આપણે ઋણી છીએ. નદી, પર્વત, વૃક્ષ, વાદળ સૌના ઉપકાર છે આપણી ઉપર. મિત્રોનો ઉપકાર પણ કેમ ભૂલી શકાય? કમ સે કમ આપણે એમના પ્રત્યે પ્રેમભાવ, આદર રાખવાનો ઉદાર અભિગમ કેળવતા શીખીએ. રાગ, દ્વેષનો કચરો દૂર કરીએ. મૈત્રી, વિશ્વાસ, સદ્ભાવનાથી જ મનનો મેલ સાફ કરી શકાય.

જેમ શરીરના ઘાવને વકરવા ન દેવા મલમ લગાડીએ, જેમ એન્ટીસેપ્ટિક દવા કરીએ એમ મનના ઘાવને પંપાળવા નહીં. મનમાં સંઘરેલી ગેરસમજને દૂર કરવી જોઈએ. વેરઝેરની સફાઈ કરી નાંખીએ. નહીં તો મનમાં સંઘરેલા આવા કષાયો ઉઘઈની જેમ મનને કોરી ખાશે.

આગનો નાનો સરખો તણખો દેખાય. એને તુરત જ ઓલવી નાંખવો પડે. નાનો તણખો-નાની ચિનગારી ભડકાનું સ્વરૂપ પકડે, ભલભલી મહેલાતો ભસ્મીભૂત થઈ જાય. એ આગ એટલે બહારની આગ-અગ્નિ જ નહીં, મનમાં સંઘરેલા વેરઝેર. અહંકારની આગ જીવનની સુખશાંતિને ભરખી જશે. હૈયાને બાળી નાંખશે. ક્રોધ આવે માણસ ભાનસાન ગુમાવી બેસે. ક્રોધની ઝાળમાં પોતે તો બળે બીજાને પણ બાળી નાંખશે. ક્રોધ થતા થઈ જાય પછી ભાન થાય. શબ્દોના બાણ જીભના ભાથામાંથી છૂટી ગયા પછી પાછા લઈ શકાતા નથી. પસ્તાવો થાય પણ ફરી પાછા આપણે ત્યાં ના ત્યાં. એટલે જ પસ્તાવાનું બીજું નામ અંતરતપ. આપણા જેવું જ ચૈતન્ય અન્ય કોઈ પણ જીવમાં વિલસે છે. સૌને પોતાનો જીવ વહાલો હોય, આત્મસન્માન વહાલું હોય. તો પછી બીજા આપણી સાથે કેવું વર્તન કરે તો આપણને ગમે? એવું જ વર્તન આપણે અન્ય પ્રત્યે રાખવું જરૂરી છે. બીજાનું અપમાન કરી, એની અવજ્ઞા કરવામાં-સ્વામીત્વની ભાવના થકી હિંસા પ્રકટ થાય. તેથી સર્વધર્મનો એક જ સાર છે. સમત્વ ધારણ કરવું. મનની

સંકુચિતતા દૂર કરવી. બંધનોના જાળાં તોડીફોડી નાંખવા. નાનું બીજ એને ખાતર પાણી મળે વૃક્ષ બને તેમ મનમાં રોપાયેલા રાગદ્વેષના બીજ દુર્ગુણો બની ખતરનાક બની જાય. દુર્ગુણ માણસના સ્વભાવને વિકૃત બનાવે. તેથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને અંકુશમાં રાખવા. પ્રકૃતિનો નિયમ છે-વિસ્તરવું. બીજ વિકસે, વિસ્તરે, એવી જ રીતે દુર્ગુણો પણ વિકસે. તેથી કહે છે રોગનું મૂળ ખાંસી, કજિયાનું મૂળ હાંસી. રોગના મૂળને જ નષ્ટ કરી દેવું. કજિયાનું મોં કાળું. નાના નાના દુર્ગુણો પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય કરવું નહીં. અને સદ્ગુણોની ખેતી કરવી.



ગોરનું તરબાણું

મધ્યમવર્ગીય પરિવાર. ગોવિંદ પ્રાયવેટ કંપનીમાં એકાઉન્ટન્ટ તરીકે કામ કરતો. જૂના જમાનાનો ગ્રેજ્યુએટ. તેથી કોમ્પ્યુટર આવડે નહીં. આ તો શેઠિયો કંજુસ છે. કોમ્પ્યુટરનો ખર્ચ કરવો નથી. અને વળી ગોવિંદ મોડે સુધી બેસીને પણ એકાઉન્ટ વ્યવસ્થિત રાખે. ઇન્કમેટેક્સ ઓફિસમાં ધક્કા ખાય. ચોપડા ફાઇનલ કરવાના હોય ત્યારે ગોવિંદને ઓફિસમાં વધુ બેસવું પડતું. ગમે તેટલી ચોકસાઈ રાખે, બેલેન્સશીટમાં કંઈક તો ડીફરન્સ આવે જ. ફરી બધી એન્ટ્રી, પાસબુક ટેલી કરવા પડે. એની પત્ની રાધા બહુ ભણેલી નહીં. બહુ નાની ઉંમરમાં માબાપે પરણાવી દીધેલા. ગોવિંદ મુંબઈ આવ્યો. ભૂલેશ્વરની ચાલમાં બે રૂમની ઓરડી ભાડે રાખેલી. રાધામાં ઘરકુશળતા, કરકસર, જાતમહેનત કરવાની તૈયારી. પતિની આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખે. થોડી બચત કરે. પણ અચાનક એકાદ ખર્ચ આવી પડે. બચત ધોવાઈ જાય. ગોવિંદ-રાધાને મોટી દીકરી ૪ વર્ષની, દીકરો ૨ વર્ષનો. દીકરાની સુવાવડ વખતે જ ડોક્ટરે ના પાડી હતી કે હવે ત્રીજું બાળક કરશો નહીં. રાધાનું ગર્ભાશય નબળું પડી ગયું છે. ગોવિંદ રાધાને એક દીકરો અને એક દીકરી છે. સંપૂર્ણ પરિવાર છે. હવે ત્રીજું સંતાન કરવું જ નથી. બે બચ્ચાને બણાવવા, ઉછેરવાનો ખર્ચ પરવડતો નથી.

છતાં, જેનો ડર હતો એ જ જાણે થઈને રહ્યું. રાધાને બે મહિનાથી માસિક આવ્યું નથી. પૌષ્ટિક ખોરાકને અભાવે, ઘરકામનું ભારણ, માનસિક સ્ટ્રેસ, રાધામાં નબળાઈ વધતી જતી હતી. રાધાને ચક્કર આવ્યા. પડી ગઈ. સૌ પહેલાં મનમાં ફફડાટ થયો. બાપ રે! ફરી! આટઆટલું ધ્યાન રાખ્યું છતાં? ત્રીજું બાળક? હવે પોષાવાનું જ નથી. બેનું પૂરું થતું નથી ત્યાં ત્રીજું? દિવસ ચડ્યા હશે કે શું? રાધા રડી જ પડી.

રાત્રે ગોવિંદ આવ્યો. જમાડ્યો, છોકરાઓ સૂઈ ગયા પછી રૂમનો દરવાજો બંધ કરી ગોવિંદની પાસે શંકા વ્યક્ત કરી. ગોવિંદ શું બોલે? રાધાની આંખ બોલતી હતી. રાત પડેને તું જરાયે સમજતો નથી. સંયમ રાખી શકતો નથી. ત્રાસ કોણે ભગવવો પડે છે. ડોક્ટરે ના પાડી છે. છતાં ત્રીજી સુવાવડ. લોકો હસશે. દીકરી-દીકરો તો છે. પછી ત્રીજાની શી જરૂર પડી? ફેમીલી પ્લાનિંગ કરવું જોઈએ ને! ડોક્ટરની પાસે કેવી રીતે જવું? ગંગા ડોશી પાસે જવું પડશે. કોઈ ઓસડિયા આપે તો નિકાલ થઈ જાય. દીકરો લાડકવાયો છે. હજુ ધાવણ છોડાવ્યું નથી. ત્યાં ત્રીજું? રાધાની આંખે અંધારા ઉમટવા લાગ્યા. ગોવિંદ કહે, ઊઠ ચાર રોટલા ટીપી નાંખ. ભૂખ લાગી છે. રાધાને એવો તો ગુસ્સો આવ્યો કે પુરુષની ભૂખ ક્યારે ય મરવાની નથી?

બીજે દિવસે રાધાને પેટમાં સખત દુઃખાવો ઉપડ્યો. ડોક્ટર પાસે લઈ જ જવી પડી. ડોક્ટરે ઠપકો આપ્યો, ના પાડી હતી ને! ફરી? રાધા કરગરવા લાગી. ડોક્ટર કંઈક ઉપાય બતાવો. આ વખતે બાળક જોઈતું જ નથી. ડોક્ટર કહે, જુઓ હું કોઈ ગેરકાનુની ધંધો કરતો નથી છતાં તમારો આગ્રહ હશે તો પછી વિચારીશું. પહેલાં XRAY પાડી લઈએ. સોનોગ્રાફી કરવી પડશે. ટેસ્ટ કરાવવા પડશે. ગોવિંદને ગુસ્સો આવ્યો. સીંપલ વાત છે. બાળક નથી જોઈતું. કોઈ પણ ઉપાયે. આ ડોક્ટર લોકો શું સમજી બેઠા છે ડીગ્રી લીધી છે તો પેશન્ટને ખંખેરવાનું મશીન? બકરો આવ્યો કે વઘેરો. હલાલ કરો. મધ્યમ વર્ગના માણસને ઘર ચલાવવું કેટલું અઘરું છે. એની એને શી ખબર? પૈસા ક્યાંથી લાવવા? મધ્યમવર્ગીય માણસો વચ્ચે ચર્ચા થાય-એક ડોક્ટરે કહ્યું-અમારે અમારા દીકરાને ડોક્ટરી ભણાવવા લાખોમાં નહીં-કરોડો રૂપિયા એડમીશન માટે આપવા પડે છે. ડીગ્રી મેળવવા પૈસા આપવા પડે છે. આ તો એક ચકવ્યૂહ છે. ગરીબ માણસ, મધ્યમ વર્ગીય માણસનો મરો. ઇન્વેસ્ટીગેશન કરાવવામાં બધાને કટ મળે. સાધારણ જનરલ પ્રેક્ટીસનરને પેશન્ટ મોકલવા બદલ કમીશન આપવું પડે. જનરલ

પ્રેક્ટીશનર વધારે કમાઈ લે છે.

ગોવિંદ વિચારે છે કે આ વખતે તો ઓપરેશન કરાવી લેવું પડશે. પણ સુવાવડનો ખર્ચ ક્યાંથી લાવવો? રાધાની તબિયતનું શું? આ સંસારની ચક્કીમાં પિસાઈ રહ્યો છે. ગરીબાઈમાં ભીંસાઈ રહ્યો છે. ગોવિંદ અને રાધા ઘરે પાછા આવ્યા. આખી રાત જાગતા રહ્યા, શું કરવું હવે? રાધા તો મૂંઝાઈ ગઈ છે. કોને પૂછવું? શું કરવું?

બીજા દિવસે બઝારમાં એની બહેનપણી ઇશા મળી ગઈ. રાધાની કંતાઈ ગયેલી તબિયત માટે ચિંતા વ્યક્ત કરી. ઇશાએ કહ્યું, આપણી સાથે ભણતી હતી તે રીટા ગાયનેક ડોક્ટર છે, એને બતાવી જોઈએ. હું તારી સાથે ડોક્ટર પાસે આવીશ. રાધા ઇશાને લઈ રીટાની હોસ્પિટલ પર ગયા. રીટાએ રાધાને તપાસીને કહ્યું, મહિના રહ્યા નથી. ગર્ભ રહ્યો નથી. પેટમાં ગાંઠ જેવું દેખાય છે. એણે XRAY અને સોનોગ્રાફી લઈ કહી દીધું. ગાંઠ નથી. ફક્ત ગર્ભાશયમાં સોજો છે. દવા લખી આપું છું. સોજો ઉતરી જશે. પણ લુપ મૂકી દઉં છું જેથી ગર્ભ રહે નહીં. હવે બીજી સુવાવડનું જોખમ ઉઠાવી શકાય તેમ નથી જ. ડોક્ટર રીટાએ પાસેથી સેંપલની દવા આપી. અને અમુક સૂચનાઓ આપી. રાધાએ રીટાનો આભાર માન્યો, શબ્દોથી નહીં, આંખના આંસુથી. જો ડોક્ટર રીટાની મુલાકાત થઈ ન હોત તો ભોળા માણસોની જેમ લેભાગુ ડોક્ટરે એને ખોટા માર્ગે દોરી પૈસા ખંખેરી લીધા હોત. વર મરો, કન્યા મરો, ગોરનું તરભાણું ભરો.



રખતરખા

જુહુના દરિયાકિનારે આલીશાન બંગલો આવેલો છે. બંગલાનું નામ છે પ્રેમ સદન. બંગલામાં હાલ બે જણા રહે છે વલ્લભ શેઠ અને શેઠાણી પ્રેમકુંવર. નીચે દિવાનખાનું, રસોડું અને બે બેડરૂમ. બે બેડરૂમ પહેલે માળે. શેઠ-શેઠાણીને એક દીકરો. દીકરો-વહુ પરણીને અલગ રહેવા ચાલી ગયા છે. એ ઉપરાંત મહારાજ અને રામો. મહારાજ સવાર સાંજ રસોઈ કરવા આવે. રામાનું નામ છે રામભરોસે. કામ પતાવીને રામભરોસે પોતાના આઉટહાઉસમાં આરામ કરવા ચાલી જાય. રામભરોસેને સારો એવો પગાર મળે છે. એની બૈરી અને દીકરી કામ કરવા ક્યાંય જતા નથી અને બંગલા તરફ ક્યારેય ફરકતા નથી. શેઠને રામભરોસે ઉપર ભારે ભરોસો. શેઠાણીને કંપની મળે એટલે દિવસ રાતની એક બાઈ રાખવી જરૂરી થઈ ગયું છે. અને રામભરોસેને શેઠે ઓર્ડર આપી દીધો છે. સોળથી વીસની વચ્ચેની રૂપાળી બાઈને કામ પર ગોઠવી દે.

રામભરોસે એ છોકરીને બંગલામાં કામ અપાવ્યું, એનું નામ હતું કળી. કળી હતી સોળની, હજુ પૂર્ણ કળાએ ખીલવાની થોડી વાર હતી. દિવસે શેઠાણીની સરભરા કરવાની. ઘરનું કોઈ કામ કરવાનું નહીં. આરામની નોકરી. કળી નિર્દોષ દેખાય પણ હતી ચોક્કસને ચાર. એને ચોક્કસ રહેવું પડે. કારણ એ જ્યાં રહેતી હતી, ઝૂપડપટ્ટીમાં એનો પાલક હતો રઘુ. રઘુ કળી ઉપર દીકરીની જેમ વહાલ વરસાવતો. રઘુનો રામભરોસે સાથે ઉઠવા બેસવાનો વ્યવહાર. રાત્રે છાંટો પાણી સાથે કરે. એના એરિયામાં આવું બધું કોમન હતું. આડા અવળા ધંધાની કળીને બધી કળ હતી. કારણ ખુદ કળીને ખબર જ નથી કે એના માબાપ કોણ છે? અહીં બધી જાતના ધંધા ચાલતા. રઘુએ કળીને નોકરીમાં ગોઠવી દીધી, રામભરોસેની મહેરબાનીથી. રઘુએ કળીને એક વાતની

ગાંઠ બંધાવી. તારે બંગલામાં ખાસ કામ કરવાનું નથી. ફક્ત શેઠને ખુશ રાખવાના અને શેઠાણીને ખુશ રાખવાના. તને ન્યાલાન્યાલ કરી દેશે. શેઠ શેઠાણી બંને ભલા છે અને ઉદાર પણ છે. આવા બંગલાઓમાં રિવાજ હોય છે, જે થાય જોયા કરવાનું, હોઠ બંધ રાખવાના.

કળી બંગલામાં નવીસવી કામવાળી તરીકે આવી. રઘુએ ખાસ કહ્યું હતું કે શેઠાણી ભલાભોળા છે. શેઠને ખુશ રાખવાના છે. અને કળીને બે ચાર દહાડામાં સમજાઈ ગયું કે શેઠાણી અંદરથી પાકી છે. ભોળીભટાક અને ધાર્મિક હોવાનો ડોળ કરે છે. શેઠ જમીને એક કલાક ઉપરના બેડરૂમમાં વામકુક્ષી કરે, આરામ કરે, પછી ચાર વાગે કલબમાં જવા નીકળે. રાત્રે મોડા મોડા ઘરે આવે. આવે ત્યારે પીધેલી હાલતમાં જ હોય.

શેઠાણી બે વાગે ભજનકલાસમાં જવા નીકળે. શેઠ-શેઠાણીની ગાડી જુદી, ડ્રાયવર જુદા. શેઠાણી સાંજે પાંચ પછી ઘરે આવે. કોઈ કોઈ વખત પાંચ વાગે ઘરે પાછા ફરે ત્યારે સાથે કોઈ બીજા પુરુષને લઈને આવે. કળીને કહી દીધું - એ અમારા મેનેજર છે. એમની સાથે હિસાબ કિતાબ કરવાના હોય. મેનેજર સાથે બંગલામાં આવે, શેઠાણી પોતાના બેડરૂમનો દરવાજો બંધ કરે. કોઈએ એ બાજુ ફરકવાનું નહીં. કળીને નવાઈ નથી લાગતી કે શેઠની ગાડી જુદી, ડ્રાયવર જુદો, બેડરૂમ જુદો. એમ શેઠાણીનું પણ બધું જુદું. અંગત ખાનગી. શું બધા પૈસાવાળાને ત્યાં આવું ચાલતું હશે? શું મારી મા પણ મારી જેમ આવા કોઈ બંગલાવાળાને ત્યાં કામ કરતી હશે. કળીને ઓછી ખબર છે એની મા કોઈ ચેપી રોગથી મરી હતી.

કળીને આવી નોકરી કરવી પસંદ ન હતી પણ ક્યાં જાય? એ એકલી હતી. હવે જુવાન થઈ છે. એની ઝૂપડપટ્ટીમાં શેઠિયાની ગાડીઓ આવતી. જુવાન છોકરીઓને લેવા. છોકરી પાછી ફરે ત્યારે એના પર્સમાં રૂપિયાઓ ખણકતા હોય, નોટોની થપ્પી હોય. કળીને ખબર છે કે રૂપિયા મેળવવા હોય તો જુવાની વટાવવી પડે. બંગલામાં એક મહિનો પૂરો થયો. રૂપિયા પાંચ હજાર પૂરા પગારના મળ્યા. એમાંથી રામભરોસે અને રઘુ બંનેનો ભાગ. કળીના હાથમાં રૂપિયા હજાર રોકડા રહ્યા. શું ખોટું છે? ખાવું,

પીવું, રહેવા માટે બંગલામાં અલાયદી ઓરડી. આવું સુખ ક્યાં મળવાનું? નસીબ ઉઘડી ગયા મારા. ઉકરડામાં રહેવા કરતાં, સડવા કરતાં એહીં શું ખોટું છે? ઝૂપડપટ્ટીમાં ઉછરેલી કળીને બંગલામાં મજા આવે જ ને! આમે ય પોતે ઊડતું પંખી હતી. વિસામા માટે કોઈ માળો એને માટે ફીક્સ ન હતો. શેઠાણી જોઈએ એટલા પૈસા આપે. શેઠાણી રસોડામાં પગ થોડા મૂકે છે? મહારાજ ને બીજા નોકરો, બધા ખાય, પીએ અને મજા કરે. સુખની ઓથ તો ખરી! ટાઢો છાંયડો-કામ તો કંઈ કરવાનું નથી. કામજા કરવાનું છે. હાજી હા કરવાની છે. અહીં રહેવામાં તો હરખના મીઠાં ઓડકાર ખાવાના છે. શેઠાણીના ઉતરેલા કપડાં પહેરવા મળે છે ને! આવા કપડાં જિંદગીમાં જોયા નથી. શેઠ ખુશ રાખે, અને શેઠાણી પણ ખુશ રાખે. આપણે ફાયદો ઉઠાવી લેવાનો. કળી જેવી છોકરીને આવી કળા શીખવવી ન પડે.

આખા બંગલામાં કળી કળી થઈ રહ્યું છે. કળી શેઠાણીની માનીતી છે. હવે તો એ જાણે બંગલાની માલિકણ હોય તેમ બધા ઉપર રોક મારે છે. શેઠાણી ન હોય ત્યારે એના પલંગ પર આળોટી લે. એમના પફ, પાવડર, લાલી, લીપસ્ટીક વાપરે. નવાઈ એ વાતની લાગે છે કે શેઠાણીને ખબર છે, તો યે કેમ કોઈ દિવસ વઢતા નથી. એમની નબળી કડી હાથ લાગતી નથી.

કળી કહે, તમે મારી ઉપર બહુ દયા રાખો છો. શેઠ કહે, અમે કંઈ દયા કરતાં નથી. તારું કામ બોલે છે. તું બહુ કામની છો. મન દઈને કહું એવા કામ કરશે ને! શેઠના સ્વરમાં મીઠાશ અને મોઢામાં લાળ. શેઠ મભમમાં શું કહે છે કળી એ કળી ગઈ છે. અંદરથી થોડી ફફડે છે. હજું આવા શેઠીયાઓનો અંગત અનુભવ થયો નથી. પણ ઝૂપડપટ્ટીની બીજી છોકરીઓની ગુપસુપ વાતો સાંભળી તો છે જ. ઘણી છોકરીઓ શેઠિયાને ત્યાં નથ ઉતારવા જઈ આવી છે અને રૂપિયાના ઢગલા કમાઈ આવી છે.

શેઠ બહાર જાય, શેઠાણી પોતાની રૂમમાં કળીને બોલાવે. અંબોડો વળાવે, અંબોડામાં વેણી નંખાવે. ભપકાદાર સાડી પહેરે. સાડી પર પરફ્યુમ છાંટે. કળીને વહાલથી પૂછે, જો કળી, તને કંઈ જોઈતું હોય તો માંગી

લેજે. પગાર ઓછો પડતો નથી ને! શેઠાણી મોટા કદના અરીસા સામે ઊભા રહે. પછી હાથમાં પર્સ ઝુલાવે, કળીને કહે ડ્રાયવરને કહે, ગાડી બહાર કાઢે. કળીને વાળી વાળીને કહે, શેઠનો ફોન આવે તો કહેજે કે શેઠાણી ભજનમાં ગયા છે. દર્શન કરીને મોડેથી આવશે. કળીને વિચાર આવે દર્શન કરવા કે ભજનમાં કોઈ આવું સજીવજીને જતું હશે?

જે હોય તે, કળી બંગલામાં આવી છે, ત્યારથી બંગલાની રોનક વધી ગઈ છે. બધું ચોખ્ખું ચણાક, બધું વ્યવસ્થિત, કળી એટલી કામઢી છે કે વગર કલ્લે બધું કામ થઈ જાય છે. શેઠ ખુશ છે, શેઠાણી ખુશ છે. આ નવી કામવાળી કલ્યાણગરી છે. શેઠની તો એ ખાસ માનીતી છે. કળીને એમણે સૂચના આપી છે કે રાતવરત મને જરૂર પડે, તારી રૂમને અંદરથી આગળો વાસતી નહીં. કળી વિચારે કે શેઠાણી તો હોય છે એમની રૂમમાં પછી મારી જરૂર કેમ પડવાની? વિચારે અને પસીને રેબઝેબ થઈ જાય. પસીનો છૂટી જાય. ગભરામણ થવા લાગે. શું પોતાની સાથે કંઈ ખરાબ થશે, મારી માની સાથે થયું હશે એવું?

બીજે મહિને શેઠે કળીનો પગાર ડબલ કરી આપ્યો. શેઠાણીને ખબર પડવી ન જોઈએ. શેઠાણીએ પણ ડબલ પગાર આપ્યો. કળીને ડબલ પૈસા પડાવવાની કળા આવડવા માંડી.

રામભરોસે રઘુને લઈને ક્યારેક મળવા આવે. બંને એક જ સલાહ આપે મોટા માણસોની વાતો મોટી. બોલવાનું નહીં, કોઈને કહેવાનું નહીં. શેઠ જે કરવાનું કહે તે કરવાનું. ના પાડવી નહીં. રામભરોસે બોલ્યો, કાયમની નોકરી થઈ જશે, શેઠને રાજી રાખજે. નહીં તો આગલી કામવાળી મણીની જેમ તને પણ છૂટી કરી દેશે. તારી જેમ એ પણ રૂપાળી હતી. મૂર્ખા નીકળી. પગાર શાના માટે આપે છે?

કળી ફફડ્યા કરે છે, શું થશે? શું થશે? વળી મનને મક્કમ કરી લે. રઘુની ચાલીમાં બીજી છોકરીઓને માસીઓ લઈ જતી રાત્રે. સવારે પાછી ફરતી. દર્દભરી કહાણી સાંભળી હતી. શું કરે પૈસા જોઈએ છે. રઘુ જેવાને પૈસા આપવા પણ પડે.

અને... એક દિવસ રાત્રે કળીને શેઠનું કહેણ આવ્યું. શેઠનું માથું

દુઃખે છે. કળી હાંફળી ફાંફળી બામની બાટલી લઈને ગઈ. શેઠ કહે, બામ નથી લગાવવો, માથું દબાવી દે. તારો હાથ અડશે, માથું દુઃખતું મટી જશે. કળીનો હાથ પકડ્યો અને પલંગ પર ખેંચી. જેની દહેશત હતી તે થઈ ગયું. કળીને શેઠ ખુશ કરતા રહ્યા-કળી શેઠને ખુશ કરતી રહી. હવે કળી ખીલીને પુષ્પ બની ગઈ. એની નથ ઉતરી ગઈ. કળી લાડ કરે, શેઠાણીને ખબર પડી જશે તો? શેઠ કહે, તું બહુ સમજદાર છે. કળી, જાતે રૂમમાં આવતી થઈ ગઈ. તારી ઉપર બહુ ખુશ છું. તને ન્યાલ કરી દઈશ. કળીને મનમાં થાય, જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે સારું છે? સારું કે ન સારું વિચારવાનો અવકાશ જ ક્યાં છે કળી પાસે. એની ચાલીમાંની છોકરીઓ રોજ જુદા જુદા મરદોને ખુશ રાખવા જાય છે અને ગંધાતી ચાલીમાં સડે છે. તો મારે અહીં શું ખોટું છે. રહેવા બંગલો છે, સૂવા પલંગ છે. ઉપરથી પૈસાનો ઢગલો. હવે તો એના મનના બંને કિનારા છલકાવા લાગ્યા છે. શેઠાણી શું ચાલી રહ્યું છે તે પૂછતી પણ નથી. શેઠાણી ક્યારેક પૂછે, કળી ચૂપચાપ કેમ ફરે છે? કેમ કંઈ બોલતી નથી? કળી શું બોલે? એના મોઢા ઉપર મણ મણનું તાળું મારેલું છે.

જેમ શેઠ કહે છે એમ શેઠાણી પણ કહે છે, કળી મોઢું ખોલતી નહીં. સાંજે હું ક્યાં જાઉં છું, કોઈ ઘરે આવે છે. તારે બોલવાનું જ નહીં. જીભ ખોલતી જ નહીં. તું સમજુ છે. શેઠના કાન સુધી વાત જવા દેતી નહીં. કળી હવે બિન્ધાસ્ત બની ગઈ છે. શેઠ અને કળી વચ્ચે કંઈક રંધાઈ રહ્યું છે. શેઠાણી બેફિકર છે. શેઠ પણ શેઠાણી બાબત કંઈ પૂછતા નથી. કળીના પેટમાં ટાઢક છે. વલ્લભ શેઠ અને શેઠાણી પ્રેમકુંવર બંનેની દુઃખતી નસ કળીના હાથમાં છે. શેઠ મારી કળી કહી પંપાળે છે અને શેઠાણી પણ મારી કળી કહી માથે હાથ ફેરવે છે. કળીને મજા પડી ગઈ છે. સાથે રઘુ અને રામભરોસેના ખીસ્સા પણ ભરાતા રહે છે. આનું નામ રખતરખા.

છત્રછાયા

જનનીની જોડ સખી નહીં જડે રે લોલ. માતૃત્વનો મહિમા અપરંપાર છે. અનેક પ્રકારના પ્રેમ હોઈ શકે પણ એમાં માતૃવાત્સલ્યનું સ્થાન સર્વથી ઊંચી જાતનું ગણાય. કહે છે માની ઘંટીના ગાળામાં દીકરા સમાય. નાની ઉંમરમાં પતિનું અવસાન થાય, સ્ત્રી વિધવા બને, એ જમાનામાં વિધવા સ્ત્રીએ ખૂણો પાળવો પડતો. ઘર બેઠા એ દળણાં દળતી, મશીન ઉપર કપડાં સીવતી. પારકા કામ કરીને યે સંતાનોને ભણાવતી, ઉછેરતી. ગમે તેટલા દુઃખ વેઠવાની સ્ત્રીની-માતાની તૈયારી હોય છે. પોતે ભૂખી રહીને મા પોતાના સંતાનોની ભૂખ સંતોષતી. પોતે ફાટેલો સાડલો પહેરે પણ સંતાનોને સારા કપડાં પહેરાવે. એટલે જ મા એટલે અન્નપૂર્ણા. આવી સ્ત્રીએ ક્યારેય હાથ લાંબો કર્યો નથી. બાળકને અનાથ બનવા દીધું નથી. માતા એટલે મીઠડી મા અને મા એટલે મજબૂત મનોબળ વાળી સ્ત્રી. એણે કદી પોતાનું આત્મસન્માન ક્યારેય ગીરવે મૂક્યું નથી. પોતાના સંતાનને ભણાવવા મા ઉજાગરા કરે. પોતાના દુઃખને હૈયામાં ધરબી દઈને એણે સંતાનની ઉન્નતિના સપના જોયા છે એની એક માત્ર તમન્ના-સંતાનનો વિકાસ. એટલે જ તો કહે છે કે મારી પાસે ભલે સંપત્તિ ન હોય-પણ મારી પાસે ‘મા’ છે. માના આશીર્વાદ ફળે ફળે ને ફળે. મા પોતાના સંતાનને ગળથૂથીમાં જ શૂરતા, વીરતા અને નીતિમત્તાના પાઠ ભણાવે છે.

સતી અનસૂયા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશને તપની શક્તિથી નાના શિશુ બનાવી દે છે. જનની જીવો રે ગોપીચંદની, જેણે પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગજી. નરસિંહ મહેતા કહે છે, સંતાન વૈષ્ણવજન હોય તો ધન ધન જનની તેની રે - કુળ ઇકોત્તર તેના તરી જાય. માનો ખોળો એટલે આપણા સપનાનું પિયર. મા ભાષણ નથી આપતી. પણ પ્રેરણામૂર્તિ બની એ રચનાત્મક પરિણામ લાવવા પ્રેરે છે. મા એટલે શક્તિ, મા એટલે

જગતજનની. શિવાજીની માતા જીજ્ઞાબાઈએ શિવાજીને હાલરડાંમાં વીરતા, ધાર્મિકતા, દેશપ્રેમના પાઠ ભણાવ્યા. માનો હાથ માથા પર ફરે, જીવ ધન્ય થઈ જાય. માના ખોળામાં સ્વર્ગનું સુખ સમાયેલું છે. પોતાના લોહી માંસમાંથી નવસર્જન કરવાની શક્તિ સ્ત્રીમાં જ સંભવી શકે છે. મા એટલે માનવગંગાની ગંગોત્રી. મા એટલે પાવન તીર્થ. મહાદેવે ગણેશ અને કાર્તિકેયને પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરવા કહ્યું, ગણેશજીએ માતા પાર્વતીની પ્રદક્ષિણા કરી.

માતાના ગર્ભમાં બાળક આવે ત્યારથી મા માતૃત્વનો અનુભવ કરવા લાગે છે. ત્યારના આરંભબિંદુથી શરૂ થાય છે આજીવન માતૃત્વ. મોટા ભાગની માતા પોતાના બાળકને આયાને ભરોસે મૂકવા માંગતી નથી. મા એટલે હતાશા દૂર કરી પ્રોત્સાહન આપી બાળકને પ્રગતિને પંથે દોરી જાય. જેવો બાળકનો ઉછેર તેવી બાળકને આદત પડશે. કહે છે જેવા વડ તેવા ટેટા. તમે તમારા વડીલોને જેવા ઠારશો તમે ઠરશો.

માબાપ કાળાધોળા કરી, પેટે પાટા બાંધી સંતાનને ઉછેરે, માબાપ શા માટે દીકરાની અપેક્ષા રાખે છે? પોતાનો વંશવેલો ચાલુ રહે. પરિવારની પરંપરા, સંસ્કાર જીવંત રાખે એવા સંતાનો પાકે એવી અપેક્ષા માબાપ રાખે એમાં ખોટું શું છે? માબાપની ઝૂંપડીમાં સાત સંતાનો સમાઈ શકે પણ સાત સંતાનોના મહેલમાં બે ઘરડાં માબાપ સમાવાઈ શકાતા નથી એ આજની કરુણ પરિસ્થિતિ છે. આપણા વડીલો-દાદા-દાદીઓ કહેતાં હકનું ખાવું, નીતિથી કમાવું અને રીતિથી ખરચવું. બટકામાંથી બટકું રોટલો કોઈને ખવરાવવો. આંગણે આવેલા અતિથિને જમાડવો, એનો આદર સત્કાર કરવો. કાગડા, કૂતરા, ગાય, બ્રાહ્મણ, ભિખારી બધાનો ભાગ કાઢવો. પ્રામાણિકતાને પ્રાધાન્ય અપાતું. પૈસાને નહીં. આજે પરિસ્થિતિએ શીર્ષાસન કરી લીધું છે. પૈસાને પૂછાય છે, પ્રામાણિક માણસ ખત્તા ખાય છે. પૈસા ખાતર ભાઈ ભાઈને દગો કરે છે અને કોર્ટ કચેરીએ જાય છે.

અમારા પિતા કહેતા, જમણો હાથ દાન કરે, ડાબા હાથને ખબર પડવી ન જોઈએ. પંડ માટે તો કૂતરા બિલાડા પણ વાપરે. અન્ય માટે

સદુપયોગ થાય ત્યારે સાચી લક્ષ્મી કહેવાય. એટલે જ તો કહ્યું કે, હસ્તસ્ય ભુષણં દાનં. પોતે સાચકલ પર ફરી ફેરી કરે, દીકરાને ઘેર ગાડી આવે, ત્યારે દીકરો બાપનો ભાવ પણ ન પૂછે. એવો આજનો જમાનો છે. અમે છ ભાઈઓ, બધા માતાપિતાના આશીર્વાદથી સુખી છીએ, સમૃદ્ધ છીએ. અમે બાપાને કહી દીધું છે તમારી પોતાની રળેલી, બાપીકી જમીન જે કંઈ હોય તે તમે દાનધર્માદામાં વાપરી નાંખો. લોકહિતના કાર્યો કરો. જોઈએ એટલી રકમ મંગાવો અમે મોકલી આપીશું. કસર નહીં કરતા. અચકાતા નહીં. જે ગામમાં આખી જિંદગી ગાળી છે એ વતનની ભૂમિ-ગામનો ઉદ્ધાર કરો. અમને પૂછવા રોકાતા નહીં. તમારા પુણ્યની ગઠરી તમે બાંધી લો. તમારા આશિષ થકી અમારી પાસે સર્વ કંઈ છે. તમે અમને જીવનમાં ઊંચું નિશાન તાકતા શીખવ્યું છે. અમે તમારા ઋણી છીએ. તમે ઇચ્છો છો એ પ્રમાણે અમે બધા ભાઈઓ સંપીને રહીશું. તમારી નામના ઉજ્જવળ કરીશું. માતૃદેવો ભવઃ, પિતૃ દેવો ભવઃ તમારી આપેલી સંસ્કૃતિનો અમૂલ્ય વારસો જાળવી રાખવાની ફરજ અમે નિભાવીશું.

ભાગ્યશાળી હોય તેને જ પુણ્યશાળી માબાપની છત્રછાયામાં જીવવાનો લાભ મળે.



પસંદ

અમેરિકા રીટર્ન મૂરતીયા માટે માંગાની લાઇન લાગી જાય. પૂરબ અમેરિકાથી એમ.એસ. થઇને પાછો ભારત આવ્યો છે. ત્રણ મહિના માટે, ખાસ લગ્ન કરવા. અનેક કન્યાના માબાપોએ લાઇન લગાડી દીધી. જન્માક્ષર મેળવ્યા, બાયોડેટા મોકલાવ્યા. સૌથી વધારે નસીબદાર નીકળી સ્વાતિ. સ્વાતિ રૂપરૂપનો અંબાર, એકવડો બાંધો, લાંબો કેશકલાપ. મોડર્ન સ્ટાઇલની યુવતી, તરવરતી, ચંચળ અને ચાલાક પણ એટલી જ. એને અમેરિકા જવાના અભરખા હતા. માતાપિતાની એકની એક અને લાડકી. સંયુક્ત પરિવારમાં રહેતી, વિનયી, અને વિવેકી. પૂરબે પચીસ જેટલી છોકરીઓના ઇન્ટરવ્યુ લીધા. જાણે સ્વયંવર માંડ્યો. કન્યાના માબાપો અધીર બની જવાબની રાહ જોયા કરે, ક્યારે એની દીકરીના ભાગ્ય ખૂલી જાય.

પૂરબ છેલછબીલો, હાથમાં મોબાઇલ રમાડે-બ્રાન્ડેડ કપડાં અને બ્રાન્ડેડ સેંટ છાંટેલું હોય. ઇંગ્લીશમાં જ ફાડે-બોલે. બધા અંજાઇ જાય. આટલી બધીમાં સ્વાતિ નીકળી નસીબદાર. સ્વાતિ સાથેની પહેલીજ મીટીંગમાં પૂરબે હા પાડી દીધી. પ્રપોઝ કરી દીધું. અમેરિકાથી રીંગ લઇને જ આવ્યો હતો, ફીઆન્સી માટે.

પૂરબ ગર્ભશ્રીમંત હતો. સ્વાતિના પપ્પા હાયર મીડલ ક્લાસના. એમને ફફડાટ હતો કે વેવાઇ જો ધામધૂમથી લગ્ન કરવા માંગણી કરશે તો અમારાથી કેમ પહોંચી શકાશે? સ્વાતિએ બેઘડક પૂછી લીધું, પૂરબને અને પૂરબ સ્વાતિની બધી માંગણીઓ કબુલ કરતો ગયો. બસ તું મનની માનેલી મળી ગઇ, સાદાઇથી લગ્ન કરીશું. બસ. સ્વાતિના પપ્પાએ યથાશક્તિ ખર્ચ કર્યો. સ્વાતિએ ચોખ્ખું કહી દીધું - પપ્પા લગ્નમાં ખર્ચ વધુ કરવો નથી. તેના પપ્પાએ દીકરીના નામની એફ.ડી. કરાવી લીધી.

પૂરબે કહ્યું હતું, હનીમૂન માટે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ જઈશું. ત્યાંથી સીધા અમેરિકા. પછી બન્યું એવું કે પૂરબના પપ્પાને હાર્ટએટેક આવ્યો. પૂરબે અમેરિકા જવાનું માંડી વાળ્યું. કારણ અહીં પપ્પાનો બીઝનેસ કોણ સંભાળે? સ્વાતિએ અમેરિકા જવા મળે એ માટે NRT મૂરતીયો પસંદ કર્યો હતો. એનું અમેરિકા જવાનું સ્વપ્ન ચકનાચૂર થઈ ગયું. પૂરબના પપ્પાએ સ્વાતિને પૂરબની અમુક ખરાબ આદતોથી ચેતવી દીધી. સ્પષ્ટતા કરી દીધી કે દીકરી, હું તારો ગુનેગાર છું. અમેરિકા ભણવા મોકલ્યો દીકરાને કરજ કરીને. પણ એ ડીગ્રી લીધા વિના પાછો ફર્યો. એવું કહેવા કરતાં સાચું કહી દઉં છું, એ ત્યાં જઈ એ ખોટા ધંધા કરતો હતો. એને ત્યાંથી તગેડી મૂકવામાં આવ્યો છે.

એ કદી અમેરિકા પાછો જઈ શકવાનો નથી. તારા જેવી કન્યા પસંદ કરવાનું કારણ એ છે કે મને વિશ્વાસ બેઠો તારામાં, તારા પરિવારની ખાનદાનીમાં. તું એને સુધારી દેશે, એને નિભાવી લેશે. સ્વાતિની હાલત કફોડી થઈ ગઈ. સસરાજી પ્રેમાળ હતા, એમના વિશ્વાસને તૂટવા દેવો ન હતો. આત્મવિશ્વાસ અટલ હતો કે ગમે તેવો હશે પૂરબ, હું એને બદલી નાંખીશ. મારા સ્નેહથી.

સસરાજીનું અવસાન થયું. પૂરબ તો નિષ્ક્રિય હતો. સ્વાતિને પિતા ગુમાવ્યા જેવું દુઃખ થયું. સસરાજીનો ફ્લેટ ઓનરશીપનો ન હતો. લીઝ ઉપર હતો. દર મહિને તગડું ભાડું ભરવું પડતું. સ્વાતિએ પોતાની એફ.ડી. વટાવી, વન બેડરૂમ કીચનનો ફ્લેટ ખરીદ્યો. પૂરબને તો ખીસા ખાલી અને ભપકા ભારી. આવા નાના ફ્લેટમાં રહેવાનું? પોશ એરિયામાં મોટો ફ્લેટ લેવો જોઈએ. સ્વાતિ ઓળખી ગઈ હતી પૂરબની પ્રકૃતિને. એ ગણકારતી નહીં. પોતાની રીતે- પોતાની હેસિયત પ્રમાણે જ વર્તવાનું એણે નક્કી કરી લીધું હતું. નવા બિલ્ડિંગમાં રહેવા ગયા. પૂરબે પોતાની જાત બતાવવાનું શરૂ કરી દીધું. ધીરે ધીરે એની અસલિયત છતી થવા લાગી. સ્વાતિ ચોથા માળે રહેતી હતી. એક વખત લીફ્ટ બગડી, સ્વાતિ દાદર ઉતરતી હતી, બીજે માળે થાક ખાવા ઊભી રહી, ત્યાં દરવાજો ખૂલ્યો. આ તો સુધામાસી. મમ્મીની બહેનપણી.

સ્વાતિ બે મિનીટ વાત કરવા ઊભી રહી. પૂરબ ઘરમાં હતો, એને સ્વાતિનો અવાજ સંભળાયો. સ્વાતિને બૂમ પાડી. સ્વાતિએ સાંભળ્યું નહીં હોય કે કેમ? સ્વાતિ કલાકે શાકભાજી લઈ પાછી ફરી. રસ્તામાં બેંકનું કામ કરવાનું હતું. પાસબુક ભરાવવાની હતી. પૈસા વીથડ્રો કરવાના હતા. લાઇન મોટી હતી. વાર લાગી.

જેવી સ્વાતિ ઘરે આવી, પૂરબ વરસી પડ્યો. ક્યાં ભટકી આવી? શાક લેતા, બેંકમાં કેટલી વાર લાગે? કલાક થઈ ગયો. નીચે તારી કોણ સગલી સાથે વાત કરવા રોકાણી હતી? તને કેટલી વખત કહ્યું છે કે બીજા હારે વાત કરે એ મને પસંદ નથી. જેની તેની સાથે વાત કર્યા કરે છે? આપણી કેટેગરીનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ ને! અવાજ એટલો મોટો હતો કે નીચે સુધાબેનને સંભળાયો. સ્વાતિએ કોઈ જવાબ આપવાનું ટાળ્યું. ફોગટ વાત વણસી જાય. જ્યારે જ્યારે તક મળે સુધામાસીને મળવા સ્વાતિ નીચે ઉતરે. સ્વાતિએ સરસ ડ્રેસ પહેર્યો હતો. સુધામાસી કહે, સ્વાતિ તારો ટેસ્ટ તારી મા જેવો ઊંચો છે. સ્વાતિ નીચું જોઈ કહે, માસી આમાં મારી પસંદગીનો સવાલ જ નથી.

ડ્રેસ પસંદ કરવાની પણ છૂટ મને નથી. પૂરબને જે ગમે તે જ પહેરવાનું. માસી હસીને બોલ્યા, પૂરબની ચોઈસ પણ તારી જ છે ને! માસી જાણી ગયા હતા સ્વાતિની પરિસ્થિતિ. સ્વાતિના મનનો અસંતોષ બહાર આવે, વ્યક્ત થાય તો સ્વાતિ હળવી રહી શકે, નહીં તો અંદર ને અંદર સળગ્યા કરશે. એના માનસમાં ચાલતી ગડમથલને વાચા અપાવવી હતી. પૂરબને ગમે કે ન ગમે, માસી કોઈ ને કોઈ બહાને સ્વાતિને મળ્યા કરે. સ્વાતિને હિંમત આપે, ગભરાઈએ તો વધુ દબાવે. પુરુષની પ્રકૃતિને ઓળખી જઈ એની સાથે એવી જ રીતે વર્તવાનું. પૂરબ ઘરમાં હોય તો માસી સ્વાતિને ઘેર મેગેઝીન માંગવા કે મીઠું માંગવાને બહાને જાય. કહે, સી.પી. ટૅક રહેતા હતા, સારું હતું, ઘરના દરવાજા ખુલ્લા રહેતા, અડોશપડોશમાં વાતચીત થાય, જીવ મળે, એકલતા ન લાગે. સ્વાતિ મને આવા ફ્લેટના બંધ વાતાવરણમાં રહેવું ગમતું નથી. પૂરબ બહાર જાય તો તારે મારે ઘેર

આવતા રહેવું અથવા મને બોલાવવી. માસીએ સ્વાતિને સાનમાં સમજાવી, ‘માન ન માન, મેં તેરા મહેમાન’. પૂરબનું ધાર્યું બધું જ થવા દેવું નહીં. દોર થોડો ઢીલો રાખવો પણ ફીરકીની પકડ તો આપણા હાથમાં જ રાખવી જોઈએ જેથી સ્વતંત્રપણે આકાશમાં ઊડી શકાય. તું ભણેલી ગણેલી છે. ખીલે બંધાઈ જવાની જરૂર નથી.

સ્વાતિને બધી જાતનું બંધન. એના પિતાને મળવા જવું હોય તો યે પૂરબને પૂછવાનું. સ્વાતિ મકાનની કીટી ક્લબમાં મેંબર થઈ. પૂરબે કીટીમાં જવાની મનાઈ કરી દીધી. સ્વાતિને પીકચર જોવાનો શોખ. પૂરબ કહે, એવા પીકચર જોઈ બેરા નાચ નખરાં કરતાં થઈ જાય. મને પસંદ નથી. ‘મને પસંદ નથી’ એ પૂરબનો તકિયા કલામ.

સુધામાસી બહુ જબરા. પીકચરની બે ટિકીટ પોતે લઈ આવે. પૂરબની દેખતા જ કહેવા આવે, સ્વાતિ આવતી કાલે બપોરના બેના શોની અમુક પીકચરની ટિકીટ લઈ આવી છું. પીકચર જોવા કંઈ એકલા એકલા જવાય ! મને કંપની આપજે. થઈ રહે. પૂરબ ઘાંટો પાડે, મને પૂછ્યા વગર ઘરની બહાર જવાનું નથી. મને પસંદ નથી તું કોઈની જોડે પીકચર જોવા જાય તે. સ્વાતિમાં હવે થોડી થોડી હિંમત આવવા લાગી. કોઈની જોડે ક્યાં જાઉં છું, માસી સાથે જાઉં છું. જવાની છું.

સ્વાતિ થોડી ગભરાય. પૂરબનો આવવાનો સમય થઈ ગયો છે, રસોઈ તૈયાર રાખવી પડે, માસી હું જાઉં. માસી કહે, કયો મોટો કમાઈને આવે છે. તું કમાઈને ઘર ચલાવે છે. કમાતો નથી ને રૂઆબ મારે એ ચલાવી ન લેવાય. તું એની ગુલામ નથી. એ તારું પૂરું કરતો નથી. આ સત્યુગ નથી. પતિ પાછળ સતી ન થવાય. તારું સ્વમાન તારે જાતે જ જાળવવું પડે.

ભલે ને પૂરબ ગુસ્સો કરે, મનાઈ કરતો રહે, તારે આવતા રહેવું. જો ઘરમાં ભરાઈ રહીને એકલી એકલી વિચાર કર્યા કરશે તો ડીપ્રેશન આવી જશે. આપણો કંઈ વાંક ગુનો નથી. જેમ તું એડજસ્ટમેંટ કરે છે. એમ પૂરબને પણ કરવા દે. એ માથાભારે થાય તો ચલાવી લેવાનું નહીં. એક વખત જરા ચીમકી મળશે.

સીધોદોર થઈ જશે. આપણો બાંધછોડ ભલે કરીએ પણ નબળા થઈ ત્રાસ વેઠવો નથી જ.

સુધામાસી લેસન શીખવાડે, પાઠ ભણાવે. સૌથી પહેલું કામ કરવું છે પૂરબને કામે લગાડી દેવો. નવરો પડે તો કટકટ કરે ને ! પૂરબનું માઈન્ડ મીકેનીકલ છે. આજકાલ કોમ્પ્યુટર, લેપટોપ, ટી.વી., મોબાઇલનો જમાનો છે. મેઈન્ટેનન્સના કોન્ટ્રાક્ટ લેવા માંડ્યા. સુધામાસીએ ચાર પાંચ ઘરાક બાંધી આપ્યા. મનગમતું કામ મળ્યું પૂરબને. પૂરબ ક્યારેક આળસ કરે, અધુરું છોડે તો સ્વાતિ સાથે આપે, પ્રોત્સાહન આપે. ધીરે ધીરે પૂરબને કામમાં રસ પડવા લાગ્યો. હવે તો એટલા બધા કામ મળવા લાગ્યા કે પૂરબ નવરો પડતો નથી. નવરો પડે તો ઝઘડો ઊભો થાય ને ! પૂરબ કમાય, સ્વાતિ કમાય, ઘરમાં પૈસા આવે, કોઈ વાતે દુઃખ ન રહે તો પછી સુખ કેટલે દૂર ?

હવે સ્વાતિનો શબ્દ તકિયા કલામ થઈ ગયો છે. પૂરબને બદલે સ્વાતિ કહી દે છે. આવું આળસ મને પસંદ નથી. પુરુષ થઈને ઘરમાં આડો પડી રહે એ મને પસંદ નથી. કમાતો ધમાતો વર જ મને પસંદ છે.



વગર પગારની નોકરી

પ્રોપર મુંબઈ-દક્ષિણ મુંબઈમાં રહેતી નિશા હવે દૂરના પરા મલાડમાં રહેવા ગઈ. મુંબઈમાં ઘરઘાટી, છૂટા ઘાટી કામ કરતા. નિશાને ત્યાં રામજી કામ કરતો. સવારે સાત વાગે આવે. પથારી ઉપાડે, ઝાડુ-પોતું કરે. ચા પાણીના વાસણ સાફ કરે. બપોરે એક વાગે રસોડું સાફ કરે. વાસણ માંજે. લૂછીને એની જગ્યાએ ગોઠવી દે. રાતે આઠ વાગે આવે, ઝાડુ મારે, પથારી કરે, વાસણ સાફ કરે. બહારગામ દેશમાં જાય, બદલીમાં બીજો ઘાટી મૂકી જાય.

નિશાએ મલાડમાં મોટો ફ્લેટ લીધો. કારણ બે દીકરાના લગ્ન કરવાના, ત્રણ બેડરૂમનો ફ્લેટ તો લેવો જ પડે. મલાડમાં ઘરકામ કરવા રૂપડપટ્ટીમાંથી બાઈઓ આવે. બપોરે બાર પછી આવે. વાસણ, કપડાં, ઝાડુ-પોતું કરી જાય. રાત્રે કામ પર કોઈ બાઈ આવે નહીં. રાતના વાસણ છેક બીજે દિવસે બપોરે સાફ થાય. દર મહિને બે ત્રણ ખાડા પાડે જ. મુંબઈની શેઠાણીને કહે છે માટી વગર ચાલે પણ ઘાટી વગર ન ચાલે. એક દિવસ બાઈ ન આવે, શેઠાણી ધાંધી થાઈ જાય.

નિશાનો દીકરો અમેરિકા સ્થાયી થયો. ગ્રીનકાર્ડને નિભાવવા માટે નિશાને દર વર્ષે અમેરિકા જવું પડે. લગભગ છ મહિના અમેરિકા, છ મહિના ઇંડિયામાં, મલાડમાં. અમેરિકામાં તો રસોઈ જાતે કરવાની, વાસણ ધોઈને ડીશવોશરમાં મૂકવા પડે. વોશિંગ મશીન હોય પણ લોન્ડ્રીકામ, ઇસ્ટ્રી વગેરે જાતે કરવું પડે. ફરજિયાત કરવું પડે. કારણ ત્યાં નોકર મળતા નથી. ઇંડિયા આવે, અવાવરૂ ઘર સાફ કરવું પડે. ખબર પડી ગઈ છે અમેરિકામાં ઘરસફાઈ કરનારી બાઈને એક કલાકના દસ ડોલર એટલે ચાર કલાકની સફાઈના ચાલીસ ડોલર એટલે રૂપિયા ૨૫૦૦ આસપાસ આપવા પડે. ઇંડિયામાં તો મહિને રૂ. પાંચ હજાર પગાર આપવો પડે. બધા જ કામના - ઘણું સસ્તું પડે. દીકરો ડોલરમાં

કમાય છે. નિશાએ કાશીબાઈને કાયમની રાખી લીધી. અમેરિકા જાય ત્યારે કામ છોડાવી દે તો ફરી ઇંડિયા આવે કોઈ કામવાળી મળે નહીં. વળી કાશીબાઈ જૂની અને જાણીતી. ચોરી-લબાડી કરે તેવી નથી. હાથની ચોખ્ખી, કામની ચોખ્ખી. અમેરિકા જાય ત્યારે ય હવે પગાર ચાલુ. અઠવાડિયે એક વખત ઘર સફાઈ કરી જાય. ઘરની ચાવી કાશીબાઈને આપી રાખી છે. કાશીબાઈ ઘરની વ્યક્તિ જેવી બની ગઈ છે. ઘરોબો કેળવાઈ ગયો છે. કાશીબાઈને એક દીકરો અને એક દીકરી છે. નિશાનો દીકરો ડોલરમાં કમાય છે તેથી નિશાના હાથમાં રૂપિયાની થપ્પીઓ હોય છે ઇંડિયામાં વાપરવા માટે. નિશા ઇંડિયા આવે, કાશીબાઈના દીકરા દીકરી માટે બુટ લાવે, સેંટ લાવે, ત્યાં સેલ આવે ત્યારે સસ્તી ખરીદી લે, ડોલર્સ સ્ટોરમાંથી મોટા ભાગની વસ્તુ ખરીદી લાવે.

કાશીબાઈના દીકરાને, દીકરીને ભણવા માટે સ્કોલરશીપ મદદ કરી. દીકરીના લગ્નમાં સારો કરિયાવર કર્યો. દીકરાને ધંધો શરૂ કરવા લોન પણ આપી. કાશીબાઈને આરામની નોકરી હતી. બે, ત્રણ, ચાર ઘરના કામ કરવાને બદલે એક જ ઘેર કામ કરવાનું. શેઠાણી ઉદાર છે. કામ ન હોય તો યે પગાર ચાલુ ને ચાલુ. ત્યારે બીજા બહારના કામ કરી લે. કોઈને ત્યાં રસોઈ-નાસ્તા કરી આવે. નિશા અમેરિકા હોય ત્યારે કાશીબાઈને રાહત. નિશા આવે ત્યારે ડબલ કામ પણ પૈસા છૂટથી આપે છે નિશા. ઘરના માણસ જેવી ગણી વાતચીત કરે છે. અમેરિકાના વહુ દીકરાના સ્વભાવની વાત કરે. વાસી ખાવાનું, આખો દિવસ ઘરમાં ભરાઈ રહેવાનું, દેવદર્શન નહીં. કોઈક માણસ બોલવાવાળું તો જોઈએ જ ને!

હવે કાશીબાઈના દીકરાએ દુકાન કરી છે. સારું કમાય છે. દીકરો ભણ્યો છે તેથી વહુ પણ ભણેલી મળી છે. એ કોમ્પ્યુટર શીખેલી છે. ઘરે બેસીને યે કામ કરી લે છે. હવે વહુને સીમંત આવવાનું છે. દીકરો વહુ કહે છે, મા તો બહુ કામ કર્યા છે. હવે બહારના કામ છોડી દે. અમારા સંતાનને ઉછેરજે.

કાશીબાઈને ફરજિયાત ઘરકામ છોડાવી દીધું, દીકરાએ. પણ

કાશીબાઈ સુખી થવાને બદલે વધુ દુઃખી દુઃખી થઈ ગઈ છે. પહેલાં તો ઘરની બહાર જતી. નિશાબેનનું કામ કાયમી હતું. દર મહિને પાંચ છ હજાર મળતા. એમની સોસાયટીમાં બે ત્રણ કામ ક્યારેક ક્યારેક છૂટા કરી લેતી. કોઈના નાસ્તા બનાવતી. મહિને રૂ. દસ હજાર તો કોઈપણ સંજોગોમાં પાડી લેતી. દિવાળીની બોણી મળે. કપડાં મળે. ખાવાનું મળે. બદલામાં થોડું શરીર ઘસાય. પણ આવી ઉદાર શેઠાણીને કારણે તો દીકરો-દીકરી ભણી શક્યા. એ ઉપકાર કેમ ભૂલાય ?

હવે નિશાને વારે વારે અમેરિકા દર વર્ષે જવું જ પડે છે. તેથી કંટાળી ગઈ છે, થાકી ગઈ છે. લાંબો પ્રવાસ. ત્યાંનું ઘરકામ, ઊભા ઊભા રસોડું થતું નથી. છાશવારે પાર્ટી ગોઠવાય. કેટલી બધી રસોઈ જાતે બનાવવી પડે. અમેરિકાનો નવો નવો અભરખો હતો તે હવે ધરાઈ ગઈ છે પેટ ભરીને. હવે તો બસ ઇંડિયામાં જ રહેવું છે. અમેરિકન સીટીજન થઈ ત્યાં કાયમ રહેવું નથી ઘરમાં કેદ પૂરાઈને !

કાશીબાઈએ કામ છોડી દીધું. નિશા તો દુઃખી છે જ. પણ કાશીબાઈ વિશેષ દુઃખી છે. વર્ષોથી અરમાન હતા, દીકરો કમાતો થશે. બધા કામ છોડી આરામથી ઘરમાં રહીશ. નાનો ફ્લેટ વસાવ્યો છે દીકરાએ. એક રસોડું, એક રૂમ. એમાં છોકરાનું ઘોડિયું. કાશીબાઈ માટે સૂવા સરખી જગ્યા નથી. હાથમાં પગાર આવતો નથી. નથી પ્રોવીડન્ટ ફંડ-નથી વીમો. ફરક એટલો બધો મોટો પડ્યો-પહેલાં કામ કરે-પૈસા મળતા હવે મફતમાં ઘરકામ કરવાનું. કમાતી વહુનો હુકમ પાળવાનો. એકે રજા નહીં. ખાડો નહીં. નિશા શેઠાણી તો ઉદારતાથી કેટલું બધું આપ્યા કરતી ! હવે એ વગર પગારની કામવાળી બની ગઈ છે. સાડી ફાટી ગઈ છે. હાથમાં દીકરો મૂકે એટલું જ વપરાય. નિશા શેઠાણી અમેરિકાવાસી દીકરાથી થાકી ગઈ છે. કાશીબાઈ પણ દીકરાથી થાકી ગઈ છે. આ તો સાથળના ગુમડાં, કોની પાસે ફરિયાદ કરવા જવાય. જાય તો પોતાની જ જાંઘ ઉઘાડી પડી જાય.



સ્ત્રીનો જમાનો

સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યનો જમાનો છે. દીકરીને ખૂબ ભણાવી, જોબ કરતી થઈ ગઈ, પગભર થયેલી દીકરીનો આત્મવિશ્વાસ બુલંદ થતો જાય, દીકરા અને દીકરી વચ્ચે ઉછેર કે ભણાવવા, પરણાવવા બાબતમાં માબાપ કોઈ ભેદ રાખતા નથી. પહેલાંના જમાનામાં સાસુ, વડ સાસુ, જેઠાણી, કાકીજીનું રાજ ચાલતું. પરિવારની પરંપરા, રિવાજ પળાવતા, એ પ્રમાણે વહુને પલોટતા. હવે ઘરમાં કુંવારી નણંદ હોય, એ ભણી હોય, કમાતી હોય, ઘરમાં એનું ચલણ અને વલણ ચાલે. સાસરે ગયેલી નણંદ પોતાના ઘરમાં પોતાનું રાજ ચલાવે, સાથે સાથે માને ચડાવે, વહુ ઉપર કંટ્રોલ રાખજે, બહુ છૂટ આપવી નહીં વગેરે. કુંવારી નણંદ ચુગલીખોર હોય, ભાઈ ભાભીનો ન બની જાય એ માટે ભાભીની ખોટ કાઢ્યા કરે. પોતાને પતિસુખ ન મળ્યું હોય તેથી ભાઈ-ભાભીનું દામ્પત્ય સુખ સહી શકે નહીં.

માને મન પોતાની દીકરી એટલે જાણે આવડતનો એક્કો અને ડહાપણનો દરિયો. ઘરમાં દીકરીનું ચલણ ચાલવા દે. આવી હોંશિયાર દીકરીનો સપોર્ટ હોય, ઉપરાણું હોય પછી વહુ દીકરાની પરવા શા માટે કરે ? મા પોતે દીકરીનું ઉપરાણું લઈ વહુને વગોવ્યા કરે. મારી દીકરી સ્પષ્ટવક્તા છે. સાચી વાત કહેતા અચકાય નહીં. ઇલા LLb થઈ મા કુસુમના એના ઉપર ચાર હાથ. સ્વાભાવિક છે દીકરી એડવોકેટ હોય, દલીલો કરવામાં, પોતાનો કેસ સોલીડ બનાવવા સાચું જુઠું બધું ચલાવે. ઇલાના પપ્પા સુરેશભાઈ એડવોકેટ તરીકે છેલ્લા ત્રીસ વર્ષથી પ્રેક્ટીસ કરે છે. દીકરો સુમન એડવોકેટ થવાને બદલે CA થયો છે. એટલે સ્વાભાવિક છે દીકરા કરતાં ઇલા ઉપર વિશેષ ભાવ હોઈ શકે. સુરેશભાઈ-કુસુમબેને દીકરીને ઘણા મૂરતિયા બતાવ્યા. પણ ઇલાને છોકરાઓ માવડિયા

લાગે, અથવા પોણિયા લાગે. પોતાનાથી ઓછી કમાણીવાળાને થોડું પરણાય. ઇલા દેખાવમાં પણ સુંદર, વાકછટા અસ્ખલિત. ભલભલાને હંફાવી દે. માતાપિતા એને દબાણ કરે, કોઈને પસંદ કરી લે. પણ ઇલાને કોઈ છોકરો પાણીદાર દેખાયો નહીં. હજુ વધુ સારા ભ્રમણામાં રહી ગઈ, પરિણામે એની ઉંમર સાડત્રીસની થઈ ગઈ. હવે જુવાનીની તાજગી મોઢા પરથી ઊડવા લાગી છે. વાળ ધોળા થવા માંડ્યા છે. કલર કરવા પડે છે. પોતાના માટેનો ઉચ્ચ અભિપ્રાય અને અન્ય માટે હલકો અભિપ્રાય પરિણામે ઇલા કુંવારી રહી ગઈ.

પિતા સુરેશભાઈ દીકરીનું ઉપરાણું લે. મા કુસુમ ચિંતા કરે, દિવસ રાત. દીકરીને ભાઈ ભાભી સાથે ફાવતું નથી. અમે માબાપ ક્યાં સુધી જીવીશું? દીકરી પરણીને એને ઘેર સાસરે જાય તો સારું. મા ભલે દીકરીનું ઉપરાણું લે, સાંભળે પણ એને દીકરાના ઘરસંસારની પણ ચિંતા છે.

મા કુસુમને ચિંતા હતી કે દીકરી જેને ઘેર જશે ત્યાં એડજસ્ટ નહીં થઈ શકે. આપણા સમાજમાં વહુના આકરા સ્વભાવને સાસરિયા સ્વીકારી ન શકે. દીકરી સ્વભાવ બદલવા તૈયાર નથી. એનો સ્વભાવ જીદી છે. લગ્નજીવનમાં સમાધાનવૃત્તિ કેળવવી પડે. હવે દીકરી માટે માંગા આવતા નથી. મોટી ઉંમર સુધી કુંવારા રહી ગયેલા છોકરામાં કંઈક ખામી હશે. કાં તો પછી ડાયવોર્સી મળે. ઘરની વાત-ઝઘડાની વાત-ભાઈભાભી સાથે અણબનાવની વાત સમાજમાં વહેતી થઈ જ ગઈ હોય. ઘરમાં દીકરી ઇલાનો નિર્ણય આખરી ગણાય છે. એવી છોકરી આપણા ઘરમાં ન જ ચાલે. મા મૂંઝાય છે, દીકરી માની કોઈ વાત સાંભળતી નથી, સાંભળવા માંગતી નથી. મા જાણે છે કે સમય બદલાયો છે. જૂની ઘરેડ પ્રમાણે વહુને બંધનમાં રાખી શકાય નહીં. સમાજની સાથે સાથે પરિવારમાં પરિવર્તન લાવવું જ પડે. દીકરી વધુ સ્માર્ટ છે. કબુલ પણ વહુ પણ કોઈના ઘરની દીકરી જ છે, એ સ્વીકારવું જ રહ્યું. વહુ પણ ભણેલી છે, કમાતી છે, એને પણ કારકિર્દી

બનાવવાના અરમાન હોય. એને વિકસવા માટે અવકાશ સ્પેસ આપવો પડે. દીકરીને કમાણીનું અભિમાન છે. એટલે એને પરણીને કોઈ બંધનમાં બંધાવું નથી. દીકરીની પ્રેક્ટીસ જોરદાર છે. પપ્પાની ગાદી સંભાળીને બેઠી છે. એ પોતાની કમાણીના પૈસા બેરોકટોક વાપરે છે.

ઇલાને પરણીને બંધન જોઈતું નથી. સાસુના હુકમ ઉઠાવવા નથી. રસોડાની રાણી કે ઘરની ગૃહસ્થી સંભાળી બેસી જવું નથી. વુમન ઓન ટોપનો જમાનો છે. માબાપ મૂરતિયો પસંદ કરે એને પરણાવું નથી. બંધન જોઈતું નથી.



બે મિત્રો

બે મિત્રો, બાલ્યકાળમાં સાથે રહેલાં, એક થાળીમાં સાથે જમેલા અને એક નિશાળમાં, એક પાટલી પર સાથે બેસી ભણેલા. આરવના પિતા ધનવાન, નિરવના પિતાની ગેરહાજરીમાં મા પેટે પાટા બાંધી ભણાવે. એની મા આરવના પિતાની લાગવગને કારણે નિરવને સ્કોલરશીપ મળી. બંને સાથે ગ્રેજ્યુએટ થયા. આરવ પિતાના ધંધામાં કામકાજે લાગી ગયો. નિરવની પાસે પૈસા નહીં, લાગવગ નહીં હતી ફક્ત હાથમાં ડીગ્રી. પરમેનન્ટ નોકરી ક્યાંય મળે નહીં. નવી નોકરીની શોધમાં રહેવું પડે. આરવ અને નિરવ કોલેજની પરીક્ષા પછી છૂટા પડ્યા, ત્યારે આરવે ભાવવિભોર થઈ નિરવને કહ્યું હતું કે યાર, કંઈપણ કામ પડે, આ મિત્રને અડધી રાતે યાદ કરજે. મારે લાયક કંઈ પણ કામકાજ હોય તો કહેજે.

નિરવને ક્યાંય નોકરી મળે નહીં. નિરાશ થઈ ગયો. આરવની મૈત્રી યાદ આવી. મળવા ગયો, આજીજી કરી, તારા પપ્પાને કહી મને ક્યાંય નોકરી અપાવી દે. આરવને હવે ખુરશી મળી હતી. સત્તા મળી હતી. સંપત્તિ તો હતી જ. એ જમીનથી ચાર વેંત અધ્ધર ચાલે. તારા જેવા બિનઅનુભવીને નોકરીમાં રાખીએ, અમારી ફેક્ટરીના પ્રોડક્શનને ફટકો પડે. આવા તો ઘણા ડીગ્રીવાળા નોકરી માટે લાઇન લગાવી ઊભા છે. બધા માટે નોકરી ક્યાંથી લાવવી? મિત્રનું કામ કરાવી શક્યો હોત આરવ, પણ હવે એની દાનત રહી નથી. મૈત્રીનું મૂલ્ય શૂન્ય થઈ ગયું.

નિરવને પશ્ચાતાપ થયો. નકામી સોનાની જાળ પાણીમાં નાંખી. એમ તો પપ્પા કહેતા કે હું અને ધીરુભાઈ સાથે ફૂટપાથ પર ફેરી કરતા. ક્યાં મારા પપ્પાના દીદાર અને ધીરુભાઈ અંબાણી ક્યાંના ક્યાં પહોંચી ગયા. પપ્પા કહેતા, સાલા એના નસીબ આડેનું પાંદડું ખસી ગયું. હું જ્યાં નો ત્યાંરહી ગયો. આજે સામસામા મળે તો ધીરુભાઈ એમને ઓળખી પણ

ન શકે. સંબંધો જૂના થાય, છૂટી જાય, સંજોગો બદલાય, વર્તનમાં પરિવર્તન આવતું જાય. લક્ષ્ય બદલાઈ ગયું હોય. એ જૂની મૈત્રીના દાવે એ મને માલામાલ કરી દેશે એવી આશા રાખવી અસ્થાને છે, કારણ મિત્રતા અને સંબંધો સમાન કક્ષાએ જ સંભવી શકે. નિરવને અપમાન જરૂર લાગ્યું, પણ ગરીબ લોકોએ હંમેશા કડવા ઘૂંટડા ગળી જવા પડે. એને લાગે કે હું ગરીબ છું, ગરજવાન છું, એટલે મારું અપમાન કર્યું. નિરવને ભૂલ સમજાઈ. ખરેખર મારે મદદ માંગવા જવું જ નહોતું જોઈતું. મારા હાથમાં ડીગ્રી છે. ક્યાંકને ક્યાંક મેળ ખાઈ જશે. નિરવે મન મનાવી લીધું, પણ મનમાં ડંખ તો રહી જ ગયો.

નિરવ આર્થિક બેહાલીને કારણે દુઃખી હતો. પડતા ઉપર પાટું પડે તો ચચરે તો ખરું જ. ગુસ્સો આવે તો સ્વાભાવિક છે. આરવના મગજમાં સફળતાની રાઈ ચડી ગઈ હતી. મૈત્રીનો હાથ થોડો લંબાવ્યો હોત, થોડો સપોર્ટ આપ્યો હોત મિત્રદાવે તો કંઈ ખાટુંમોળું થઈ જવાનું ન હતું. પણ આરવ વિવેક ચૂકી ગયો. મદદ કરવી જોઈતી હતી, અથવા નમ્રતાપૂર્વક, ખોટું આશ્વાસન આપી શક્યો હોત કે હું પ્રયત્ન કરીશ. માણસ અજાણ્યાને પણ હાથનો ટેકો આપી બેઠો કરે, જ્યારે આ તો મિત્ર હતો. કમસે કમ કટુ વચનો કહેવા ન જોઈએ, જેથી એનું હૈયું વિંધાઈ જાય. સલુકાઈથી, ઠાવકાઈથી કહી શક્યો હોત કે યાર, દિલગીર છું. હાલમાં કોઈ જગ્યા ખાલી નથી, નહીં તો ચોક્કસ તને ગોઠવી દેત. તારી પરિસ્થિતિ બદલ સહાનુભૂતિ છે.

નિરવ બહારથી ભલે લાચારીને કારણે નિરાશા અનુભવી રહ્યો, પણ એણે વિચારવું જોઈએ કે મારે મારા પુરુષાર્થ થકી મારી આર્થિક સ્થિતિ સુધારી લેવી પડે. કોઈ મદદ કરી કરીને કેટલી કરી શકવાનું? મદદની અપેક્ષા રાખી, મદદ ન પણ મળી, મનને સમજાવી લેવાનું. હાલમાં કાંઈ યોગ નહીં હોય.



ટાટક

સરસ મજાનો બંગલો બાંધ્યો છે સુરુચિએ. નામ પ્રમાણે સુરુચિનો ટેસ્ટ બહુ ઊંચી કક્ષાનો હતો. સુમંતને સારા પગારની નોકરી હતી નિરાંતની. મન ફાવે એટલા કલાક ઓફિસમાં જઈ કામ કરે. ઘરે લેપટોપ લઈ બેસી જાય. બાકીનું કામ કર્યા કરે. ફ્લેટ છોડી બંગલામાં રહેવા આવ્યા. લાઇફ સ્ટાઇલ ઊંચી કક્ષાની કરવી હોય તો વધુ પૈસા કમાવા માટે વધુ મહેનત કરવી પડે. જરૂરિયાતો વધતી જાય, ખર્ચાઓ વધતા જાય. કમાવું તો પડે જ.

રહેવા આવ્યા પછી ભાગ્ય બદલાવા લાગ્યું. કમાણી સારી, ખર્ચાઓ પણ વધુ. નીચે રસોડું, ઓરડો-દીવાનખાનું અને ત્રણ બેડરૂમ. દીકરો થયો, દીકરી જુવાન થઈ, બંને માટે અલગ બેડરૂમ રાખવા પડે. ફર્નીચર સુરુચિના ચોંઈસનું જ બનાવાય. દીકરાની ઈચ્છા હતી-બંગલાને માનું નામ 'સુરુચિ' આપવાની. સુમંતે નામ સૂચવ્યું, મમતા સદન. મા મમતાની મૂરત. મકાન બંધાઈ ગયા પછી રહેવા આવી ગયા. ભર્યું ભાદર્યું ઘર હતું. બે દીકરી અને ત્રીજી દીકરી સમી દીકરાની વહુ. બધા માના અછોવાના કરે. સુરુચિને અભિમાન હતું પોતાના ઉછેર પર. સંતાનો ચારિત્ર્યવાન છે. સારું કમાય છે.

સુરુચિ ઘરમાં એકલી થઈ ગઈ છે. સુમંતને બહારગામ ફરવાનો બીઝનેસ છે. ઘરમાં એકલતા લાગે. ઘર બાંધ્યું, કોના માટે? દીકરા-દીકરીઓ માટે. દીકરીઓ તો સાસરે ચાલી જશે પરણીને. પછી શું? ગૃહપ્રવેશ કર્યો, ત્યારે વાસ્તુપૂજન કર્યું. મનમાં પોરસાયા કરતી. પતિ સુમંતે કહી દીધું, અંતે તારી રીતે બંગલો બંધાવીને જ તું જંપી. કરકસર કરી સપનાનો મહેલ બનાવ્યો હતો સુરુચિએ. છોકરાઓ મોટા થતા ગયા. દીકરાનો એક, દીકરીઓનો એક, એક પોતાના માટે બધાને અલગ અલગ બેડરૂમ. રાજાશાહી ઠાઠ હતો. સુરુચિ કૃતકૃત્યતા

અનુભવતી. ઠાકોરજીએ મારી બધી મનોકામના પૂર્ણ કરી. સુરુચિ લગ્નપ્રસંગોમાંથી પરવારી, હવે અમે બે શાંતિથી જીવીશું. પતિની કમાણી ચાલુ છે. સુરુચિએ શ્રીનાથજી દર્શન માટે યાત્રાસંઘ કાઢ્યો. સગાવહાલાને રાજભોગનો મહોત્સવ કરાવી લહાવો લીધો. હવે જિંદગીની કોઈ વાસના અતૃપ્ત રહી નથી.

પણ હવે-સુરુચિ અકળાઈ ગઈ છે. આ તે કંઈ જીવન છે. પતિ સુમંત બહારગામ વિશેષ રહે છે. કોન્ફરન્સ, બીઝનેસ મીટીંગો- સુરુચિ કહે છે હવે બહુ થયા પૈસા. મને કંપની આપો, ઘરે રહો. પેલો કહે, ગાંડી થઈ છો. આટલો ફેલાવેલો બીઝનેસ એમ કંઈ સંકેલી લેવાય? ધંધો વિકસાવ્યો તો બંગલો બંધાવી શક્યા, ત્રણ ત્રણ પ્રસંગો ઉકેલી શક્યા. વેવલી થા મા. પોતે નિવૃત્ત થઈ ગઈ છે. ઘરકામ કરવા ઘરઘાટી છે. ઘરમાં કશું કામ કરવું પડતું નથી. બીજા કોઈ શોખ કેળવ્યા નથી. હજુ તો સાઠ પાંસઠ થયા છે કહી પતિ બીઝનેસમાં રચ્યોપચ્યો રહે છે.

રસોયાણી બાઈ પૂછે- આજે રસોઈમાં શું બનાવું. પોતે હવે ભાભીમાંથી બા બની ગઈ છે જાણે એંસી વરસની વૃદ્ધ. દસ જણાનું મોટું ડાયનીંગ ટેબલ. એકલા એકલા શું મન થાય જમવાનું. છોકરાઓ હતા, પતિ હોય તો સલાહ ને સૂપ અને ઇટાલીયન, ચાઈનીઝ ફૂડ. મીઠાઈ ને ફરસાણ બનતા હવે ભીતરમાં પ્રશ્ન ઊઠે છે. એનું સમગ્ર અસ્તિત્વ ચિત્કારી ઊઠે છે. એકલી જાત, એક નાનું શું પેટ! શું ખાવું? એકલાનો તે કંઈ અવતાર છે? છે ઘરમાં એકલી પણ નોકરચાકર મહારાજ મળી આઠ જણાની રસોઈ થાય. પોતાને ખાવાની બે રોટલી.

સુરુચિ ઘરમાં એકલી છે. એકલી તદ્દન એકલી. વાતચીત કરવાવાળું કોઈ નથી. બહાર ઉકળાટ છે. એના મનમાં ઉકળાટ છે. ભીતરમાં ખળભળાટ છે. શું કર્યું જિંદગીભર. દળી દળીને ઢાંકણીમાં ઉઘરાવ્યું. કોના માટે દોડાદોડી કરી? કોના માટે સુમંત પૈસા કમાય છે? કોના માટે? કોના માટે? સમગ્ર અસ્તિત્વ જાણે સાદ પાડે છે. સવારે સૂરજ ઊગે, સાંજે આથમે. ઊગે ત્યારે સાત ઘોડાના રથમાં બેસીને લાલી પાથરતો આવે. સાંજે આથમે, એકલો, અટૂલો. લાલી છે પણ રક્તિમ

છે. તેજસ્વી નથી. બારી બહાર નજર નાંખી. ગુલાબનો છોડ એકલો છે, એના ઉપર એક જ ફૂલ ખીલ્યું છે, એ પણ એકલું છે. ઘડિયાળ ચાલે છે, એનો કલાક કાંટો એકલો એકલો ચક્કર માર્યા કરે. પાછો ત્યાં ને ત્યાં. સૂરજ એકલો આથમે છે પણ હસતા હસતા. ફૂલ એકલું છે પણ પમરે છે. ઘડિયાળનો કાંટો દોડે છે પણ થાકતો નથી. તો પોતે કેમ થાકી ગઈ છે? એને પોતાની જાત ઉપર ચીડ ચડે છે. મારી ભીતરમાં જે જલન છે, એકલતા છે. એ મારી જ ઊભી કરેલી છે. જાત ઉપર ગુસ્સો ઉતાર્યા વગર એ કશું કરી શકવાની નથી. જેની પળોજણ, જેના જતન, જેની પરવરિશ જિંદગીભર કરતી રહી સતત ફીલ્ડીંગ ભરતી રહી, એમાંથી કોઈ એની સાથે નથી, કોઈને એની પરવા નથી. મારું મારું કરી ફોગટ મરતી રહી.

સુમંતને ક્યારેક કહી દે છે, આજે મને ડીપ્રેશન જેવું લાગે છે. મને કંપની આપ, ઘરે રહે. મારી સાથે પ્લીઝ. સુમંત આખર તો પુરુષની જાત જ છે ને! બેરી સામે લટુડાપટુડા કરે, પટપટાવે પછી જે ધાર્યું હોય તે જ કરવાનો. એક કલાકમાં જઈને પાછો આવીશ. અરજંટ મીટીંગ છે. જાય, વાયદો ભૂલી જાય, રાત પડે ઘેર આવે-અથવા ફોન કરી કહી દે ડાર્લિંગ તું જમી લેજે, મને મોડું થશે.

સુરુચિની હાલત સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી છે. હવે નથી ઘર છોડી શકાતું, નથી ઘરમાં એકલા એકલા ગમતું. તેરા તેલ ગયા, મેરા ખેલ ગયા. કેટલા અરમાનથી ઘર બાંધ્યું. સ્નેહ સદન નામ આપ્યું. સ્નેહનો છેદ ઊડી ગયો છે, રહી ગયું ફક્ત અને ફક્ત સદન. સ્નેહ વગરના સદનને મકાન કહેવાય. ઘર નહીં. ન કહેવાય, ન સહેવાય. દીકરીને ફોન કરે-દીકરી કહી દે, મમ્મી હું હમણાં બીઝી છું. પછી ફોન કરીશ. એનું ‘પછી’ ક્યારેય પાછું આવે જ નહીં. નથી પતિ સુમંતને કુરસદ, નથી દીકરા દીકરીની પાસે સમય. જે સુરુચિને એક મીનિટ માટે નવરાશ ન હતી તે હવે તદ્દન નવરી છે. પણ કોને પડી છે એની! ઊંઘ ઊડી ગઈ છે, મન ઊઠી ગયું છે. કણસ્યા કરે છે એકલી એકલી વેદના સહેતી રહી ને!

આંખો બંધ કરી પડી રહે પણ સૂરજના અજવાળા જેવું સત્ય થોડું

વિસરી શકાય? નિસાસા નાંખે, પણ સાંભળનારું કોણ છે? આ ઘરમાં જાણે એનો કોઈ પરિવાર જ રહ્યો નથી. હા હવે એના પરિવારમાં રહ્યા છે, નોકર રઘુ-રઘલો. અને એનો પરિવાર જે આઉટહાઉસમાં રહે છે. ભગવાન-ભગલો વાસણ-કપડાં, ઝાડું-પોતા કરે, ભગલાની બેરી નંદી સુરુચિના કબાટો ગોઠવે, શાકભાજી લાવે, ઘરનું પરચૂરણ કામકાજ સંભાળે. એનો દીકરો રઘુ અને દીકરી ઉમા સ્કૂલમાં ભણે છે. આઉટહાઉસની લોબીમાં બેસીને બંને ભણતા હોય. સુરુચિ અને સુમંત એમના ભણવાનો ખર્ચ ભોગવે છે. સુરુચિને પ્રશ્ન થાય છે કે આ ઘર હવે મારું રહ્યું છે? કે ભગવાનનું? ‘ઘર એક મંદિર હૈ-પ્યારકી જહાં હોતી હૈ પૂજા-ભગવાન કા ઘર હૈ’ એક દિવસ પોતાના સંતાનો આવડા હતા. કેટલા પંપાળીને રાખ્યા હતા તેમને. ટ્યુશન કલાસીસ. છોકરાઓના ભણતરમાં કોઈ કચાશ રાખી નથી. છોકરાઓને સારા જીવનસાથી શોધી, ધામધૂમથી પરણાવ્યા. પોતાના તરફથી કશી કચાશ રાખી નથી. પોતે મા-પત્ની-ગૃહિણી બધી ફરજો બજાવી છે. તો આજે પોતે એકલવાયી કેમ? એ સૌની થઈને રહી-આજે એનું કોઈ નથી.

પોતાનું જીવન વડીલોની છત્રછાયામાં વીત્યું હતું. માએ સુરુચિના ઉછેરમાં પોતાનો જીવ રેડી દીધો હતો. સુરુચિનું પણ એ જ લક્ષ્ય હતું. પોતાના સંતાનો પાંચ માણસમાં, સમાજમાં નામના કાઢે, પંકાય. આર્થિક પરિસ્થિતિ સદ્ધર છે તો બાળકોને સારામાં સારી શાળામાં ભણાવવા. બાળકોની ગતિવિધિ પર બાલ્યાવસ્થાથી જ ધ્યાન રાખતી. દીકરો બહુ ચંચળ અને જીદી હતો. બાપા સુમંત એની બધી ઇચ્છા પૂરી કરવા મથતા. પણ સુરુચિ કંટ્રોલ રાખતી.

બાળકને જે દિશામાં સહેલાઈથી વાળીએ એ દિશામાં સહેલાઈથી વળી જાય. નાનપણથી જ એવું શિક્ષણ આપવું કે તેઓ વડીલોની આમન્યા રાખે. વડીલોનું કહ્યું માને. એવો અભિગમ રાખ્યો કે બાળક સ્વચ્છંદી ન બને, કે કુંઠિત ન બની જાય. એમના સ્વત્વને જાતે ખીલવે અને જાળવે. બાપા સુમંતને જોઈએ તેટલા પૈસા વાપરવા આપે. સુરુચિ કંટ્રોલ કરે. ખરાબ આદત પડી જાય. રફ અને ટફ બને ગાડી ભલે પડી

રહે આંગણામાં, પણ નિશાળે તો સ્કૂલબસમાં બીજા બાળકો સાથે જ જવાનું. જેથી તેમનામાં સુપીરીયોરીટી આવી ન જાય. ધમકાવવા નહીં, પણ ધાક તો રાખવાની કે માબાપથી કશું છુપાવાય નહીં. બાળકો ઉપર અત્યંત વહાલ હોય પણ એને વેવલાવેડાની લેવલ સુધી પ્રદર્શિત ન જ કરાય. બાળકમાં મક્કમતા આવે તે સારું પણ દુરાગ્રહ રાખે તો મચક ન જ અપાય. આધુનિક જીવનશૈલી ભલે અપનાવાય પણ છકી જવા તો ન જ દેવાય.

ભગલાની દીકરી ઉમા વાંચતી હોય, ન સમજાય, તો દોડતી આવે, બા આનો અર્થ સમજાવો ને! સુરુચિ એને અર્થ સમજાવે. અને એમ કરતાં કરતાં એને જીવનનો અર્થ જડી ગયો. જે પાછલી અવસ્થામાં મારી કાળજી કરે એ મારા વારસદાર. ભગવાનના દીકરાને ભણાવીશું, ધંધે લગાડીશું, અને દીકરી ઉમાને ભણાવીને એનું કન્યાદાન કરીશું. અત્યાર સુધી કર્યું એ તો મારા પોતાના પેટના સંતાનો માટે કર્યું. એમાં કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી. બદલાની અપેક્ષા રાખવી નથી. ભગલાના પરિવારની પરવરિશ કરતી રહી. જીવ છે, જીવતા છીએ, ત્યાં સુધી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવી જ પડશે. કોઈના માટે નહીં, પોતાના સ્વ માટે. કોણ પોતાનું? કોણ પરાયું? જે નજીક હોય તેને પોતાના કરી લેવાના.

પોતાની દીકરા દીકરીને આ જ ઘરમાં ઘૂંટણિયાભર ચાલતા, આંગળી પકડીને ઊભા થતા શીખવ્યું હતું, જે આજે જગતભરમાં ધૂમતા થઈ ગયા છે, એમ ભગવાનના દીકરા રઘુને ભણાવીને પગભર કરવો છે. મારા છોકરાઓને ભગવાન અને નંદીએ જ મોટા કર્યા હતા ને! ભગલો ખભા પર છોકરાઓને બેસાડતો, ઘોડો ઘોડો રમતો, નિશાળે મૂકવા જતો, લેવા જતો, બાબા શેઠને કોળિયા ભરાવી જમાડતો. અમારા કરતાં યે છોકરાઓને ભગલાની માયા વિશેષ હતી.

દરેક સ્ત્રીની જેમ સુરુચિને એક સ્વપ્ન હતું. પતિના હૃદયની સામ્રાજી બની ઘરમાં એકચક્રી રાજ્ય ચલાવવું. પોતાના સંતાનોને શ્રેષ્ઠ બનાવવા. પોતે પરણીને આવી, સુમંતે સ્પષ્ટ કહી દીધું હતું કે મારું કામ નહીં કરે, ચાલશે પણ મારી માને જરા પણ તકલીફ પડવા દેવાની

નથી. મારી માએ અનેક કષ્ટ વેઠી મને મોટો કર્યો છે. અને સુરુચિએ સાસુને મા ગણીને એમની સેવા કરી હતી પ્રેમપૂર્વક. સાસુ હતી, ઘરમાં વસતી હતી, જાણે મા દીકરી, એકબીજાના હૈયાની વાતો પરસ્પર કરી હળવા થતા. હૃદયના કોઈ અગોચર ખૂણામાં આશાનો એક દીવડો ઝગમગતો રાખ્યો હતો સુરુચિએ. મારા સંતાનો મને મોટી ઉંમરે સાચવે એવી અપેક્ષા હોય તો મારે સુમંતની માને સાચવવી જ જોઈએ. નારી હૃદયમાં મમતાનો ખજાનો ભર્યો પડ્યો હોય. સુમંત ચાહતો કે સુરુચિ મને કંપની આપે પણ સાસુજી ખુશ રહે એ માટે સુરુચિ અંગત અરમાનો, સુખો જતા કરતી. સાસુ ખાતર એ સુમંતને કંપની આપવા બહારગામ જવાનું ટાળતી. સુમંતને ખરાબ લાગતું-તું મારી માને બહાને મને કંપની આપવાનું ટાળે છે. સુરુચિ સુમંતને સંભાળી લેતી. આપણા બાળકો નાના છે, મા ઉંમરલાયક છે. એમનાથી બાળકો પાછળ દોડાદોડી થાય નહીં. છોકરાઓનું ભણવાનું બગડે.

આજે એ જ છોકરાઓ માથી દૂર થઈ ગયા છે. ભગવાન જેવો નોકર તેનો ઉપકાર ભૂલતો નથી, બા અમે તમને છોડીને બીજે ક્યાંય જવાના નથી. બીજે વધારે પગાર મળે તો પણ. તમારું લૂણ ખાધું છે. કોણ કહે છે કે પારકાંએ પારકાં-પોતાના પારકાં થઈ ગયા છે અને પારકાં પોતીકા થઈને રહ્યા છે. જે પ્યાર કરે તે પોતાના. રઘુ હવે મોટો થઈ ગયો છે. તમારી નોકરી છોડીને ક્યાંય નહીં જાઉં. સુરુચિ બાને છોડીને ક્યાંય નહીં જાઉં. એક નોકર થઈને આટલી બધી મમતા રાખે છે. નોકરના સંતાનો એની કિંમત કરી રહ્યા છે. સુરુચિ ઊભી થઈ. ગળામાં સોસ પડે છે. ફીઝમાંથી પાણીનો ગ્લાસ લેવા જઈ રહી હતી, ત્યાં ઉમા ભગલાની દીકરી હાથમાં ઠંડા પાણીનો ગ્લાસ લઈ સામે ઊભી હતી. બા કંઈ તકલીફ થાય છે? મને બોલાવી લેવી. અમે તમારા જ છીએ. સુરુચિને હવે ટાઢક વળી.



ઉત્તમાવસ્થા

પંખીનો માળો છે આ સંસાર. માવતર માળો બનાવે, એક એક તણખલું વીણી વીણીને લાવે. ઇંડા મૂકે, સેવે, રક્ષણ કરે. ચણ ચણીને આવે, પોટાને ખવરાવે, બચ્ચાં મોટા થાય, ઊડતાં શીખવે, પાંખ આવે ઊડી જાય, એવું જ છે પરિવારનું. સુષમા અને સુકેતુએ લગ્ન કર્યાં. દીકરા-દીકરી ઉછેર્યા, ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, દેશ-વિદેશ પહોંચી ગયા. ત્યાં એમને પૈસા મળે સાથે સાથે કારકીર્દિ થાય. સ્વસ્થ, સુઘડ સુવિધાઓ મળે. મુંબઈમાં રહી ગયા બે જ જણા.

એક વખતનું બચ્ચાઓની કલબલ, ઘડાઘડી, દોડાદોડીથી ભર્યુંભાદર્યું ઘર સૂમસામ બની ગયું. બે જણ વચ્ચે બીજી કેટલી વાતો હોય? ભૂતકાળના સંઘર્ષોની, સુખ-દુઃખની વાતો. બાકી મૌન. બે-ચાર વર્ષે એકાદ વખત દીકરો-દીકરી પંદર દિવસનું વકેશન લઈ આવી જાય. પંદર દિવસમાંથી સુષમા-સુકેતુ મા-બાપ પાસે તો ભાગ્યે જ બે-ત્રણ દિવસ રહે. ત્રણ-ચાર દિવસની પિકનીક કે ટ્રીપ કે જાત્રા હોય. શેરબજારનું ડીમેટ એકાઉન્ટ, KYCના ફોર્મ, બેંકનું કામકાજ, ઇન્સ્યુરન્સ વગેરે ઘણા કામ પતાવવાના હોય. વળી શોપિંગનું મોટુંમસ લીસ્ટ. અહીં એક ડોલરના રૂ. ૬૭ આસપાસ મળે. સસ્તું જ પડે. ડિઝાઇનર્સ ડ્રેસ અને સાડી. ચપ્પલ-બૂટ-પર્સ.

દીકરો સુમીત અને વહુ સુમિત્રા પ્રેમાળ છે, સમજદાર છે. કહી દે મમ્મી આ ઉંમરે તમે દોડાદોડ નહીં કરતા. અમે સમય મળશે ત્યારે જ્યાં હોઈશું ત્યાં ખાઈ લઈશું. તમારા માટે લેતા આવીશું, પણ સુષમા તો પોતાના બે જણાની રસોઈ બનાવી જ લે. એ લોકો વહેલા-મોડા આવે. સુમીતને સાંજે સાત વાગે વહેલા જમી લેવાની ટેવ. સુષમાને ચોવિયાર કરવો હોય.

આજની પેઢીને દાળ-ભાત-શાક-રોટલી ભાવે જ નહીં. ઇટાલિયન,

ચાઈનીઝ, થાઈ કે મેક્સીકન ફૂડ ભાવે. ગરમ મસાલા અને પનીર-ચીઝવાળા શાકભાજી ભાવે. પછી ભલેને હરસ થાય કે એસીડીટી થાય. પગે ચાલવાનું તો નામ જ નહીં. એરકંડીશનઝ ઘર અને એરકંડીશનઝ ઓફિસ. છોકરાઓ આવે આખા દિવસની ટેક્સી બંધાવી લે.

મા-બાપને બહારનું ખાવાની આદત નથી. ઘરનું પૌષ્ટિક આહાર જ ફાવે. મોડે સુધી જાગવું, પાના રમવા, ડ્રીક્સ લેવા કે પિક્ચર જોવાનું એમને પસંદ નથી. તબિયત બગડે પછી ડૉક્ટરને ત્યાં દોડવું પડે. તંદુરસ્તી જળવાય તો મનમાં ઉમંગ રહે. કામકાજ કરવા ગમે. મોર્નિંગ વોક માટે જાય, યોગા કરે, કસરતી શરીર. બેંકમાં, પોસ્ટ ઓફિસમાં, બજારમાં, ન્યાતની વાડીમાં જાય આવે. દરરોજ આમને આમ ચાર-પાંચ માઇલ ચાલી નાંખે.

સુકેતુ અને સુષમા કદી થાકતા નથી, કદી કંટાળતા નથી, કોઈને માંદે-સાંજે મદદરૂપ થાય. સેવા-ચાકરી કરે. શરીર કામ નહીં કરો તો યે ઘસાવાનું છે, ઘરડું થવાનું છે. તો જ્યાં સુધી જાત ચાલે છે, કામકાજ કરતા રહેવાનું, જેથી સ્ફૂર્તિ વધે, કાયમના તરોતાજા.

સુષમાનો સ્વભાવ કાયમ હસમુખો. કોઈ કંઈ બોલી જાય, કહી જાય, મન ઉપર લેવાનું નહીં, ચિંતા કરવાની નહીં. સ્ટ્રેસ ઊભો કરવો નહીં. સરળતાથી, આસાનીથી કોઈપણ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો, ઉકેલ લાવવો. સુકેતુ-બેંકમાં મેનેજર હતા, ઊંચી પોસ્ટ ઉપર હતા. છતાં નમ્ર ભાવે બધા સાથે હળીમળીને રહેતા, જેથી તેમને માટે બધાના મનમાં આદરભાવ રહ્યો છે. સુષમાને ક્યારેક ગુસ્સો આવે, સુકેતુ કહે, ગાળ ખાવાનું, પચાવી લેવાનું, નીલકંઠ બનીને જગતના ઝેરને અમૃતમાં પલટાવી દેવા. વહુ-દીકરા સાથે નિખાલસતાથી વર્તવાનું. દીકરી જેટલો જ પ્રેમ વહુને આપવાનો. છોકરાઓ છે આપણાં ભૂલચૂક કરે. એમને દબાવવાના નહીં, સમજાવી દેવાના. યુવાનીના છોડને અનુભવના ફૂલ થોડાં મોડા આવે, પણ એ અવસ્થા અણમોલ છે. રંગીન છે, અરમાનોથી ધબકતી અને ઉમંગોથી ભરેલી આપણી યુવાની હતી, આપણે યુવાનીને માણી છે. સંતાનોને માણવા દઈએ. આપણે

આપણી રીતે માણી. એ લોકોને એમની રીતે માણવા દઇએ.

સુષમાને પોતાના દેહની સુંદરતાની બહુ જ કાળજી લેવાની ટેવ. આ ઉંમરે પણ ટાપટીપ કરે. બહુ જ સુંદર રીતે સજ્જીને બહાર નીકળે. એની સાડી, બ્લાઉઝ, પર્સ, ચપ્પલ બધું જ મેચીંગમાં હોય. કપડાં પહેરવાની સ્ટાઇલ હોય, જે પહેરે તે શોભી ઊઠે. વહુ અમેરિકા રહે છે. શોપિંગમાં જાય, તદ્દન સામાન્ય કપડામાં, પગમાં સ્લીપર પણ ચાલે, ગાડી બહાર કાઢે, મોલમાં જોઇતી વસ્તુ ચપોચપ ખરીદી પાછા આવે. આપણી જેમ પાર્કિંગની ચિંતા નથી. મોલમાં કોઇ રાધાબેન મળી જાય તો યે કપડાં કે સાજ-શણગારની ચિંતા નહીં. ફક્ત પાર્ટીઓમાં જાય ત્યારે uptodate થઇને જાય. સુષમાબેનને તો કાયમ uptodate રહેવું જ ગમે. જાતે ઇસ્ત્રી કરી લે, પણ કપડાં તો ટાપટીપથી જ પહેરે.

ઉંમર થોડી વધી છે. શારીરિક ક્ષમતા ઘટતી જાય છે, પણ માનસિક રીતે તેઓ બંને વધુ સક્ષમ અને અનુભવ સંપન્ન થયા છે. બંને નિયમિતતાના આગ્રહી છે. શરીરને નરવું રાખવું છે, તેથી નવું નવું કામ કર્યા જ કરે. નિવૃત્તિ લીધી છે, પણ નિષ્ક્રિયતા પસંદ નથી. પોતાના અનુભવનો લાભ સમાજને આપવા તત્પર રહે છે. વૃધ્ધાવસ્થા એટલે જિંદગીનું સ્વર્ણીય શિખર. જેમ મંદિર ઉપર કળશ ઝગમગે, તેમ ઘડપણને તેજસ્વી બનાવવું જોઇએ. બંને જણા કોઇપણ પ્રકારના કલેશ, અસંતોષ, નિરાશાને મનમાં પ્રવેશવા દેતા નથી. જીવન છે. ક્યારેક આનંદ, ક્યારેક વિષાદ. વિષાદની પળોમાં પણ બંને સ્વસ્થ રહી શકે છે. કારણ બંનેમાં બુલંદ આત્મવિશ્વાસ છે. સવાર-સાંજ પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે. વિશ્વ શાંતિ માટે જગત આખાનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે.

સામાન્ય રીતે ઘડપણ કોઇને પસંદ નથી. ‘ઘડપણ કોણે મોકલ્યું રે’- અંગના તો પર્બત ભયા ઔર દેહલી ભઇ વિદેશ. નબળાઇ વધે. માણસ ઘરમાં જાતે બંદી બની જાય. સેલ્ફ કોન્ફીડન્સ ઘટી જાય. તો જીવતેજીવ નિષ્ક્રિય થઇ જઇ મરણ આવે એ પહેલાં મડદા જેવા નિષ્ક્રિય થઇ જાય. એને બદલે સુકેતુ અને સુષમા સામાજિક કાર્યમાં ઓતપ્રોત

થઇ સમયનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છે. વહુ દીકરા પ્રત્યેની અપેક્ષાઓ ઘટાડી દીધી છે. છોકરાઓને સમય ન મળે, સમયના અભાવે મળવા ન આવી શકે તો તેઓ પંદર દિવસ માટે દીકરા અને દીકરીને ત્યાં રહેવા જાય. સંતાનોના સંતાનોને રમાડે, મજા કરી ઘરે પાછા ફરે. વૃધ્ધાવસ્થાને ઉત્તમાવસ્થા બનાવવાની કળા તેમણે અમલમાં મૂકી દીધી છે. કોઇને નડવું નહીં. જીવો અને જીવવા દો. અન્યની ખુશીમાં ખુશ રહેવું. પછી ઘડપણમાં યે આનંદ અને આનંદ.

જીવ છે ત્યાં સુધી જીવન છે. જીવનનું બીજું નામ વિકાસ. ધીમે પણ મક્કમ પગલે પોતાના ધ્યેય સુધીની યાત્રા કરી રહ્યા છે. લોભ નથી, લાલચ નથી. નીર-ક્ષીરનો વિવેક રાખે છે. જીવનને સાર્થક બનાવવા સૌ વચ્ચે ભારોભાર પ્રેમની વહ્નિયણી કરે છે. સતત કાર્યશીલ રહેવું એટલે કાર્યશક્તિ માટેનું શ્રેષ્ઠ ઇંધણ છે. મનપસંદ ગીતો સાંભળવા, આધ્યાત્મિક પુસ્તકોનું વાંચન કરવું. વાતોના વડા કરી સમય બરબાદ કરતા નથી. કંઈ ને કંઈ નવું શીખવા તત્પર રહે છે. જ્ઞાન મેળવવા માટે ઉંમરની કોઈ મર્યાદા ન હોય. માણસે આજીવન વિદ્યાર્થી બની રહેવું જોઇએ. આજની એકેએક પળને બંને આનંદથી માણે છે. કારણ હવે આયુષ્ય ઓછું છે, ક્યારે મોત આવશે એ નક્કી છે તો ઇશ્વરે આપેલી પ્રત્યેક પળનો સદુપયોગ કરી લેવો છે. કારણ જે સમય ચાલી જશે એ ફરી આવવાનો નથી. સુષમા કાયમ ભજન ગાય છે.

‘કાલે કોણે દીઠી છે સખી, આજનો લહાવો લીજીએ રે.’



જ્ઞાન વૃષા

જ્ઞાનની તરસ માણસ જાતને આદિકાળથી રહી છે. ભારતના નરરત્નો, નારી રત્નોની કથા વાંચીએ વિશ્વભરના સંતો, મહંતો-અનેકાનેક ધર્મસંપ્રદાયના ગુરુઓના પ્રવચનો સાંભળવા દોડીએ, રામાયણ, ભાગવત્ કથાઓની સીડી સાંભળીએ, પ્રેમપૂરી આશ્રમ જઈએ કે પારડીના આશ્રમમાં જઈએ. ઓશો પ્રવચનો કે મુલુંડના હરિભાઈ ઠક્કરના પ્રવચનો સાંભળીએ. સાત સાત દિવસ સુધી ભાગવત્ કથાઓ અનેક વખત સાંભળી. ઇગતપૂરી જઈ વિપશ્યના કરી આવ્યા. માણસ શાંતિની ખોજમાં, જ્ઞાનની ખોજમાં ભટક્યા જ કરે છે, ભવોભવથી.

‘તેરે દ્વાર ખડા એક જોગી, કહીં ન મનકા ચૈન મીલા તો આયા તેરે દ્વારે’. હિમાલયમાં જઈ તપસ્યા કરો કે યાત્રા કરો. મૃગજળની પાછળ ભટકતા રહીએ. કસ્તુરીમૃગ સુગંધ શોધવા દોડ્યા કરે છે, ખબર નથી કે કસ્તુરી તો એની પોતાની નાભિમાં વસે છે. ‘કસ્તુરી નાભિ બસૈ, મૃગ જાને નહિ’. લોકો એરકંડીશન્ડ હોલમાં પ્રવચનો સાંભળવા જાય. અડધા તો ઊંઘવા માંડે. બહાર નીકળે. કથાકાર, પ્રવચનકારે શું શું શિખામણો આપી, બોધ આપ્યો? રામ જાણે. એટલું બોલવાનું કે મહારાજશ્રી બહુ સારું બોલે છે. સારું એટલે શું? શું સાંભળ્યું? સાંભળ્યું એનો સાર કયો? શું યાદ રાખ્યું? જીવનમાં શું ઉતાર્યું?

સમર વેકેશન પડે ઉનાળામાં, ઢગલાબંધ સાધુઓ પ્રવચનકારો, કીર્તનકારો, સાહિત્યકારો, સંગીતકારો ઉતરી પડે અમેરિકામાં. પ્રોગ્રામો આપે, પ્રવચનો કરે, મોજમસ્તી કરાવે. ડોલરમાં કમાણી કરી પાછા આવે. ચિંતન, મનનના જાણે ચૂરણો ચટાડી દે છે સાધુ, સંતો, પ્રવચનકારો. વાગોળ્યા કરો, પણ પચાવી શકે કેટલા?

જીવનમાં ઉતારી શકે કેટલા? ધર્મના નામે અફીણ ચટાડવામાં આવે છે, સંપ્રદાયોની કંઠી બાંધી આપે. અમે અમુક ગોળના, અમુક ધર્મના. વાડાબંધી થાય. પ્રેરણાત્મક પ્રવચનો કરવાનો એક નવો ધંધો શરૂ થઈ ગયો છે.

પ્રશ્ન એ છે કે આટઆટલા ધર્મના પ્રચાર પછી યે લોકો કેમ સુધરતા નથી? લોકજીવન કેમ ઉન્નત બનતું નથી? સાંભળો ત્યાં સુધી ઊભરો ચડે. પાછા ત્યાંના ત્યાં. જીવનમાં કશું ઉતરતું નથી. સ્વભાવમાં સુધારો કરી શકતા નથી. સૌને પોતે જ્યાં છે ત્યાંથી ઉપર ઊઠવું છે, આગળ વધવું છે અને આ પરિબળો જ માણસને પ્રગતિ સાધવા પ્રેરણા આપે છે. કમ સે કમ ખરાબ માર્ગે જવાને બદલે બે સારા શબ્દો કાનમાં તો ઉતર્યા, ભવિષ્યમાં એકલતા કોરી ખાશે ત્યારે કામ આવશે. અમે તો ફલાણા ફલાણા ગુરુદેવનું પ્રવચન ક્યારેય મીસ કરીએ જ નહીં. બહુ સારું બોલે છે. જિંદગીનું રહસ્ય જાણવા મથામણ કરીએ છીએ. જ્ઞાની, ધર્મિષ્ઠ હોવાનો દેખાડો થાય. એ બધાને જણાવવું તો પડે જ. એ વગર લોકોને ક્યાંથી ખબર પડે કે આપણે શીબીર ભરી આવ્યા? સ્ટેટસ બંધાય એ માટે, મોટાઈ મારવા માટે યે અમુક ગુરુના પ્રવચનોમાં અમુક અમુક લોકો ખાસ જવાના.

આજકાલ અમુક વેદઉપનિષદનો અભ્યાસ કર્યો. વાકપટ્ટતા હોય, શિષ્યમંડળ બનાવતા આવડી જાય. લોકોને આકર્ષવા માટે અનેક નુસખા થાય. જાહેરખબરો પણ અપાય. પ્રેરણા આપવાનો, શિબિરોનું આયોજન કરવાનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે છે. નિયમિત પ્રવચનમાં જઈએ તો પાંચ ડાહ્યા માણસોમાં આપણી ગણતરી થવા માંડે. ધર્મિષ્ઠ હોવાનું લેબલ લાગી જાય. પ્રવચનકારો આજકાલ આલીશાન ફ્લેટ તો શું આલીશાન બંગલાઓ બંધાવી શકે છે. તગડી રકમ વસૂલ કરે છે. રીક્ષામાં ફરતાં હતા તે ગાડીમાં ફરતા થઈ ગયા. જાણે ધરમની ધજા હાટડી માંડીને બેઠા છે. બધા મોટા માણસ બનવા માટેના નુસખા શીખવે છે. જાણે પ્રવચનો સાંભળી સાંભળી તમે

મોટા માણસ બની જશો.

આવા સાધુસંતો ટી.વી. પર પ્રવચનો આપે. સતત મીડીયામાં છવાઈ જાય. સર્વત્ર પોતાની પ્રભુતા સ્થાપવા પ્રયત્નો કરે. વાણીમાં એવો જાદુ હોય, એવા ભાવવિભોર થઈ વાતો કરે કે લોકો અંજાઈ જાય. તેઓ આલીશાન મંદિરો બાંધે, મઠની સ્થાપના કરે. ધાર્મિક તહેવારોની ઉજવણી કરે. પછી તો તેઓ રાજકારણમાં જોડાઈ જાય કારણ રાજકારણીઓ આવા સાધુબાવાના આશીર્વાદ લેવા આવે, ચૂંટણી જીતવા માટે એમના બહોળા ભક્ત સમુદાયનો સાથ મળે. લાખોના ઢગલા થાય. એક બાજુ મંદિરો બિસ્માર હાલતમાં પડ્યા હોય છે અને નવાનવા મંદિરો ને અખાડાઓ ઊભા થતા રહે છે. આપણે લોકો આપણા સ્વાર્થ ખાતર સાધુને બગાડીએ છીએ. સાધુઓ સંસારી નામનો ત્યાગ કરે, પણ મહારાજા કહેવાય, એમના નામના ચોક બને. ભસ્મ કાઢીને આપે. મંત્રોલા તાવીજો આપે. રક્ષાપોટલી આપે. બાવાના બેઉ બગડે. નથી જાહેરમાં રાજકારણી બની શકતા. સાધુ હોવા છતાં ભક્તિ, સાધના કરવામાં ચિત્ત ચોંટે નહીં. પોતે આશીર્વાદ આપતા ફોટા મીડીયામાં છપાવ્યા હોય પછી એમના ભક્તને હારવા કેમ દેવાય? પોતે જ ન્યુઝ બની જાય. ધર્મગુરુને બદલે રાજકીય ગુરુ બની જાય.

સંસાર છોડી સાધુ બન્યા. આત્મકલ્યાણ અને એના થકી સમાજ કલ્યાણનો હેતુ હોય. નામ છોડ્યું પણ નામનાની ભૂખ જતી નથી. આ પણ એક પ્રકારનો નશો છે નામના મેળવવાનો. અને ભક્તોને ધર્મનો કેફ ચડાવી ઘેલા કરી મૂકે. આટલું મોટું સામ્રાજ્ય સર્જવું અને પોતે માલિકી ભાવ, મોટાઈ, અહં, ગર્વ ધારણ કરવો એ શું સાધુપણાનું લક્ષણ છે? હલકી પ્રસિદ્ધિ મેળવવા આવા ચરિત્ર કરવાના? પોતાનો અખાડો મોટો બતાવવા ભક્તોની સંખ્યા વધાર્યે જાય. જૈન સાધુ વધુને વધુ યુવાન-યુવતીને દીક્ષા અપાવે. રજનીશજી-ઓશો ભગવાન બન્યા. એમની પાછળ એમના સામ્રાજ્યનું શું થયું? પાંડુરંગ શાસ્ત્રીજીની પાછળ અંધારું. આશારામ બાપુના ભવાડા

બહાર આવ્યા. છતાં આપણી આંખ ખૂલતી નથી. વધુ ભણેલા યુવાનો પણ આવી જમાતમાં ભળવા આતુર હોય છે.

સાધુ સંતોનું તેજ લોકોની આંખને આંજી નાંખવા માટે નથી. પણ લોકોની આંખમાં જ્ઞાનનું આંજણ આંજી અંધશ્રદ્ધા દૂર કરવા માટે છે. મંદિરો રાજકીય પ્રવૃત્તિઓનો અખાડો બની જાય. પરિણામે ધર્મગુરુઓ લોકોની ભક્તોની નજરમાં ઉતરી જાય છે. રાજકારણીઓ ભોગી હોય, સંતો જોગી હોય. સંતોની સુવાસ ચોમેર પ્રસરવી જોઈએ. એમના ચરણોમાં શિર ઝૂકી જાય. એવું એમનું ચારિત્ર્ય હોવું જોઈએ. સાધુ એટલે જીવતીજાગતી જ્ઞાનની પરબ.

તિલક કરતાં ત્રેપન ગયા, જપમાળાના મણકા ગયા, તો યે અખા, ન આવ્યું બ્રહ્મ જ્ઞાન. પોથી પઢી પઢી જગ મુઆ પંડિત ભયા ન કોઈ. ગાંધીજી જેવા કોઈ વીરલા જ શ્રવણની, હરિશ્ચંદ્રની કથા સાંભળી, સત્યના પૂજારી બની જાય.

મોટા માણસ બનવાના સ્વપ્ના બધાને જોવા હોય પણ ફક્ત કથા સાંભળવાથી નહીં, પણ જીવનમાં જ્ઞાન મેળવવા સાચા સાધનોનો ઉપયોગ કરવો, સાધના માટે સાધન શુદ્ધિ અને સાધ્યશુદ્ધિનો આગ્રહ રાખવો પડે. ચારિત્ર્ય કથાઓ વાંચી વાંચી એમાંથી પ્રેરણા લઈ, જીવનને બહેતર ન બનાવી શકીએ તો બધું જ વ્યર્થ. ગાંધીજી સામાન્ય બેરીસ્ટરી ન કરી શક્યા પણ રાષ્ટ્રબાપુ બની શક્યા. નરેન્દ્ર મોદી, ચાની કીટલી ફેરવતા હતા તે વડા પ્રધાન બની શક્યા. ધીરુભાઈ અંબાણી દુનિયાને મુઢીમાં લઈ શક્યા. કરોડપતિ બનવાના સપના તો બધા જ સેવતા હોય પણ બધા કરોડપતિ બની શકતા નથી. જિંદગીને મનપસંદ ઘાટ આપવા માટે ચાકડે ચડવું પડે. કાચો ઘડો ફૂટી તૂટી જાય. એને નિંભાડામાં પકાવું પડે. ધીરજ રાખવી પડે. સહન કરવું પડે. પરિપક્વ થવું પડે. ધંધો શરૂ કરીએ, નફા-નુકસાનનું સરવૈયું કાઢતા આવડવું જોઈએ. પુરુષાર્થ કરવો પડે. ગ્રહોનો દોષ કાઢી બેસી ન રહેવાય. આપણી લાયકાત કેટલી, આપણી ક્ષમતા કેટલી? કાર્ય દક્ષતા કેટલી?

પરિશ્રમ કરવાની તૈયારી હોવી જોઈએ. સાથે સાથે બુદ્ધિને વિચક્ષણ બનાવવી પડે. અને સખત પુરુષાર્થ ભળે તો જ સફળતા પ્રાપ્ત થાય. જગતમાં જ્યાં જ્યાંથી જે જે સારું મળે, સ્વીકારવું જોઈએ, અપનાવવું જોઈએ. વાતવાતમાં તોછડાઈ કરો, ગુસ્સો કરો-ખોટું લગાડી બેસી જાઓ, આગળ વધી નહીં શકાય. સફળ થવાના કીમીયા શીખી લઈ કામે લગાડવા પડે. કલ્પનાના ઘોડા ન દોડાવાય. નસીબનો દોષ કાઢી બેસી ન રહેવાય. જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. ચોમેર જ્ઞાનનો સમંદર ઉછળી રહ્યો છે. એમાંથી બે ચાર આંગળા જેટલું જળ આચમન તરીકે લઈ શકીએ બેડો પાર. જ્ઞાન મેળવવાની ધગશ હોવી જોઈએ.



જૂનું ઘર

અમદાવાદમાં પોળમાં પોળ. અને એમાં યે પાછી પોળ. ભલભલા અટવાઈ જાય આ પોળોમાં. વાણિયા પોળ ને ખાડિયા પોળ, દોશીની પોળ અને દેસાઈની પોળ. પોળમાં સામસામાં ઘર. ઘરની બહાર ઓટલો ને બહાર કુંડીમાં નળની ચકલી. બૈરાંઓ બાલદી ભરી ભરીને કે બેડાં ભરી ભરીને ઘરમાં પાણી ભરી લે. દિવસમાં સવાર સાંજ એક એક કલાક પાણી આવે. પોળમાં કેટકેટલા મંદિરો-કે દેરી હોય. નરસિંહ ભગવાન, ભીડભંજન મંદિર કે પછી અંબામાતાની દેરી હોય. દેરાસર પણ ખરું. બપોરે જમવાના ટાઇમે બ્રાહ્મણ સીધું માંગવા આવે. આંગણે આવેલા ગાય, કૂતરાને રોટલી નાંખવામાં આવે. સાંજે નવરા પડે બૈરાઓ ઓટલે બેસી પાપડી, લીલવા ફોલે. ભાજી ચૂંટે. કચરો પોળમાં જ નાંખે, સવારે ગાય, બકરી આવે, બધું ચરી જાય. અડોશપડોશમાં કાકા-કાકી, માસા-માસી એવા સંબંધો હોય. વાટકી વ્યવહાર હોય.

મકર સંક્રાંતિ આવે, ખીચડો રંધાય, ધાબે ચડીને પતંગો ચલાવાય, હોળીના ફાગ ખેલાય, છોકરીઓ મોળાવ્રત કરે, સ્ત્રીઓ એવ્રતજીવ્રત કરે, જાગરણ કરે. અગિયારશના ભજનો ગવાય. જન્માષ્ટમી તો ધામધૂમથી ઉજવાય. બાળસેના મટકી ફોડે-પછી તો ગણપતિ અને શરદપૂનમના અને નવરાત્રિના ગરબા ને દાંડિયા રાસ. દિવાળીની મજા તો પોળમાં જ. ઘરે ઘરે રંગોળી પૂરાય અને ફાફડાને મઠિયા ને મોહનથાળ, ઘૂઘરા બને.

પોળના બધા ઘરો વચ્ચે ઘરોબો. એકના ઘરે પ્રસંગ આવે, આખી પોળના ઘરે ઘરે પ્રસંગ. લગન હોય કે માંદગી કે પછી મરણ. બધા એકબીજા સાથે ખભે ખભા મીલાવીને કામ કરે. કેવી આત્મીયતા બંધાઈ હોય છે બધા વચ્ચે.

કમળાબા પરણીને આવ્યા હતા, દોશીની પોળમાં, બે માળનું મકાન-નણંદ દિયરોને પરણાવ્યા, સાસુ સસરાના ઘડપણ પાળ્યા. પોતાના ચાર ચાર સંતાનોને પરણાવ્યા. હવે કમળાબાને નિરાંતે જીવવાના દિવસો આવ્યા. પણ બે છોકરાઓ અમેરિકા ગયા અને બે શહેરની બહાર. છોકરાઓ કમાયા, દેશપરદેશ ઘૂમે. હવે પોળ ગંદી લાગે. પાણીની સગવડ નહીં. આધુનિક સગવડવાળા મકાનો શહેરની બહાર આઉટસ્કર્ટમાં બાંધી રહેવા ગયા. કમળાબાને ઘર છોડવાનું કેમ કરી ગમે? આ ઘરમાં ૫૦ વર્ષના લગ્નજીવન વીતાવ્યા. અહીં પતિની, વડીલોની સ્મૃતિ સચવાયેલી છે.

કમળાબાને પોળમાં રહેવાની ઇચ્છા પણ દીકરો-વહુ એમને નવા બંગલે રહેવા લઈ જવા આગ્રહ રાખે. આ ઉંમરે એકલા થોડા રખાય? મન મારીને કમળાબા દીકરા સાથે રહેવા ગયા. દીકરો કહે, આ ઘર પડું પડું થઈ રહ્યું છે. એમાં રીપેરીંગનો ખર્ચો ઘણો બધો આવે. વળી બાનું કોઈ સમોવડિયું અહીં રહ્યું નથી. પોળના ઘરો બંધ થવા માંડ્યા છે. બધા દેશપરદેશ વસી ગયા છે.

કમળાબાને નવા ઘરમાં જરા પણ ગમે નહીં. પોળમાં તો સવાર પડે ને લારીવાળા તાજા શાકભાજી વેચવા સાદ પાડે. પાંચ ડગલા ચાલીને મંદિર આવે. રોજ દર્શન કરવા જવાય. છોકરાઓની સ્કૂલ પાસે જ. અહીં તો બધા દૂર દૂર. એકબીજાને ઘેર કોઈ ડોકાય નહીં. કોઈ કોઈને ઓળખે નહીં. કેમ છો? બોલતા પૂછતા નથી કોઈ?

અહીં બંગલામાં આસોપાલવ લહેરાય છે. દીકરાએ હીંચકો બાંધ્યો છે. કોઈ માણસનો પગસંચાર ન જણાય. સૂમસામ ભાસે છે બધું. માંદા સાજા પડીએ, કોણ ચાનો પ્યાલો ભરીને પાવાનું છે કે દવા દારૂ લાવી આપશે. દીકરો ગાડી લઈને સવારે જાય. બપોરે ક્યાંય જઈ શકાય નહીં. આટલે દૂર કોઈ સગાવહાલા કેવી રીતે આવવાના? દેવદર્શન કરવા જઈ શકાય નહીં. સત્સંગમાં ન જઈ શકાય.

અહીં હોળી આવે કે દિવાળી બધું સરખું. કોઈ કોઈને ઓળખતું જ નથી.

દીકરો કમાયો છે, મોટું ઘર લીધું છે, કમળાબા ખુશ છે. દીકરાની પ્રગતિથી. પણ કમળાબાને અહીં રહેવું ગમતું નથી. દીકરાએ મોટું ઘર વસાવ્યું પણ બાને અહીં વસવું ગમતું નથી.

દીકરો ગમેતેમ કરીને બાને ખુશ રાખવા ઇચ્છે છે. હવે એમના સંતાનો ભણીગણીને બહાર નીકળી ગયા છે. દીકરાએ પોળના ઘરમાં જોઈતા સુધારાવધારા કરાવ્યા. નવા બાથરૂમ, ટોયલેટ બનાવ્યા. રસોડું બનાવરાવ્યું. રંગરોગાન કરી બાને લઈ ફરી જૂના ઘરમાં રહેવા આવી જવું પડ્યું. બા ખૂબ ખુશ છે. હવે એ દેવદર્શન કરવા જઈ શકે છે.

કમળાબા દર્શન કરવા જતા હતા અને ગાયે લાત મારી, કમળાબા પડી ગયા. હાડકું ભાંગ્યું, પથારીવશ થયા. છ મહિનામાં તો મોટે ગામતરે પહોંચી ગયા. દીકરાને એક વાતનો સંતોષ થયો કે બા એમના જૂના ઘરમાં, એમની ઇચ્છા મુજબ છેલ્લે સુધી જીવી શક્યા, આત્મસંતોષ સાથે.



સાધના

ટી.વી. પર આવતી સીરીયલોમાં સાસુ-વહુના ઝઘડા, ભવ્ય મહેલ જેવા ઘર, એકની એક વ્યક્તિના ત્રણ ચાર વખત લગ્ન-મોત, માતમ, પછી એકાએક સજીવન થઈ પાછા ફરવું. વીસ પચીસ વર્ષ પહેલાં પેદા થયેલા સંતાનોની અકસ્માત એન્ટ્રી. દાગીના ભપકાદાર સાડી, ઝાકમઝાળ પણ સંસ્કારના નામે શૂન્ય. આવી સીરીયલો જોવાથી મન ઉબકાઈ જાય. એના કરતાં રીયાલીટી શો જોવામાં આનંદ આવે છે. ‘નય બલિયે’, ‘સારેગમપ’ -મ્યુઝિક શોમાં ઘણી ઉચ્ચ કક્ષાની આઈટમો પીરસવામાં આવે છે.

કારકિર્દીમાં નીવડેલા અને સંગીત કે નૃત્યના ક્ષેત્રમાં પારંગત જજની ટીમ હોય. ભારતભરમાંથી કે દેશવિદેશમાંથી ઓડીશન દ્વારા ચુંદા સીલેક્ટેડ કલાકારો જ્યારે પોતપોતાની કૃતિઓ રજૂ કરે છે. ત્યારે ભાવ વિભોર થઈ જવાય. ધીમું સૂરીલું સંગીત હોય, ક્યારેક તીવ્ર આરોહ અવરોહવાળા ગીતો હોય. તદ્દન નાનકડા, ટચૂકડા, ઊગીને ઊભા થતા કલાકારો હોય. તલ્લીન થઈને એવી ગાયકી છેડે કે સમાધિસ્થ થઈ જવાય. ધ્યાનમગ્ન થઈ સાંભળ્યા કરીએ. હલબલી ઊઠીએ અથવા વિસ્ફારિત નેત્રથી નૃત્યકારની અંગભંગિમા નિહાળ્યા કરીએ. આખું ઓડિયન્સ ઊભું થઈને તાલીના ગડગડાટથી કલાકારોને વધાવી લે. ગીત કે નૃત્ય પૂરા થાય સંમોહન તૂટે. એક આહ્વાદક માહોલ રચાઈ જાય. નિર્ણાયકો ઊઠીને, દોડીને એમને બાથ ભરી લે, ચૂમી લે, રડી પડે.

કલાકારના માબાપોએ કેટલો સંઘર્ષ વેઠી સંતાનોને નૃત્ય સંગીતમાં નિપૂણ બનાવવા કમર કસી હોય છે. પોતાના અધૂરા સપના સંતાનો દ્વારા સંતોષતા હોય છે. એમના ચિત્તમાં અકથ્ય ગદગદભાવ ઉભરે, આનંદનો ધોધ વછૂટે અને પોતાના અસ્તિત્વને આનંદથી તરબોળ કરી દે. એક કલ્પનાતીત વર્ણનાતીત આનંદની અનુભૂતિ અનુભવી, કૃતકૃત્યતા અનુભવે.

ચિત્રકાર, સંગીતકાર, નૃત્યકાર કે વૈજ્ઞાનિક જે કોઈ હોય, અને જ્યારે તેઓની કળાને કોઈ બિરદાવે ત્યારે અવર્ણનીય આનંદ પ્રાપ્ત થાય. પંડિત રવિશંકર સીતાર વગાડે, ચોરસિયા વાંસળી વગાડે, કે પંકજ ઉધાસ હાર્મોનિયમ સાથે ગઝલ રજૂ કરે. એના સૂરની મીઠાશ આપણને સ્નેહપાશમાં જકડી લે. આપણે મોહક સંમોહન માણી રહ્યા હોઈએ. એમાં અચાનક નવો મોડ, નવી મીંડ આવે, સૂરમાં પલટો આવે, આપણું સમગ્ર અસ્તિત્વ રણઝણી ઊઠે. કલાકારના ચહેરા પરનો આત્મવિશ્વાસ, આત્મસંતોષ ગાઢ સમાધિયુક્ત હાવભાવ જાણે મદહોશ બની જાય. શ્રોતાગણ જાણે મીઠાશની ચાસણીમાં ગળાડૂબ બની જઈ ભાવવિભોર બની જાય. કલાકાર અને શ્રોતા વચ્ચે પૂર્ણ અદ્વૈત રચાઈ જાય. સમાધિસ્થ તલ્લીનતા મન હૃદયને ઝંકૂત કરી દે.

આ ક્ષણે આપણી ચેતનાનું સ્તર ઉર્ધ્વ, મનોતીત બની જાય. શરીર-મન બુદ્ધિની પાર ચાલ્યા જવાય. રાગદ્વેષની સરહદો મટી જાય. બસ વાતાવરણમાં એવું માધુર્ય અનુભવાય, રસસાગરમાં ડૂબી જવાય, અનંતાનંદ આનંદના ઘૂંટડા ભરાય અને માધુર્યમાં ડૂબી જવાય. મસ્તીની છોળમાં ભીંજાયા જ કરીએ. આ પળ ક્યારેય પૂર્ણ ન થાય, એવી ઝંખના જાગે. અસ્તિત્વ ઓગળતું જાય, પીગળતું જાય. આસપાસની દુનિયાની વિસ્મૃતિ થઈ જાય, સમયનું ભાન ન રહે, નિર્વિચારમય બની જઈ મનમાં કેવલોહમનો ગુંજારવ ચાલે. સમગ્ર વિશ્વ સૂરમાં નાદમાં પલટાઈ જાય. બ્રહ્માંડે વિહાર કરાવતો હોય એવી અનુભૂતિ થાય. કલાના ક્ષેત્રમાં, સંગીતના ક્ષેત્રમાં કે વિજ્ઞાન સંશોધન કેન્દ્રમાં જિજ્ઞાસા સાથે એકાગ્રતા, તલ્લીનતા આવે તો રસની નિષ્પત્તિ થાય. પોતાનો આત્મવિશ્વાસ દૃઢ બનતો જાય, સાથે સાથે કદરદાનોની કદરથી કૃતકૃત્યતા અનુભવાય. સાધનાની આટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી રાગદ્વેષ મટી જાય, સ્પર્ધા ચાલી રહી છે એ ભૂલી જવાય. પ્રતિસ્પર્ધીને પણ ભેટી પડવાનું, બિરદાવવાનું મન થઈ જાય. સાધના એટલે ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યાની અનુભૂતિ.

પૈસો

દાદાજી કહેતા,
'વહેલા સૂઈ વહેલા ઊઠે, જે વીર, બળ, બુદ્ધિ, ધન વધે સુખમાં રહે શરીર'.

મનુષ્યજીવનમાં જીવવા માટે અમૂલ્ય વસ્તુઓ બે છે. એક પ્રાણવાયુ અને બીજી વસ્તુ છે, પૈસો. ભગવાન પરમ કૃપાળુ છે. પ્રાણવાયુ સૌ માટે મફત છે. પણ ભગવાન કહે છે કે બધું મફતમાં ન મળે. ભલે હું લક્ષ્મીપતિ હોઉં, પૈસા કમાવા માટે તમારે પસીનો પાડવો પડે. કાળી મજૂરી કરવી પડે. પુરુષની જવાબદારી છે પરિવારને નિભાવવાની. એમને ખબર છે, પૈસા આસાનીથી કમાઈ શકાતા નથી. સવારથી સાંજ શરીર નિયોવાઈ જાય. એટલું કામ કરવું પડે. વહેલી સવારે નાસ્તો કરી, ટિફિન લઈ ટ્રેઈનની ગીરદીમાં ઊભા ઊભા મુસાફરી કરવાની. આખો દિવસ બોસની કદમબોસી કરવાની. રાત્રે ઘરે આવી બૈરાઓની કચકચ સાંભળવાની. થાક્યા પાક્યા સૂઈ જવાનું.

કિશોરને યાદ છે દાદાજી એવું કહેતા કે નીતિથી રળવું, બેઠમાનીનો પૈસો ખપે નહીં. ઇજ્જતભરે જીવવા માટે પૈસાની જરૂરત તો પડે જ. પૈસા વિના કોઈ ઊભું રાખે નહીં. ડગલે ને પગલે પૈસાની જરૂરત પડે. પણ પૈસો એ જ કંઈ જીવનમાં સર્વસ્વ નથી. પેટ ભરાય, એટલી કમાણી તો દરેકે કરવી જ પડે. એક તાવડી તેર વાના માંગે. જીવનવ્યવહાર ચલાવવો એ તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવું કપરું છે. દાદાજી કહેતા, ભગવાનનો ડર રાખીને ધંધો કરવો. ભગવાન કીડીને કણ અને હાથીને મણ આપી રહે છે.

કિશોર વિચારે છે, દાદાજીના જમાનામાં વાત અલગ હતી. આજના જમાનામાં પૈસો એ જ પરમેશ્વર છે. ભૂખે ભજન ના હોય ગોપાળા. આપણે બધા કંઈ નરસિંહ મહેતા નથી કે ભગવાન આવીને આપણી

હૂંડી સ્વીકારી જાય. છોકરાઓની સ્કૂલ ફી ભરવી જ પડે. મકાનનું ભાડું, વીજળીનું બીલ રેગ્યુલર ભરવા જ પડે. ઘર લેવા લીધેલી લોનના હપ્તા ભરવા પડે. દીકરા-દીકરીના લગન પ્રસંગે ખરચા કરવા પડે નહીં તો ઇજ્જતની કચુંબર થઈ જાય.

નાનપણમાં વાર્તા સાંભળેલી, મીડાસ ટચની. એણે વરદાન માંગ્યું, હું જેને પણ સ્પર્શ કરું તે સોનાનું બની જાય. અત્રને સ્પર્શ કર્યો એ સોનાનું થઈ ગયું. સોનાથી પેટ થોડું ભરાય? રણ પ્રદેશમાં મુસાફરી કરો તરસ લાગે, પાણીની જરૂરત પડે. રૂપિયાથી તરસ ન મટે.

કિશોરને ખબર છે, પૈસો એ જ સુખનું રો-મટીરીયલ છે. પૈસો ઉદ્દીપક અને ઉદ્દીપન બંને છે. પૈસા વડે જ પૃથ્વીલોકનું માયાબજાર રાતદહાડો ધમધમે છે. સુખ જો ધરતીના ટાવરનું ઘડિયાળ હોય તો પૈસો એ ઘડિયાળનું લોકલ છે.

કિશોર બેંકનો કેશિયર છે. સવારથી સાંજ સુધી લાખો રૂપિયા ગણે છે. બેંકની તિજોરીમાં બંધ કરી દે છે. પણ એ પૈસો એને કોઈ કામ લાગે તેમ નથી. કારણ એનો હક પગારના પૈસા પર જ છે. બીજાનો પૈસો એને માટે શા કામનો? પૈસાની લાલચ બૂરી ચીજ છે. કિશોર વિચારે કે એમાંથી થોડી રકમ ઘરે લઈ જવા મળે તો? મનમાં છાનીછપની લાલસા પ્રવેશી ગઈ. પૈસા ઘરે લઈ ન જવાય. પણ ફેક્ટરીવાળાને, બીલ્ડરને લોન અપાવી, કમીશન તો લઈ શકાય તો? બધા આમ ઉપરની કે ટેબલ નીચેની કમાણી કરી લેતા હોય છે. ભલેને દાદાજી કહે કે ભગવાન દઈ રહેશે, ચિંતા કરવી નહીં. પણ ભગવાન બધાને છપ્પર ફાડીને આપી નથી દેવાનો. દાદાજી કહેતા, ભૂખે મરવું પસંદ કરજે, પણ પારકી લક્ષ્મી પર દાનત બગાડવી નહીં. પણ ભૂખનું, દુઃખ કેવું હોય એ દાદાજીને ખબર નહીં હોય. પૂછો સુદામાની બૈરીને. બાળકો ભૂખે ટળવળતા હોય એ માથી કેમ કરીને સહન થાય? સુદામાને અયાચક વ્રત છોડી શ્રીકૃષ્ણ પાસે દ્વારકા જવું પડે.

રૂપિયા, પૈસાથી માણસની મહત્તા વધે છે. પણ દુનિયામાં સર્વત્ર, સોના, ચાંદીનું ચલણ નથી હોતું. સંસ્કારોનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. સ્વદેશે

પૂજ્યતે રાજા, વિદ્વાન સર્વત્ર પૂજ્યતે. ઇજ્જત વગરનો, સંસ્કાર વગરનો પૈસો સુગંધ વગરના ફૂલ જેવો ગણાય. સાત્ત્વિક માણસની પોતીકી સુગંધ હોય છે. પૈસો ક્યારેક પારિજાત જેવો લાગે. ક્યારેક ધતૂરા જેવો.

કહે છે, નાણા વગરનો નાથિયો, નાણો નાથાલાલ. સુખસગવડના સાધનો વસાવી શકાય પૈસાથી. એ જ પૈસો પરોપકાર અર્થે વપરાય ત્યારે એ લક્ષ્મી બને પણ જ્યારે એ ધર્માદા, મંદિરોમાં વપરાય ત્યારે એ દેવદ્રવ્ય મહાલક્ષ્મી બની જાય.

પૈસો હોય તો એરકંડીશનર વસાવો, ઉનાળામાં શિયાળો અનુભવી શકાય. પૈસો હોય તો ફીઝ વસાવી શકો, પૈસો એટલે સુખનો પર્યાય. કુદરતી રીતે જ માણસને સુખ-સુવિધાનું વિશેષ આકર્ષણ હોય. મારા ભાઈને ત્યાં મોટર આવી, મારે સ્કૂટરના યે ફાં ફાં છે. પૈસો હોય તો બીચકેન્ડી કે સૈફી હોસ્પિટલમાં ટ્રીટમેંટ કરાવી શકાય. પૈસાનું મૂલ્ય સમજાય છે કિશોરને.

કિશોરને એ પણ ખબર છે કે સુખનું સરનામું છેતરામણું હોય છે. ટાટા-અંબાણીને એરકંડીશનરમાં ઊંઘ નહીં આવતી હોય પણ કુટપાથ પરનો ફેરિયો ટોપલામાં માથું મૂકી, કેવો નિરાંતે ઘસઘસાટ ઊંઘે છે. પૈસાથી દવા ખરીદી શકાય, આરોગ્ય નહીં, પલંગ ખરીદી શકાય પણ ઊંઘ નહીં.

પણ પૈસો કમાવા કરવું શું? સાચો ઉપાય છે, બુદ્ધિનો વિકાસ, જેટલી બુદ્ધિ વધું તેટલું જીવન વધુ સરળ. પૈસો એટલે પેટ્રોલ. ઘરની ગાડી ચલાવવા પેટ્રોલની જરૂર પડે. પણ પેટ્રોલ પૂરવાથી ગાડી જાતે ચાલી શકે નહીં. ગાડી ડ્રાઇવ કરવા બુદ્ધિની જરૂર પડે. બ્રેક મારવી, કે એક્સીલેટરથી ગાડીની ગતિને કંટ્રોલ કરવી એ બુદ્ધિથી નક્કી કરી શકાય.

કહે છે ભગવાને સૌને બોલાવ્યા કે આજે બુદ્ધિની વહેંચણી કરવાનો દિવસ. કોઈ તપેલી લઈને ગયું કોઈ ચાળણી. નસીબદાર એ છે જે બુદ્ધિવાન હોય. ગમે તેટલા પૈસા કમાયા પણ એને સાચવતા ન આવડે તો શું કામનું?

કિશોરને જિંદગીનું સત્ય દાદાજીએ સમજાવ્યું છે કે ફાટેલા કપડાંની શરમ ન હોય, ગરીબ હોવામાં શરમ નથી પણ ચોરી કરવી, હરામનું ખાવું એ શરમજનક છે. દાદાજીની શિખામણ કામે લાગી ગઈ. મન પૈસા પાછળ ભટકે ત્યારે એની બુદ્ધિ એને વારે અને એ ખોટું કામ કરતો અટકી જાય. કિશોરના ૭૫માં વર્ષની ઉજવણી એના સંતાનો કરી રહ્યા છે. પોતાના સંતાનોના સંતાનો સાથે એ ઇજ્જતથી જીવે છે. હવે એ પોતે દાદાજીની પદવી પર પહોંચ્યો છે. સૌને એક જ શિખામણ આપે છે ભણો, ખૂબ ભણો, મહેનત કરો, ખૂબ મહેનત કરો, તો સુખી થશો, ખૂબ સુખી થશો.



સાસુ-વહુ

મધ્યમવર્ગીય સુકેશીએ સુમન સાથે લગ્ન કરી લીધા, માતાપિતાનો વિરોધ હોવા છતાં. મહેલોમેં રહેનેવાલી પરી આવી ગઈ નાના એવા ફ્લેટમાં, મકાનો, મલાડ, કાંદિવલી, બોરીવલી જેવા દૂરના પરામાં રહેતા મૂરતીયાને પસંદ કરતી નથી. વર કરતાં એને મન ઘરનું મહત્વ વિશેષ છે. સુકેશીના પિતા ધનાઢ્ય છે, એના ઘરમાં મહારાજ, નોકર, રસોઈયા છે. બધી જાતના સુખ સગવડ છે. આવા મોટા ઘરની દીકરી સુમનના મધ્યમવર્ગીય ઘરમાં ટકી શકશે જ નહીં. બે ચાર મહિનામાં જ કંટાળી જશે. પાછી ફરી જશે બાપને ઘેર.

બધાની અટકળો ખોટી પાડી દીધી છે સુકેશીએ. સુકેશીના સુમન સાથેના લગ્નને પાંચ વર્ષ વીતી ગયા છે. બે ખૂબસુરત બાળકોની ભેટ આપી છે સુકેશીએ. સાસુજી સુજાતા ખુશ છે આવી સલુણી સુકેશી જેવી વહુથી, દીકરા સુમનની જીવનસાથીની પસંદગીથી. સુકેશીના સાસુજી સાથેના સંબંધ સાસુ વહુ જેવા નહીં પણ મા દીકરી જેવા છે. ઘરરખ્ખું ગૃહિણી છે સાસુજી સુજાતા. દીકરો સુમન અને વહુ સુકેશી છે એમની આંખોના બે રતન. અને બે નાના પૌત્રો છે, હૈયાના હાર. સુકેશી વિચારે છે. મનમાં વણથંભી વણજાર તો ચાલ્યા કરે. દરરોજ રાત્રે આખા દિવસનું સરવૈયું કાઢતી, આજે પાંચ વર્ષના લગ્નજીવનનું સરવૈયું કાઢી રહી છે. હિસાબ આપવાનો છે, પોતાની જાતને જ. સાસુએ કદી કોઈ હિસાબ માંગ્યો નથી કે પતિએ હિસાબ માંગ્યો નથી.

શ્વેત પાનેતર પર લાલ કિનાર, હાથમાં લાલ મહેંદી, ઘરમાં પગલાં પાડ્યા લાલ-અને નવા જીવનમાં પદાર્પણ કરેલું સુકેશીએ. હૈયામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો પતિ સુમન ઉપર. એનું મન સરખામણી કરી રહ્યું છે. એની સગી બહેન ઉત્તરાના સંસાર સાથે. સુકેશીએ માબાપના વિરોધને ગણકાર્યો નહીં- મધ્યમવર્ગીય સુમન સાથે લગ્ન કરી લીધા.

જ્યારે બહેન ઉત્તરાએ માબાપની પસંદગીના શ્રીમંત નબીરા ઉત્તમ સાથે લગ્ન કરી લીધા. ઉત્તરાએ પૈસો વહાલો કર્યો. અને સુકેશીએ સંસ્કારો વહાલા કર્યા, પસંદ કર્યો પ્રેમાળ પતિ સુમનને. સાસુજી સુજાતાને માતા સમાન જ નહીં માતા ગણી સંસારમાં સમાધાન સાધી લીધું છે. સુખના ઓડકાર લઈ રહી છે સુકેશી.

સાસુજી સુજાતાની કોઈ રોકટોક નથી. પતિ સુમન પૈસેટકે સાધારણ છે પણ એનું હૈયું સ્નેહથી તરબતર છે. ઘરમાં સુખસગવડના સાધનો ઓછા છે, છૂટો નોકર છે. મહારાજ નથી. સુકેશી કહે છે, સાસુ મારા છે સુખમણા અને સસરા પ્રેમ સંતોષ-નણાંદી નટખટ છે. અને મારો નાવલિયો સુમન છે નિર્દોષ. ઘરમાં કોઈ પ્રકારની રોકટોક નથી. રીતરિવાજોની કોઈ બેડી નથી. કોઈ વાતનું બંધન નથી. મનની મોજ પ્રમાણે જીવો. ભાવનાની ભીનાશ ભળેલી છે, ઘર વ્યવહારમાં. સુકેશીને પેલું દેશી લાયકનું ગીત કંઠસ્થ છે, એણે કોલેજના ગેટ ટુ ગેઘરમાં ગાયેલું.

‘મારી વેણીમાં ચાર ચાર ફૂલ- અંબોડે શોભે સોહામણી રે જૂલ. પહેલું ફૂલ જાણે મારા સસરાજી શોભતા-જાણે રૂડું મોગરાનું ફૂલ. એની સુવાસે મહેકે ઘર ઘરનો ઓરડો-ગંભીરને સૌમાં અતુલ.

સાસુજી જાણે સૂરજમુખીનું ફૂલ - સૂરજ ઊગે ત્યારે ઊઠે બધા કામ સંભાળી લે. અહીં તદ્દન અલગ પ્રકારના સાસુજી છે. સાસુજી સુજાતા માતાથીયે વિશેષ પ્રેમાળ. હથેળીમાં સાચવી લે છે. પોતાની સગી દીકરીથીયે વિશેષ વહાલ ઢોળે છે વહુ પર. નણદલ નાનકડી -નટખટ છે. ચંપાના ફૂલ સમી, જ્યારે જુઓ ત્યારે ફૂલ્યું ખીલ્યું ને ફાલ્યું-મસ્તીમાં રહેતું મશગુલ. સગીબહેન ઉત્તરાથીયે વિશેષ બહેનપણી બની ગઈ છે ચંપા.

અને પતિ સુમન છે, રાતરાણીનું ફૂલ-એ બોલે છે ઓછું-કામ કરે છે વધુ. સાંવરિયો રે મારો સાંવરિયો, માંગું ખોબો ને દઈ દે દરિયો-એવો છે સુમન. સુમનના દૃઢ્ય સિંહાસનની પટરાણી છે સુકેશી.

એની બહેન ઉત્તરાના સાસરે દોમદોમ સાલ્વબી. પણ બધુ દેખાવાનું.

સોનાના પિંજરામાં કેદ પૂરાયેલી મેના સમું જીવન બની ગયું ઉત્તરાનું. એની પાંખો કાપી નાંખવામાં આવી. એને કોઈ સ્વતંત્રતા જ નહીં. પતિ શરાબી, અને બહારછલ્લો. થાકી ગઈ, કંટાળી ગઈ ઉત્તરા. અને એ સાસરેથી માબાપને ઘેર પાછી આવી ગઈ.

સુકેશીના માબાપને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ. પસ્તાવો થાય છે. સુકેશીને પિયર જવાની મરજી થતી નથી. દેખાવાની જિંદગીથી નફરત થઈ ગઈ છે એને. અહીં સુમનના ઘરમાં એને પ્રેમ મળ્યો છે, માનપાન, આદર મળ્યા છે. કોઈ પ્રકારનું બંધન નથી. સુમન જે કંઈ કમાય છે બધું સુકેશીના હાથમાં આપી દે છે. કોઈને હિસાબ કિતાબ આપવાના નથી. સુકેશી ઘરમાં સૌના સુખસગવડોનું ધ્યાન રાખે છે. સંબંધો જોડવા, ઓળખવા અને પામવા પડે.

એક વખત સુમનને કંઈક વાંકું પડ્યું. કહે, આ તારું પિયર નથી સાસરું છે સમજી! સુકેશી કહે, આ મારું ઘર છે, આ મારી મમ્મી છે. હે ને મમ્મી? અને સુજાતાએ વહુ સુકેશીનું માથું સૂંઘ્યું. વાળમાં પ્રેમથી હાથ ફેરવ્યો. એકબીજા સાથે હસીમજાક સૌ કર્યા કરે. સુકેશી ખુશ છે. પતિ છે, ઉષ્માભર્યા સંબંધો છે. પોતે ફક્ત વહુ નથી વહુરાણી છે. ગમે તો સાડી પહેરે, ગમે તો ડ્રેસ પહેરે કે જીન્સ પહેરે. કોઈ બંધન નથી. મા કહેતી, સાસુ બગડી એની જિંદગી બગડી. અહીં તો સાસુ સુધરેલા છે, સુકેશીની જિંદગી સુધરી ગઈ. નિખાલસતાનું વાતાવરણ છે. સુકેશીના પપ્પાને ધંધામાં ખોટ ગઈ છે. એટલે આવ્યો, સુમન સુકેશીએ ઊભે પગે ચાકરી કરી. જમાઈ દીકરાથી યે અધિક સમજી નીકળ્યો.

વહુ સુકેશી અને સાસુ સુજાતા વચ્ચેના સંબંધો એવા મીઠા છે. સાસુ મેણા મારતી નથી. કોઈ અપેક્ષા રાખતી નથી. એ કારણે જ આ મીઠાશ જળવાઈ રહી છે. સાસુજી સમજે છે કે છોકરાઓ છે, ભૂલો કરે, ભૂલો કરતાં કરતાં શીખશે. રજાના દિવસે સુમન આરામ કરતો હોય, મા કહે જા, થોડી મદદ તો કર સુકેશીને! એને પણ આરામની જરૂર છે. આજે સાંજે સુકેશીની સાથે એના મમ્મી પપ્પાને મળી આવજે.

સુજાતા રવિવારે લાપશી કે લાડવા કે દૂધપાક બનાવે. જેથી વહુ દીકરાને ભાવતી આઈટમો બનાવતા આપોઆપ શીખી જાય. સુજાતા કહે, મારા સાસુ રસોઈ બનાવતા એમનું જોઈ જોઈ હું શીખી. મારું જોઈ જોઈ તું શીખી લે. સુકેશીને ખબર પડે ન પડે એ રીતે સુકેશીને ઘરકામની તાલિમ અપાઈ ગઈ. સુકેશી કહે, મમ્મી હું કરી લઈશ, તમે ટી.વી. સીરીયલ જુઓ. સાસુ કહે આપણે બંને સાથે મળી કરી લઈએ. પછી તું પણ નવરી અને હું પણ નવરી. સુમન આવે ત્યાં સુધીમાં તું તૈયાર થઈ જા, પછી એક બે કલાક બહાર ફરી આવો, બંને ફેશ થઈ જશો. હરવા-ફરવાના દિવસો છે.

સુકેશી સાસુ સસરા માટે ગીફ્ટ લઈ આવે. નિર્દોષ ભાવે માને દીકરી કહેતી હોય એવી રીતે પતિ સુમનની ફરિયાદ કરે. મા દીકરાને વઢી કાઢે ને વહુનું ઉપરાણું લે. સુકેશી ખુશ થાય, કેવી પ્રેમાળ છે મારી મા. એ સાસુ નથી, મા છે મા.

સાસુ વહુ વચ્ચે ગાંઠ બંધાઈ છે, ગાંઠ છે સ્નેહની, પ્રેમની.



વર્ષગાંઠ

આજે ગોવિંદલાલ અને ગોપીબેનની પ્લેટીનમ જ્યુબીલી એટલે કે પંચોત્તેરમું વરસ ઉજવી રહ્યું છે તેમનું કુટુંબ. ગોવિંદલાલ અને ગોપી બંને પડોશી હતા. ગોવિંદલાલ ફક્ત ચાર મહિને મોટા. ગોપી નાનપણથી જ તીતલી જેવી ફરકણી, કામઢી, રંગેરૂપે રૂડી, નમણી અને સ્વભાવે સાલસ. અડોશપડોશમાં ઘર એટલે એકબીજાના ઘરમાં અવરજવર. આમ તો બીજી ન્યાતના, પણ બંને પરિવાર વૈજ્ઞાવ. આચાર, રીત રિવાજ સરખા. ગોવિંદલાલના પિતા ગર્ભશ્રીમંત. જ્યારે ગોપીના પિતા અને માતા બંને શિક્ષક. ગોવિંદલાલ અને ગોપીનો ઉછેર સાથે જ થયો. ગોપીની માતા સાવિત્રીબેન નોકરી પર જાય, ગોપીનું ઘોડિયું પડોશમાં જ. બંનેનું એડમીશન એક જ સ્કૂલમાં સાથે ભણે ને સાથે રમે. બંને વચ્ચે દોસ્તી જામી. બંનેના માબાપ રાજી જ હતા એ બંનેનો સંબંધ જોડવા. અને ગોપી ગોવિંદલાલના લગ્ન થઈ ગયા. ગોવિંદલાલને ત્રણ દીકરા કેશવ, રાઘવ, માધવ અને એક દીકરી મીરાં.

ગોપી-ગોવિંદલાલની ફૂલવાડી મધમઘતી હતી. દીકરી મીરાં પરણીને અમેરિકા ગઈ. ગોવિંદલાલનો એક દીકરો બેંગલોર, એક ચેન્નાઈ અને એક મુંબઈ. ગોવિંદલાલ મુંબઈવાળા દીકરા માધવ સાથે રહે. ગોપીના પિતાના અવસાન પછી ગોપીએ મા સાવિત્રીબેનને પોતાના જ મકાનમાં ફ્લેટ અપાવી દીધો જેથી માની દેખરેખ રાખી શકાય.

ગોવિંદલાલ-ગોપી હવે રીટાયર થયા. વારાફરતી ત્રણે દીકરાને ત્યાં થોડું થોડું રહે. ઉંમર થતી જાય, તેમ હવે હરફર કરવાનો કંટાળો આવે. ગોવિંદલાલનો સ્વભાવ થોડો જક્કી પણ ખરો. અત્યાર સુધી સ્વતંત્ર રીતે જીવ્યા, કુટુંબના મોભી તરીકે, સ્વભાવ કડક તેમ છતાં દીકરા વહુઓ એમની આમન્યા જાળવે. ગોપીનો સ્વભાવ શાંત, ત્રણે

વહુઓ સાથે સમાધાન સાધીને રહે, પણ ગોવિંદલાલના સ્વભાવને કારણે વહુઓમાં કચકચ થાય. બે વર્ષ પહેલાં મીરાં અમેરિકાથી આવી ત્યારે કેશવ અને રાઘવ મુંબઈ આવ્યા. ગોવિંદલાલે જાતે પોતાની મરજીથી ત્રણે દીકરાઓને મિલકતની વહેંચણી કરી દીધી. તબિયત નરમગરમ રહે છે. પત્ની ગોપીના ભરણપોષણની વ્યવસ્થા અલગ કરી લીધી હતી.

ગયે મહિને ગોવિંદલાલ-ગોપી બેંગલોર ગયા હતા. દીકરાને ત્યાં ત્રણ મહિના રહ્યા. ગોવિંદલાલનું ભાણું વહુ સાચવે નહીં. પોતાના દીકરાને ઘેર જાણે મહેમાન બનીને રહેવું પડે તે અકારું લાગ્યું. વહુને કંઈ કહેવા જાય, પેલી સામું તાડુકે-કોણે તેડાવ્યા હતા? જાઓ તમારા લાડકા દીકરાને ત્યાં. માધવની પત્ની ગૌરી. ગૌરી અસલ સાસુ જેવા શાંત સ્વભાવની, વિવેકી. સાસુ સસરાની બધી સગવડો સાચવી જાણે.

મુંબઈ આવ્યા, ગોવિંદલાલને હાશકારો થયો. પત્ની ગોપીને કહી દીધું હવેથી અહીં જ રહેવાનું. હું બીજા કોઈને ત્યાં રહેવા જવાનો નથી. પણ રાઘવ ને કેશવની પત્નીએ નક્કી કરી લીધું કે બા બાપુજી વારાફરતી ત્રણે દીકરાને ત્યાં રહે. બે જણાની ઉઠવેઠ એક સાથે ફાવે નહીં. તેથી કોઈને ત્યાં બા, કોઈને ત્યાં બાપુજી. એક જણ તો ઘરમાં ગમે તે ખૂણે પડ્યું રહે. બા સાથે હોય ત્યારે બાપુજીનો મિજાજ ફાટેલો રહે છે. ગૌરી ઉપર બંને જેઠાણીના ફોન આવી ગયા. આ છ મહિના બાપુજી તારે ત્યાં, બા મોટાને ત્યાં. આમ વારાફરતી વારા ગોઠવી દીધા.

ગૌરીને આ વાત કોઈ રીતે કબૂલ ન હતી. એ સસરાજીનો સ્વભાવ જાણે. એમ તો ગૌરીના બાપાનો સ્વભાવ પણ ગરમ છે. શું કરે, જેવી જેની પ્રકૃતિ. સાસુજી ગોપીના મા સાવિત્રીબેન એમના જ મકાનમાં રહે. હવે એમની ઉંમર થઈ હતી. પગના ગોઠણાનું ઓપરેશન કરાવવું પડ્યું. મોતીયાનું એપરેશન કરાવવાનું છે. ગૌરી નાની સાસુને ટીફીન મોકલાવે. દવાદારૂ લાવી આપે. ડોક્ટર પાસે લઈ જાય. ગૌરી સાસુજી ગોપીની તથા નાનીસાસુ સાવિત્રીબેનની માનીતી. ગૌરીએ જોયું કે

સાસુસસરા જ્યારથી બેંગલોરથી આવ્યા છે, અપસેટ છે, કંઈ બોલતા નથી પણ મનમાં મૂંઝાય છે. ગોપીબા રડી પડે છે.

ગૌરીના ભાઈ-ભાભી અમેરિકા રહે, ગયે વર્ષે ઇંડિયા આવ્યા, ત્યારે ગામનું ઘર વેચી નાંખ્યું, થોડી રકમ ઉમેરીને ગૌરીના મકાનમાં જ એક ફ્લેટ અપાવી દીધો. ગૌરી પોતાનું ઘર ચલાવે, નાની સાસુ સાવિત્રીબેનની તથા પોતાની મા ઉમાબેનની દેખરેખ રાખે. ગૌરીના મનમાં વિશ્વાસ કે વડીલોના નિસાસા લઈએ તો ભગવાન રૂઠે. વડીલોના આશીર્વાદ છે તો સુખી છીએ.



અંચાઈ

વેલેન્ટાઈન-ડે હતો. કોલેજમાં પ્રેમી છોકરાઓ પોતાની પ્રેમીકાને ગુલાબના ફૂલોનો ગુચ્છો આપી । Love you કહી પ્રેમનો ખુલ્લેઆમ એકરાર કરતા હતા. કનક અને કૌશિક છેલ્લા ચાર વર્ષથી લવબર્ડ થઈ ધૂમતા હતા. કોલેજનું આ છેલ્લું વર્ષ હતું. કનકને એમ હતું કે આજે કૌશિક જરૂરથી તેને પ્રપોઝ કરશે. કૌશિક મિત્રોની સાથે ધૂમતો રહ્યો, વીશ કરતો રહ્યો. કનક પાસે આવીને હાય-કેમ છે? કહ્યું, પણ તદ્દન નિર્દોષ ભાવે પસાર થઈ ગયો. કનકને બહુ ખોટું લાગ્યું. આંખના ખૂણે આંસુ આવી ભરાણા-પણ એણે એને ટપકવા ન દીધા.

કૌશિકને કનક સાથે નાનપણથી દોસ્તી હતી. જ્યારે ને ત્યારે કનક સાથે ઝઘડો થઈ જતો. કનક અંચાઈ કરીને પણ કૌશિકને જીતારી દેતી. કનકની આ ટેવની કૌશિકને ખબર પડી ગઈ. એના મનમાં કનક પ્રત્યે ગુસ્સો ઉપજતો. શા માટે હું જીતી શકતો નથી. દર વખતે કનક બાજુ જીતી જાય છે, મને જીતારીને જાણે કહેતી હોય કે તું ભમરડા જેવો જ રહી ગયો. તું શું જીતી શકવાનો? બહુ બહુ હિંમત એકત્ર કરતો પણ એ ક્યારેય પોતાના મનોભાવો કનક સમક્ષ રજૂ કરી શક્યો નહીં. લઘુતાગ્રંથિથી પીડાતો રહેતો કે કદાચ કનક એની ઠેકડી ઉડાડશે તો? એના પ્રેમનો રીસ્પોન્સ નહીં આપે તો? એના પ્યારને હુકરાવી દેશે તો?

નાના હતા, ઘર ઘર રમતા, નિર્દોષ રમતો હતી. કૌશિક વર બનતો, ને કનક વહુ. વરઘોડો આવતો. કનક-કૌશિકના રમત રમતમાં લગ્ન થતા. રીસામણાં મનામણાં થતા. દરેક વખતે કનક કૌશિકને ઉલ્લુ બનાવી જતી. કીટ્ટા કરે. બે દિવસના અબોલા થાય. પણ કનક કૌશિકને મનાવી લેતી. કૌશિકને કનક પ્રત્યે લાગણી હતી, પણ એ લાગણીને પ્રેમ કહેવાય, એ સમજ હજુ સુધી પડી જ નહીં. એ કનકના આવવાના રસ્તા ઉપર રાહ જોતો ઊભો રહેતો. ક્યારેક અડધા કલાક સુધી વાત

કરે પણ પોતાની મનોભાવના વ્યક્ત કરી જ નહીં.

કૌશિકના મિત્રો, ફળિયાના દોસ્તો એક પછી એક પરણવા લાગ્યા. કૌશિક પ્રેમનો એકરાર કરી શક્યો નહીં. કનક રાહ જોતી રહી કે ક્યારે કૌશિક એને પ્રપોઝ કરે? બધાનું જોઈ જોઈને યે એને વિચાર નથી આવતો? શી ખામી હશે કૌશિકમાં? એવામાં કૌશિકને એક વર્ષ માટે અમેરિકા જવાનું થયું. મકાનની જાળીમાંથી કનક જોઈ રહી કૌશિકની હિલચાલને. એને એમ કે કૌશિક મને મળ્યા વિના જશે જ નહીં. કૌશિકે બહુ પ્રયાસ કરી જોયા પણ ટાઇમ મળ્યો નહીં, કનકને મળવાનો. માબાપની સામે વાત કરવાની હિંમત જ ન હતી. ટેક્સી આવી ગઈ, પણ કનક ક્યાં? ડેલીનો આગળિયો ઉઘાડીને પોતાની ઓસરીમાં બેસી રહી. બહાર નીકળીને કૌશિકને wish કરે એવી ઇચ્છા જ ન થઈ. અને કનકને મળ્યા વિના કૌશિક ચાલી ગયો અમેરિકા. ત્યાંથી એણે કનકને બે ત્રણ ફોન કરેલા કે I miss you.

કનકના સ્વમાન પર ઘા લાગ્યો. એનું સ્વમાન હણાયું હતું. કૌશિકના કોઈ ખબર આવ્યા નહીં. આખરે કંટાળીને કનકે ભૂપતનું માંગું સ્વીકારી લીધું. એને કૌશિક માટે ફૂણી લાગણીઓ હતી પણ ક્યાં સુધી રાહ જોઈને બેસી રહેવું? જો કૌશિકને પરવા નથી તો પછી હું ક્યાં સુધી કુંવારી બેસી રહું?

કૌશિક અમેરિકાથી પાછો આવ્યો. હવે તેનામાં ગટ્સ આવી ગયો હતો, પ્રેમનો એકરાર કરવા જેટલી હિંમત એ કેળવી ચૂક્યો હતો એ આવ્યો, સવારે ફળિયામાં આવીને ઊભો રહ્યો. થોડોક તડકો ચડ્યો હતો. શેરીમાં કોલાહલ હતો. કનકના ઘર પાસે ઢોલીડો ઢોલ વગાડતો હતો. મંડપ બાંધેલો હતો એણે ફાંફાં મારી જોયા કનકને મળવા માટે, કોઈની સાથે મેસેજ મોકલ્યો પણ કનક પ્રત્યેથી કોઈ રીસ્પોન્સ મળ્યો જ નહીં. કૌશિક અકળાયો.

આજે કનકની મેંદીની રસમ હતી, સાથે સંગીત સંધ્યા. આવતી કાલે લગ્ન હતા. સાંજ પડી, નેવાનાં પડછાયા લાંબા થઈ ગયા હતા. લીમડાના ઝાડ પર થોડીક ચકલીઓ ચીં ચીં કરતી હતી. છતમાં કબૂતરો ધૂ ધૂ કરતા હતા. કૌશિક નિરાશ થઈ ગયો. કોણ જાણે કેમ એ શરમાયા કર્યો-ખુલ્લા દિલે કનકને મળવા જવાની એનામાં હિંમત જ ન હતી.

સાંજે કનકની બધી સાહેલીઓ આવી. કનક ઓચિંતી આવી ચડી. કૌશિકના ફળિયામાં, સાથે પાંચ છ બહેનપણીઓ હતી. કદાચ છેલ્લીવાર કૌશિકને મળવા આવી હતી. એણે કૌશિકને પોતાના લગ્નની કંકોતરી સ્વહસ્તે આપી અને કહ્યું કે કૌશિક આવીશ ને તારી સખીના લગ્નમાં? કનકની આંખમાં પાણી હતા, કૌશિકની આંખમાં પણ પાણી હતા. બંનેએ સામસામી દૃષ્ટિ માંડી.

કનકે પોતાના બંને હાથ બંધ મુઠ્ઠીઓ સામે ધરી. નાનપણની રમત તાજી કરી બોલ કૌશિક આમાંથી તારી મુઠ્ઠી કઈ? હવે કૌશિકનો શરમાવાનો વારો હતો. તેણે જમણા હાથની મુઠ્ઠી પકડી. સોરી હવે આ જમણો હાથ બીજાનો થઈ ચૂક્યો છે. (કનક મનમાં બોલી) કનકે બંને મુઠ્ઠી ખોલી, કૌશિકની બંને મુઠ્ઠી ખાલી હતી. કૌશિકના નસીબની જેમ. સૂનમૂન ખાલીખમ. કનકની મુઠ્ઠી ભરેલી હતી. આજે એણે અંચઈ કરી નથી. અત્યાર સુધી એ અંચઈ કરતી હતી, એને રાજી રાખવા, એનો આત્મવિશ્વાસ વધારવા. પણ આજે નરી સચ્ચાઈ પ્રકટ થઈ. કનક બાજી જીતી ગઈ. કૌશિક હારી ગયો. જે એની થવા માંગતી હતી એ કનકને એ ઓળખી જ ન શક્યો. કાયમ અવઢવમાં રહ્યો. ઢીલો ને ઢીલો ભમરડા જેવો રહ્યો. એના કરમમાંથી કનક સરી ગઈ. એ કરમ ફૂટ્યો રહી ગયો. એના હૃદયને એ ઓળખી ન શક્યો. જે એને પામવા વર્ષોથી ઝંખી રહી હતી. સંકોચ હતો કે અનિર્ણયાત્મતા હતી. અમેરિકાની પરીક્ષા પાસ કરી આવ્યો પણ જીવનની પરીક્ષામાં નાપાસ થયો. આજે કનકના હાથમાં મેંદી મૂકાશે મેંદીની ઝીણી ઝીણી ભાત્ય ચીતરાશે. પણ એમાં હવે કૌશિકનું નામ નહીં લખાય. કોઈ બીજાના હાથમાં કનકનો હાથ મૂકાશે. હસ્તમેળાપ થશે. ઘણુંમોડું થઈ ગયું. આવતી કાલે કનકના લગ્ન થશે. પાનેતર પહેરેલી કનક વરમાળા પહેરાવશે અને પોતાના પ્રિયતમ સાથે વિદાય થશે. પોતે પોતાના હૈયાના એક અંશને કાયમી વિદાય આપી દેવી પડશે. કનક હવે પરાઈ થવા જઈ રહી છે.

રાતભર કૌશિકના પોપચાં પર જાણે સો મણનો ભાર તોળાઈ રહ્યો. હવે શું થઈ શકે? પોતે કાયર સાબિત થયો. યાદ આવ્યું, સંકાંત

આવે, લીલાછમ જિંજરા આવે. કનક જિંજરામાંથી ચણા ફોલી ફોલી કૌશિકને આપતી, અને છોતરાં-ફોતરાં પોતાના ગજવામાં ભરતી. કૌશિકના ખોળામાં અમૂલ્ય વસ્તુઓ ધરતી રહી. આજે બાજી પલટાઈ ગઈ. કનકની મુઠ્ઠીમાં લીલાછમ દાણા ભરેલા છે અને કૌશિકના નસીબમાં ફોતરાં રહી ગયા. દાણા વજનદાર હોય. જ્યારે ફોતરાં ઊડી જાય એવા હળવાફૂલ. ભોંયફળી-શિંગ શેકાતી ત્યારે કનક શિંગદાણા કાઢીને એના મોઢામાં ઓરી દેતી અને ફોતરાં ફેંકી દેતી. આજે કૌશિક ફોતરાંની જેમ ફેંકાઈ ગયો.

કનકમાં હિંમત હતી, એ લગ્નના આગલા દિવસે કૌશિકને મળવા આવી, પણ કૌશિકમાં એવી હિંમત જ ક્યાં છે કે જે આવતી કાલે કનકના લગ્નમાં હાજરી આપી શકે? આજે કૌશિકના તકદીરની મુઠ્ઠી બંધ થઈ ગઈ છે. કનકને કોણ ઝૂંટવી ગયું એના ભાગ્યમાંથી? કનક અને કૌશિક નિશાળમાં એક પાટલી પર બેસનારા. નંબર વન કે ટુ આજે છેલ્લી પાટલી પર બેસનારો ભૂપતિયો ભામટો-હરોળમાં નંબર વન થઈ કનકને જીતી ગયો. ભૂપત માલામાલ થઈ ગયો અને કૌશિકના સ્વપ્નાઓ હવામાં વાદળાની જેમ વિખરાઈ ગયા. નિશાળમાં ભણતા હતા, ફળિયામાં રમતા હતા ત્યારે એકબીજાને જુદા જ નામે ઓળખતા. કૌશિક ભમરડો, ભૂપત ભામટો, બટુક વામનો, રામન ચોટલી, ને માણેક માંકડી. કૌશિક બીજાના મનમાંથી ઉતરી ગયો એથી યે વિશેષ એ પોતે જ પોતાના મનોમન ઊણો ઉતરી ગયો. જેમ કપાસનું બી કાંદું વજનદાર હોય અને કપાસના ગોટેગોટા પવનના ઝપાટે ઊડીને ચારે બાજુ ઉડાઉડ કરે એમ એના અરમાનોના ચીથરાં વેરાઈ ગયા.

ઓ બચપન કે મુસાફિર, હમકો ભી સાથ લે લે

હમ રહ ગયે અકેલે, યે જિંદગી કે મેલે.

કનક જિંદગીભર અંચાઈ કરતી રહી, એને જીતાડવા હવે કુદરતે અંચાઈ કરી કૌશિકને હરાવી દીધો.



તકેદારી

‘ન જાણ્યું જાનકી નાથે સવારે શું થવાનું છે?’

માણસના ઘણા ઘણા અરમાનો હોય છે, સોનેરી સોણલાં સેવ્યા હોય. ઊંચી ઊંચી ઇમારત-મિનારા ચણ્યા હોય અને અચાનક એક પવનનો ઝપાટો આવે સઘળું નષ્ટનષ્ટ થઈ જાય. ઊંચી ઇમારત પણમાં કડડભૂસ થઈ જાય. ધનંજય એક સામાન્ય પરિવારનો છોકરો. કાલે ફૂટપાથ પર ફેરી કરતો હતો. આજે ભારતના સફળ ઉદ્યોગપતિઓમાં એની ગણના થઈ રહી છે. ચારે તરફ ધનંજયના નામની બોલબોલા છે. દેશ-પરદેશમાં એનો વ્યાપાર પથરાયેલો છે. એની સેક્રેટરી એના કાર્યક્રમો ગોઠવ્યા કરે છે. એની ટ્રાવેલીંગ બેગ કાયમ તૈયાર હોય. લગભગ દરેક દેશના વીસા તૈયાર જ હોય. એના બીસ્તરા-પોટલા બાંધીને તૈયાર રખાયા હોય છે. એવું એની પત્ની ચંદા કહે છે એને ગર્વ છે એના પતિની હોશિયારી, સફળતા પર. એને ગૌરવ છે એના ત્રણ દીકરાઓ ઉપર. દીકરાઓ ભણી રહ્યા છે. ત્રણે વિનયી છે, વિવેકી છે. ધનંજય કાયમ ફરિયાદ કરે છે, છોકરાઓને ટપકો આપે છે. ધંધામાં ચિત્ત લગાવીને કામ કરો. આટલો મોટો પથારો કર્યો છે. બાપની તૈયારી ગાદી પર બેસવાનું છે. વિકસાવેલા ધંધાને જાળવવાનો છે. જવાબદારી ઉઠાવતા શીખો.

ચંદા છોકરાઓનું ઉપરાણું લીધા કરે, આખર આપણા છોકરાઓ છે. તમારે જુવાનીમાં હાડમારી કરવી પડી, કારણ આપણે ગરીબ મા-બાપના સંતાનો હતા. તેઓને મોજમજા કરી લેવા દો. પૈસાવાળા મા-બાપના સંતાનો છે. માથે પડશે, આપોઆપ સ્થિરતા આવી જશે. ચિંતા કરશો નહીં. માથે બાપાની છત્રછાયા છે. તમે, પણ જરા આરામ કરો, તબિયતનું ધ્યાન રાખો. મેનેજરોને મોકલો, ક્યારેક દીકરાઓને મોકલો, તેમને દીકરાઓની હોશિયારી ઉપર વિશ્વાસ જ ક્યાં હતો?

બધાને બાપને પૈસે તાગડધિન્ના કરવા છે. હવે થાકી જાય ત્યારે કહી દે છે કે હું નહીં હોઉં ત્યારે સમજ પડશે કે કેટલી વીસે સો થાય છે? ચંદા અકળાઈ જાય, કહે એવી અશુભ વાણી ન બોલો. હુજુ કડેધડે છો, કંઈ થવાનું નથી. મૃત્યુનું ઉચ્ચારણ કે સ્મરણ કોઈને ગમે નહીં. મૃત્યુનો ડર ભયાનક લાગે.

ધનંજય જાણે છે કે ધાર્યા કરતા પથારો લાંબો થઈ ગયો છે, લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા સામેથી આવતી હોય તો કપાળ ધોવા થોડું જવાય. કોઈના મરણમાં સ્મશાને જાય, એમના પરિવારની વાતો સાંભળે - મનમાં નક્કી કરે કે જીવન ક્ષણભંગુર છે. કદાચ અચાનક મૃત્યુ આવી જશે તો? બધું વ્યવસ્થિત કરી લેવું છે. ગાફેલ ન રહેવાય. પછી ભૂલી જાય, આ તો સ્મશાન વૈરાગ્ય આવી જાય. પાછી એની એ જ જીવનચર્યા. મૃત્યુની વાત ભૂલાઈ જાય. જોકે ધનંજય ઝિંદાદિલ માણસ છે. મસ્તીથી જીવે છે અને જ્યારે જ્યારે તક મળે પત્ની ચંદાને સાથે ફરવા લઈ જાય છે.

આપણે ઉપર વાત કરી કે એમના બેગબીસ્તરા કાયમ તૈયાર હોય છે, પણ ધનંજયને ક્યારેક વિચાર આવે ખરો કે ઉપર જવાની તૈયારી પણ કરી રાખવી જોઈએ. બે દિવસ બહારગામ જવા માટે કેટકેટલી તૈયારી કરી રાખીએ છીએ? યાદ કરી કરીને જરૂરિયાતની ચીજો બેગમાં પેક કરીએ છીએ. કંઈ ભૂલાઈ જતું નથી ને એની ચીવટ રાખીએ છીએ. પાછળ ઓફિસના સ્ટાફને કેટકેટલી સૂચનાઓ આપીએ છીએ અને જીવનની લાંબી સફરની સગવડોની કોઈ જોગવાઈ કરતા નથી. જોકે સૌ જાણીએ છીએ ઉપરવાળો નથી વીઝાના કાગળો માંગવાનો, નથી પાસપોર્ટ જોવાનો. નથી તૈયારી કરવાનો સમય આપવાનો. દાન-સખાવત કરી પુણ્યનું ભાથું બાંધવાનો વિચાર આવતો નથી. સત્કર્મનું જ ભાથું કામ આવવાનું છે. ભગવાને એટલું સારું કર્યું છે કે કોની કેટલી જિંદગી છે એ કોઈના કપાળ ઉપર લખ્યું નથી. નહીં તો સૌ ડરી ડરીને જીવન જીવતા હોત.

ધનંજયનું એવું જ બન્યું. અમેરિકાના એક સોદામાં મોટી ખોટ

આવી અને ધનંજયનું હાર્ટ બેસી ગયું, એટલે આવી ગયો. કોઈ સાથે બે શબ્દ બોલવાનો ચાન્સ જ ભગવાને આપ્યો નહીં. એને વીલ બનાવવાનો ટાઇમ જ મળ્યો નહીં. પૈસા કમાવાનો ટાઇમ મળ્યો, પણ કમાયેલી મૂડીનો પોતાની પાછળ યોગ્ય વહીવટ થાય એવી કોઈ વ્યવસ્થા એ કરી શક્યો નહીં. પરિવારનો એ વડીલ હતો, મોભી હતો, એમના જીવતા કોઈ ચૂં કે ચાં કરી શકતું નહીં. છોકરા-વહુઓ આમન્યામાં રહેતાં હતાં. ધનંજયના જવાથી કુટુંબ તૂટી પડે તેમ નથી. જીવનનિર્વાહનો પ્રશ્ન કોઈને નડે તેમ નથી. બાપા પુષ્કળ મૂકી ગયા છે, પણ બાપાએ જીવતેજીવત પોતાની મિલકતોની યાદી સંતાનોને બતાવી નહીં, એમને વિશ્વાસમાં લીધા નહીં અને પોતાની પાછળ સુખ-સંપત્તિ સૌ કોઈ રહી શકે એવી વ્યવસ્થા કરી નહીં. એની ચિરવિદાય થકી ઘરમાં મહાભારત સર્જાયું. જેના હાથમાં એના મોંમાં. ચોપડાનો હિસાબકિતાબ, ઉપરનીચેનો હિસાબ ફક્ત મેનેજર જાણે. એ બધું દબાવીને ઘેર બેસી ગયો. વેપાર ધંધા, સંપત્તિની આંટીઘૂંટી ફક્ત એ જ જાણતો. ખુદ પત્ની ચંદાને પણ ધનંજયે ક્યારેય વિશ્વાસમાં લઈ હિસાબ સમજાવેલો નહીં.

ભાઈઓ ભાઈઓ વચ્ચે વિખવાદ શરૂ થયો. ચંદાની હાલત બૂરી થઈ ગઈ. ખુદ પેટના સંતાનો જ મજબૂરીનો લાભ ઉઠાવવા લાગ્યા. પતિના અચાનક મૃત્યુથી એ પડી ભાંગી. સંતાપના દિવસો વેઠવા પડે. હુંસાતુંસી અને ખેંચાખેંચી, મિલકત માટે વિવાદ ને ઝઘડા. મિલકત માટે ભાઈ ભાઈ દુશ્મનની જેમ લડવા બેઠા. અતિ શ્રીમંત ગણાતું કુટુંબ પાયમાલ થઈ ગયું. સમાજમાં બદનામી થઈ એ નોખી. લોભ અને સ્વાર્થ આવે ત્યારે સૌ છેલ્લે પાટલે બેસી જાય. કોર્ટમાં કેસ નોંધાવવામાં. વૈમનસ્ય વધતું ચાલ્યું. જિંદગીના સારા દિવસો સંતાપમાં પલટાઈ ગયા. ધનંજયે આટલું બધું એકત્ર કરવા જીવનની કેટલી મોટી કિંમત ચૂકવી હતી, હવે એના મૃત્યુ પછી પત્ની ચંદાને કિંમત ચૂકવવી પડે છે. કારણ પતિ ધનંજયે પરિવારમાં પહેલેથી જ આવી બધી બાબતોની ચોખવટો કે ખુલાસા કર્યાં જ નહીં, પરિણામે કુટુંબ

છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. શરીર અને મન સ્વસ્થ હોય ત્યારે વીલ તૈયાર કરી લેવું જોઈતું હતું. વારસદારોને સાથે બેસાડીને સ્પષ્ટતાપૂર્વક વહેંચણી સમજાવી દેવી જોઈએ, તો પાછળ સૌને ન્યાયપૂર્વક, વારસો મળી રહે. પત્નીને કોઈને ઓશિયાળા થવું ન પડે.

ધનંજયે આખી જિંદગી કાળી મજૂરી કરી, કરકસર કરી સંપત્તિ એકત્ર કરી એ બધું મેળવવા હવે એના સંતાનો ઉલ્કાપાત મચાવે છે. ઝગડાઓ કદી શાંતિથી જીવવા દેતા નથી. ચંદા વિચારે છે કે આના કરતાં ધનંજયે બહુ મોટો પથારો-પસારો ન કર્યો હોત, પોતે શાંતિથી જીવ્યા હોત, તો સારું હતું. ધનંજય સંપત્તિની સાથે સાથે પાછળ મૂકી ગયા છે, યાતના અને વ્યથા. જે ધન પરિવારને શાંતિથી જીવવા ન દે, એ ધન શા કામનું? દીકરાઓ વચ્ચે સુમેળ નથી. બધાને અણહકનું ઝૂંટવી લેવું છે. પૈસા માટે બધા અંદર-અંદર લડે છે. મિલકતો પર ટાંચ લઈ ગયા છે. છતે પૈસે આવી હાલત? ધનંજયના જીવતા બાંધી મુઠ્ઠી લાખની હતી, હવે કુટુંબ ઉઘાડું પડી ગયું છે.

સાઠ-સિત્તેરે પહોંચ્યા પછી યે માણસ વિચારતો નથી કે મૃત્યુ ક્યારેય પણ આવી શકે. મરણપથારીએ પડ્યા હોઈએ, મોઢામાં નળીઓ ખોંસેલી હોય, વેન્ટીલેટર પર મૂકવામાં આવે, પછી કોઈને છેલ્લી ઈચ્છા ક્યાંથી કહી શકાય?

ઘણી વખત સામાન્ય માણસ વિચારે છે કે મારી પાસે ક્યાં એટલી મોટી મૂડી છે કે વીલ બનાવવું પડે. એક જ તો ફ્લેટ છે. થોડું રાચરચીલું છે, પણ હવે કુટુંબની વ્યાખ્યા સંકુચિત બની ગઈ છે. થોડી મિલકત હોય તો યે કોઈ કશું છોડવા તૈયાર નથી. એક ભાઈ માલદાર હોય તો યે કાયદેસરના ભાગ માટે લડે. નાના, મધ્યમવર્ગના ભાઈ-બહેનોને ભાગ આપવામાં લુચ્છાઈ કરે.

ઘણી વખત પ્રેમલગ્ન કર્યા હોય, પતિ-પત્ની, સંતાનોનું અલગ ઘર હોય, ઘર લેવા બેંકની લોન લીધી હોય, અચાનક મૃત્યુ થાય, પત્ની બાળકોની હાલત કેવી કફોડી થઈ જાય? બેંક બેલેન્સ ન હોય, ઇન્સ્યુરન્સ ન હોય.

સમાજમાં આજુબાજુ નજર કરીશું તો ધનંજય જેવા ઘણા દાખલા જોવા મળે. આખી રાત દળી દળીને ઢાંકણીમાં ઉઘરાવ્યા જેવા હાલ થાય. જેટલી મિલકત વધુ તેટલી ખેંચતાણ વધુ. અમિતાભ-હેમા માલિનીનું પીકચર ‘બાગબાન’ જોયું છે? યાદ છે, ઘડપણમાં મા-બાપના કેવા હાલ થયા!

વારસામાં સંપત્તિ ઓછી મૂકી જઈશું ચાલશે, પણ જે કંઈ સંપત્તિ કમાયા છીએ, એની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી લેવાની તકેદારી સૌ કોઈએ રાખવી જ જોઈએ.



સંભારણા

દેશી નાટક સમાજના, નાટકનું એક ગીત મને અતિપ્રિય છે. જે જીવનની સંઘ્યાએ પણ દિલોદિમાગમાં સળવળ્યા કરે છે. દરેક વ્યક્તિને અતીત હોય છે. વીતી ગયું કાલનું જીવન તે અતીત. વીતી ગયેલા વરસોનાં સ્મરણો દૃશ્યપટ પર એવા અંકાઈ ગયા હોય છે કે જે ક્યારેય ઝાંખા પડતા નથી. કોમ્પ્યુટરમાં ફીડ કરેલો ડેટા ફરી જોવો હોય તો એક ક્લીકની જરૂર. બધું હાજરાહજુર. એમ મન જરા નવરું પડે કે ભૂતકાળને વાગોળવાનું મન થઈ જાય. વાગોળવાની મજા કઈ ઓર જ હોય છે. ઢોર એકસામટો ચારો ખાઈ લે પછી નિરાંતવા ઝાડને છાંયે બેઠાં બેઠાં વાગોળે. એમ ભૂતકાળના સંસ્મરણો વાગોળવા ગમે, જાણે પીપરમેંટ ચગળતા હોઈએ તેમ.

એમાં યે ખાસ કરીને (વૃદ્ધાવસ્થામાં) પાછલી અવસ્થામાં નિવૃત્તિ કાળ હોય, ત્યારે એમાં યે હીંચકે બેસો, મન આગળ-પાછળ ઝોલો ખાવા લાગે. અતીતના સ્મરણોની હારમાળા શરૂ થઈ જાય. જાણે ફરી એ જ ભૂતકાળ નજર સમક્ષ હાજરાહજુર ચલચિત્રના રીલની જેમ પસાર થવા લાગે, અને મન ભૂતકાળની સ્મૃતિમાં રમમાણ થઈ જાય.

બહુધા ભૂતકાળમાં સંભારણામાં બાળપણની નિર્દોષ રમતો, ભેરુઓ સાથેની ક્રિકેટ બુચ્ચા, ઇન્ડોર-આઉટડોર- મેદાની રમતો, ગિલ્લી દંડા, દોરડા કૂદવા, થપ્પો, સંતાકૂકડી, ભમરડાં ચગાવવા, પતંગ ઉડાડવા કરતાં યે પકડવાની મજા. પાંચિકા, કૂકા ને ઢગલાબાજીને સત્તીયો, ને સાપસીડીની રમત. અલુણા વ્રતના ઉજવણાં, જાગરણ, સરખી સહેલીઓ સાથે લીધેલી હીંચ ને ગરબા. પહેલી વખત પાટી-પેન સાથે ખભા પર દફતર ભેરવી નિશાળે ગયા. લેસન ન કર્યું હોય તો માર ખાવો પડેલો. એ બધું યાદ આવે. મિત્રો સાથેનો પ્રવાસ ને અંતકડી.

એમાં યે મોસાળમાં ગાળેલું વેકેશન - મામીના હાથનું રસરોટલી ભોજન, મામાની સાથે વાડીમાં જવાનું, કૂવાના કોસના થાળામાં નહાવાનું, ગોરસ આમલી, ચણીબોર, જાંબુ ને જમરૂખ, ઝાડ પરથી તોડી તોડીને ખાવાના. વેકેશન ઉનાળાના તડકામાં અડોશણ-પડોશણ મળીને પાપડ વણે, તેના ગુલ્લા ખાવાના, અથાણા માટે સૂકવેલી કેરીના કટકા ખાઈ જવાના. થોડા મોટા થયા - ક્રિકેટ રમતા થયા. બોલ ફેંકીએ પડોશીની બારીઓના કાચ તૂટી જાય. દોડીને ભાગી જઈએ. ક્યારેક પકડાઈ જઈએ, માર ખાવો યે પડે. રાત્રે અગાશીના ધાબા પર સૂતા-સૂતા તારાઓ ગણવાનો પ્રયાસ. બાળપણની એ નિર્દોષતા, પછી આવી કિશોરાવસ્થાની મુગ્ધતા અને યૌવનના રેશમી સપનાઓ, અડપલાં અને પરાક્રમો.

પછી તો જીવનસાથીની પસંદગી, ધંધાકીય દોડધામ, સંતાનો, પરિવાર અને વ્યવહારની આંટીઘૂંટી. વચ્ચેના વરસોમાં જીવાયેલી જિંદગી યાદ નથી રહી એટલા બાળપણના સંભારણા મનોપ્રદેશમાં અકબંધ જળવાઈ રહ્યા છે. શરૂઆત કરી હતી - એ દેશી સમાજ નાટકનું ગીત આખેઆખું કંઠસ્થ છે, વારંવાર ગણગણ્યા કરું છું -

‘સાંભરે રે બાળપણના સંભારણાં

જાણે ઊઘડતાં જીવનના બારણાં - રે બાળપણના

ફૂલ સમાં હસતાં, ખીલતાં’તાં, પવન સમા લહેરાતા,

ગાતા’તાં ભણતાં’તાં, મસ્તીમાં મસ્ત મનાતાં,

ચાહતાં એ વિદ્યાના વારણાં - રે બાળપણનાં સંભારણા.

પછી યૌવનાવસ્થા

કોઈ અજાણ્યા નરને હોંશે પ્રિયતમ કહેવું પડશે,

વણવાંકે, વણદોષે - દાસી થઈ રહેવું પડશે

નહોતી મેં ધારી આ ધારણા - રે બાળપણનાં

રખેને બોલ્યું કોઈ સાંભળશે, એની ચિંતા નહોતી,

ભય નહો’તો, મદ ન’હોતો, પ્રીતિની પીડા નહોતી,

નહોતી કોઈ ઝાઝી વિચારણા - રે બાળપણનાં.

આપણા પૌત્રો-પૌત્રીઓનું ભાર સાથેનું ભણતર, વજનદાર દફતર, અભ્યાસના થોથાઓ જોઈ એમની દયા આવે છે - ક્યાં ખોઈ નાંખ્યું આપણે એમનું બાળપણ? ભણો, ભણો, માર્ક લાવો ૮૦-૮૫ ટકાથી ઉપર, કેરિયર કરવાની લાલ્ચમાં બાલ્યજીવનની નિર્દોષતા અને કિશોરાવસ્થાની મુગ્ધતા, બધું ઝૂંટવી લીધું છે. આંખે ચશ્મા પહેરો, ક્યાં છે હવે મેદાની રમતો, મૈત્રીની મજા? તને સાંભરે રે, મને કેમ વીસરે રે? કોને ફુરસદ છે આવું બધું વાગોળવાની? આપણને કેમ યાદ રહી ગઈ છે આ સઘળી મજા, કારણ એ માણેલું છે - જાણીએ છીએ કે એ દિવસો, એ મુગ્ધતા ફરી જીવનમાં આવવાની નથી.

કેમિકલ છાંટી પરાણે પકવેલી કેરી અને ઝાડ પર પાકેલી આંબાની શાખ - એ બંનેના સ્વાદમાં ઘણો મોટો ફરક હોય. એ કેવળ અનુભૂતિનો વિષય છે, વર્ણવવાનો નહીં. હા, આપણી પાસે હતો ખજાનો - લગોટી, પાંચીકડાનો - ચણોટી ને વાલિયાનો - જે અમૂલ્ય હતો. ખીસા ભરેલાં રહેતાં. આજે બાળકોના ડ્રેસમાં ખીસા નથી. બાળપણની મીઠી યાદો નથી. મા-બાપ પાસે સમય નથી, બાળકો માટે. તેઓ પોતાની કેરિયર કરવામાં, પૈસા કમાવા મંડી પડ્યા છે. પ્રેમભૂખ્યા, હૂંફ ભૂખ્યા બાળકો, મસ્ત રહે છે. મોબાઇલ, આઇપેડ, ટી.વી., હિંસક ગેમ્સ રમવામાં બંદૂકની ફટ ફટ ફૂટતી ગોળીઓના અવાજ તેમને વિશેષ પ્રિય છે. કોયલના ટહુકાં સાંભળવા એમની પાસે કાન નથી, હૃદય નથી. કારણ ફક્ત અને ફક્ત બુધ્ધિનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે. હૃદયની કેળવણી મળી નથી. સંવેદના શૂન્ય બની ગયા છે. આજના બાળકો, ભાવિ સમાજ જીવન કેવું હશે, વિચારીને કમકમા આવે છે. આપણે જ ગુનેગાર છીએ, બાળકોના અવિનયી વર્તન માટે. સંયુક્ત કુટુંબ તોડી નાંખ્યા, વિભક્ત કરી નાંખ્યા, નિજ સ્વતંત્રતાને નામે -

આપણા વડીલોને આદરમાન આપવાનું ભૂલી ગયા, તો પછી એ સંસ્કાર. આપણા સંતાનોમાં ક્યાંથી ઉતરે! તૈયાર રહેવું પડશે. એ દિવસો દૂર નહીં હોય કે જીવનની પાછલી અવસ્થા ઘરથી દૂર, સંતાનોથી વિખૂટા પડીને વૃધ્ધાશ્રમમાં વિતાવવાની વેળા આવશે. આપણા હાથના

કર્્યા આપણે જ હૈયે વાગશે. પરિવારની સ્નેહસાંકળની કડીઓ ઢીલી પડતી જાય છે, એક પછી એક કડીઓ તૂટતી જાય છે. સાંકળ જ નહીં રહે, ગંઠબંધન જ નહીં રહે તો પરિવારનું ઐક્ય અખંડ ક્યાંથી રહી શકશે. એ નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ, ભાઈ-ભાંડુઓનો નિર્વ્યાજ પ્રેમ-હૂંફ માણવાનું સૌભાગ્ય લૂંટાઈ ગયું હશે. એકલા, અટૂલા, લાચારીથી વિતાવવું પડશે જીવન. જીવનની આથમતી સંધ્યાએ.

મનમાં અનેક સંભારણાઓ સંઘરાયેલા પડ્યા છે. જીવનની સફર દરમિયાન અનેક અમુલ્ય રત્નકણિકાઓ સાંપડી છે, પણ કોઈને ફુરસદ નહીં હોય, એ બધું સાંભળવા માટે. કારણ કોમ્યુનિકેશન ગેબ વધતો જવાનો. જમાનો જે રફતારથી આગળ વધી રહ્યો છે - આપણે તાલ મિલાવી શકીએ તેમ નથી. આપણામાં અસ્થિરતા, જડતા આવી ગયા છે. જે પ્રગતિના માર્ગમાં અવરોધક છે. કોમ્યુટરની ભાષા સમજવા જેટલી આવડત કેળવી શકીએ તેમ નથી. નવી પેઢીને આપણી જૂની પુરાણી જીવન પદ્ધતિ માન્ય નથી. એક ખૂણે ફેંકાઈ જવાના આપણે. નવી પેઢી ઠોકર ખાશે, પડશે, આખડશે, જાત અનુભવ લેવા દઈએ એમને. આપણું ભાષણ સાંભળવાની ફુરસદ નથી એમની પાસે. જે થાય એ જોયા કરો, સ્થિતપ્રજ્ઞ બનીને. એમની પાસે ગુગલદાદા હાજરાહજુર છે જીવતા દાદા-દાદીની જરૂરત એમને છે જ નહીં. નથી પસંદ ડીલીટ કરી નાંખો. એ બધું આધુનિક ટેકનીક છે. આપણી જેમ સંઘરી સંઘરીને વાગોળવાનું પસંદ નથી યુવા પેઢીને. ‘માણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક લહાણું’ - આપણો લહાવો આપણા સુધી સીમિત રાખી બેસી રહીએ ગૂપચૂપ. જો સ્વમાન સાચવવું હોય તો!

ત્યારે આપણી પાસે જે જે હતું તે આજે નથી. આજની પેઢીને તે પસંદ પણ ન આવે, માફક પણ ન આવે.

આપણા શિક્ષકો સન્માનનીય હતા, તે આજે નથી. ગોખણપટ્ટી હતી, પાટી પેન હતા, તે આજે નથી. કેલક્યુલેટર, કોમ્યુટર, આઇપેડ આજે તેમના હાથમાં છે. આપણે ટેલીફોનનું ચકરડું ક્યારે પહેલવહેલું હાથમાં પકડ્યું હશે? બ્રહ્માંડના રહસ્યોની, કુદરતની મજા માણવાની

મુગ્ધતા હતી, કુતુહલ હતું. એન્સાયક્લોપીડીયા - પુસ્તકો વાંચવાના હતા. જ્ઞાન મેળવવા, આજે માહિતીયુગ છે, ગુગલમાંથી જે કંઈ જોઈએ એ માહિતી પટાપટ મળી જાય છે. રેડી રેકનર - પછી શા માટે મગજમારી કરીને ખાલી ફોગટ બુધ્ધિની કસરત કરવાની!

યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકાને પરદેશ ગણતા, ત્યાંની વાતો અચરજથી સાંભળતા, આજે બધા જાણે ઘર આંગણે આવી બેઠાં છે. કોઈ કુતુહલ રહ્યું નથી. કોઈ વિસ્મય નથી, કોઈ નવાઈ નથી. આજની પેઢી પાસે ભૌતિક ચીજવસ્તુઓની ભરમાર છે.

બધાને લાગે છે કે જીવનમાં કશુંક છૂટતું જાય છે, વિસરતું જાય છે. પણ એ બધાને હવે મુઠ્ઠીમાં બાંધી શકાય તેમ નથી. વહેતા જળને રોકવાનો પ્રયાસ કરવો વ્યર્થ છે. વેવલાવેડા ગણાય છે, એ બધી વાતો - કે અમારા જમાનામાં આમ હતું ને તેમ હતું - તમારો જમાનો વીતી ગયો. નવી આબોહવા, નવા વાતાવરણમાં એડજસ્ટ થતા શીખીએ, નવા વિચારોને અપનાવી લેતા શીખીએ, નહીં તો વાવંટોળમાં ક્યાંય ફેંકાઈ જઈશું.

કદાચ નવા રંગમાં રંગાઈ ન શકીએ તો જાતને બચાવીને બેસી રહેતા શીખીએ, સ્વમાનભેર જીવવું હોય તો !



રાખડી

કાકા-કાકીની ઓશિયાળી હતી સુજાતા. માબાપ કેવા હતા એની યાદ પણ નથી. નાનપણમાં જ રામશરણ થઈ ગયા હતા. માબાપની મિલકતની વારસદાર હતી સુજાતા. એટલે કાકા-કાકીએ એને પરાણે પાળવી પડતી હતી. ઘરનું બધું કામકાજ સુજાતાને માથે નાંખી દઈ કાકી આરામ ફરમાવતા. સુજાતાને માંડ-માંડ બે ટંક ખાવાનું પૂરતી. ઘરનું કામ પતાવી સુજાતા ભણવા બેસતી. ભણવામાં હોશિયાર. પહેલે નંબરે પાસ થાય. કાકાનો દીકરો અજય સુજાતાની ઉંમરનો. બંને ભાઈ-બહેન સાથે ભણે. સુજાતા ફર્સ્ટ ક્લાસ પાસ થઈ, છતાં કાકાએ એને નર્સિંગના કોર્સમાં એડમીશન અપાવ્યું અને પોતાના દીકરા અજયને મેડિકલ - (MBBS થવા) એડમીશન અપાવ્યા. મકાન સુજાતાના પપ્પાના નામનું, FD સુજાતાના નામની, પણ બધું ખર્ચ અજય ઉપર કરવામાં આવે. સુજાતા મોટી થઈ, બધી વાત સમજતી છતાં સંસારમાં કાકા-કાકી સિવાય પોતાનું કોઈ નથી. અજય ભાઈ થાય. એ ડૉક્ટર બને તેમાં કુટુંબનું ગૌરવ જળવાઈ રહેવાનું.

અજય MBBS થઈને અમેરિકા ગયો, M.S. થવા માટે. પાછળ કાકાએ મકાન વેચી નાંખ્યું. સુજાતાને સમજાવી દીધી કે તમને ભણાવવા રકમ ઉછીની લેવી પડી, મકાન વેચી નાંખવું પડ્યું. હવે તું ગામનું ઘર ખોલીને ત્યાં જઈને રહે. અજય અમેરિકાથી પૈસા મોકલતો રહે છે, તેથી અમે મોટું મકાન વસાવી લઈશું. અજય અમેરિકાથી પાછો આવશે ત્યારે શહેરમાં જ પ્રેક્ટીસ શરૂ કરશે. સુજાતાને કાયમ inferiority આપતા રહ્યાં. ગામના લોકોની સેવા કરવાની તક મળશે એમ મન મનાવી સુજાતા ગામનું ઘર ખોલીને રહી. સુજાતા કર્મનિષ્ઠ હતી. પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં આનંદ આવતો. દર્દીઓ પ્રત્યે અનુકંપા દાખવતી. પોતે અનાથ હતી, એ સ્મરણ સતત મનમાં રહેતું. બીજા

કોઈ દર્દીને દુઃખી જોઈ પ્રેમથી એની સેવા કરતી, હસી મજાક કરી એમના દુઃખને હળવા કરતી. કોઈ ગરીબ દર્દીને દવાદારૂના પૈસા આપતી. કોઈના ઘરેથી કોઈ જ ન આવતું હોય એવા દર્દીને ઘરેથી ટિફિન લાવી જમાડતી. ગામમાં લોકો સુજાતાને ‘ફ્લોરેન્સ નાઇટગલ’ તરીકે ઓળખતા. નર્સિંગનું કામ કરતી છતાં મેડિકલના પુસ્તકો વાંચતી, ડૉક્ટર કેવી રીતે નિદાન કરીને કેવી ટ્રીટમેન્ટ કરે છે તેનો અભ્યાસ કરતી. એ નર્સ કરતાં ડૉક્ટર જેવી બની ગઈ હતી. પોતાના કામમાં એવી ઓતપ્રોત રહેતી કે એણે લગ્ન કરવાનો વિચાર પણ ન કર્યો.

કાકા-કાકીનું અવસાન થઈ જતાં એને ક્યારેય મુંબઈ જવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો નહીં. ભાઈ અજય અમેરિકામાં છે કે ઇન્ડિયા આવી ગયો છે, એની પણ ખબર નહોતી. સુજાતાને મન એનું કામ ભલું અને એની હોસ્પિટલ ભલી. એનું ગામનું ઘર પડું પડું થઈ ગયું હતું. તેમાં રહી શકાય તેમ ન હતું, તેથી હવે એ હોસ્પિટલના નર્સિસના ક્વાર્ટરમાં જ રહેતી હતી.

સુજાતા હોસ્પિટલના દાદર પર લપસી પડી. એના પગનું હાડકું ભાંગી ગયું. શહેરમાં કોઈ ઓર્થોપેડિક ડૉક્ટરને કન્સલ્ટ કરવા પડે તેમ હતું. સુજાતા વર્ષોથી મુંબઈ આવી ન હતી. મુંબઈની તો જાણે કાયાપલટ થઈ ગઈ હતી. પોતે જ્યાં રહી, તે ઘર તો પડીને પાદર થઈ ગયું હતું અને ત્યાં મોટા મોટા ટાવર્સ ઊભા થઈ ગયા હતા. કોઈએ નામ આપ્યું કે ડૉ. એ. પી. મહેતા નામી ઓર્થોપેડિક સર્જન છે. એડ્રેસ લઈ સુજાતા એ. પી. મહેતાની હોસ્પિટલ પર પહોંચી. હોસ્પિટલમાં એડમીટ થઈ. તેનું ઓપરેશન કરવાનું નક્કી હતું. આખો દિવસ ગયો પણ ડૉ. એ. પી. મહેતા વોર્ડમાં આવ્યા જ નહીં, એના આસીસ્ટન્ટ ડૉક્ટરો વોર્ડમાં આવે. Xray પડાવ્યો, બ્લડ ટેસ્ટ કરાવ્યા, કાર્ડિયોગ્રામ વગેરે ટેસ્ટીંગ થયા. ઓપરેશન થીયેટરમાં સુજાતાને લઈ ગયા. સુજાતા પૂછે કે ડૉક્ટર એ. પી. મહેતા ક્યાં છે? એને સ્થેશીયા આપ્યા પછી ડૉ. મહેતાએ ઓપરેશન કર્યું. સુજાતા વિચારે કે અમે મહેતા છીએ.

આ ડૉ. મહેતા ક્યાંના હશે? પણ બધા એક જ જવાબ આપે કે તેઓ અમેરિકાથી આવ્યા છે. એમના ગામની ખબર જ નથી. સુજાતા સાજી થઈ ગઈ. હોસ્પિટલમાંથી ડિસ્ચાર્જ થવાનો સમય આવી ગયો. એ નર્સિસના ડેસ્ક પર જઈ પૂછે, કોઈ જવાબ મળતો નથી. જવાબ એટલો જ મળ્યો કે આવતા અઠવાડિયે ચેકઅપ માટે આવશો ત્યારે ડૉક્ટર મળશે. હાલમાં પૈસા લેવાની ના પાડી છે. તમે નર્સ હોવાથી તમારા પૈસા ન લેવાય. સુજાતા મનોમન આવા આદર્શવાદી ડૉક્ટરને વંદી રહી. પહેલાંના જમાનામાં સરખેસરખા વ્યવસાયવાળા એક બીજાના પૈસા ન લેતા. હવેના જમાનામાં આવા નિયમો કોણ પાળે છે?

સુજાતાને ડિસ્ચાર્જ મળી ગયો. ગામથી હોસ્પિટલનો પ્યુન એને લેવા આવી ગયો હતો. મુંબઈમાં ફરી આવતા અઠવાડિયે ચેકઅપ માટે આવવું પડશે. સુજાતા વીલચેરમાં બેઠી. ત્યાંના વોર્ડબોયે કહ્યું કે ડૉક્ટર સાહેબ આપને મળવા માંગે છે. તેમના ઘરે થઈને જવાનું કહ્યું છે. ગાડી મોકલી છે ડૉક્ટરે. એક બંગલાને દરવાજો ગાડી ઊભી રહી. ડૉ. એ. પી. મહેતાનું બોર્ડ જોયું. બેલ મારી, ખુદ ડૉ. મહેતાએ દરવાજો ખોલ્યો, મીઠો આવકાર આપ્યો. ભાઈ-બહેને એકબીજાને ઓળખી લીધા. બેન જમાનાની થપાટ ખાઈ ખાઈ, ઢસરડો કરી કરીને ડોસીમા જેવી બની ગઈ છે. ચહેરો નિસ્તેજ થઈ ગયો છે. ભાઈની સાથે ભાભી પણ સ્વાગત કરવા દરવાજો હાજર છે. ભાઈ-બહેન ભેટી પડ્યા. અજયે કહી દીધું કે હવે તારે ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. ગામડે જવાનું નથી. અહીં સાથે જ રહેવાનું છે. કામ કરવું જ હોય તો મારી હોસ્પિટલમાં સુપરવાઇઝર તરીકે કામ કરજે.

અજયને ખબર હતી કે એના પપ્પાએ દગો કરીને સુજાતાની મિલકત પડાવી લીધી હતી. પપ્પાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું હતું. જ્યારે એને ખબર પડી કે રામનગરથી સુજાતા નર્સ ઓપરેશન માટે આવેલ છે, ત્યારે જ એ સમજી ગયો હતો અને હોસ્પિટલના સ્ટાફને સૂચનાઓ આપી દીધી હતી.

ભાઈને બહેન મળી, બહેનને ભાઈ મળ્યો. સુજાતા હવે થાકી ગઈ

હતી. અકાળે વૃધ્ધત્વ આવી ગયું હતું. એને હવે ખરેખર આરામની જરૂર હતી. કુદરતે આ ઉંમરે ભાઈનો મેળાપ કરાવી આપ્યો. ભલાઈનો બદલો મળી ગયો. ભગવાનને ઘેર દેર છે, પણ અંધેર નથી.

સુજાતાને મનમાં કાકા માટે કોઈ અભાવ નથી રહ્યો. પોતે અનાથ હતી. કાકા-કાકીએ એનો ઉછેર કર્યો હતો - એ ઉપકાર કેમ ભૂલાય? ભાઈ-બહેનના અસીમ પ્રેમના પ્રતાપે આજે સુખનો સૂરજ ઉગ્યો છે. બંનેને એકબીજા સિવાય કોઈ સગુંવહાલું પણ ક્યાં છે? કેટલા વર્ષે આ વર્ષે બળેવ ઉજવાશે? બહેન રાખડી બાંધશે અને ભાઈ પસલી આપશે. ફરી બાળપણના સ્નેહ-સંસ્મરણો તાજા થશે.



મોટાભાઈ

નહીં મળે. હાલહવાલ થઈ જશે. ગામમાંથી આપણે હાથ મોટાભાઈ કંઈ પણ આવવા દેવાના નથી. આપણી જાતે કમાઈ લેતા શીખી જઈએ. મહેનત મજૂરી કરી ખાઈશું. સુમનની વાત એમને ગળે ઉતરી ગઈ. વાડ વિના વેલો ચડે નહીં. સુમન અને સુશીલાભાભીના સહકારથી એ બંને ભાઈઓ મુંબઈમાં સ્થાયી થઈ ગયા. આમ કિશોરભાઈની ત્રણ પૂંછડી કપાઈ ગઈ. સુમન, ભૂપત અને ભરતની - હવે ઉંદર ચાર પૂંછડીયો રહી ગયો. મુંબઈમાં ભરતનો ધંધો જામી પડ્યો હતો. તેણે બીજા બે નાના ભાઈઓને શેખર અને સુકેતુને પૂના બોર્ડિંગમાં દાખલ કરી, ત્યાંની કોલેજમાં એડમીશન અપાવી દીધું. એ જ શિખામણ-ભણો-ભણો - નહીં તો ક્યાંય ના નહીં રહો. શેખર અને સુકેતુ પૂનાની કોલેજમાં ભણ્યા, ગ્રેજ્યુએટ થયા, ત્યાંની જ કન્યાઓને પરણ્યા. અને પૂનામાં જ ધંધો કરી, ઘર વસાવી લીધા. ફરી બે પૂંછડી કપાઈ ગઈ. ઉંદર ચારમાંથી બે પૂંછડીઓ થઈ ગયો.

સૌથી નાનો શર્મન મોટાભાઈની દાદાગીરીથી કંટાળી ગયેલો. ત્રાસી ગયેલો. બા બાપા હવે વૃદ્ધ અને લાચાર થઈ ગયા છે. એ પણ ભણવાને બહાને શેખરને ત્યાં પૂના આવી ગયો. એક NRI છોકરી સાથે પ્રેમ થઈ ગયો. પરણી ગયો અને શર્મન અમેરિકા પહોંચી ગયો. હવે ઉંદર એક પૂંછડીઓ થઈ ગયો. બાપા કિશોરભાઈ ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરતા કે ભગવાન મને ઉપાડી લે. આવડો મોટો પરિવાર - મોટો ને એની વહુ સામે જોતા પણ નથી. ખાટલામાં પડી રહેવાનું.

પણ બધાની હાથ લાગી કે શું? કિશોર બાપા કરતાં મનસુખ વહેલો મરી ગયો, હાર્ટ એટેકથી. હવે... હવે કિશોરબાપાની એકે પૂંછડી બચી નથી. ગામલોક કહે છે - કિશોર બાંડો-ઉંદર બાંડો. મનસુખના છોકરા અને બૈરી મિલકત દબાવીને બેસી ગયા છે. કોઈને દાદ આપતા

નથી. કાકી હરખપદ્મડા થઈ કહેતા હતા કે મારે તો સાત સાત દીકરા-સાત કરોડ જેવા - એ જ કાકી આજે અમારા બા-બાપાના વખાણ કરે છે કે ભાભીના સૌથી ડાહ્યા અને સમજુ. અમે બે, અમારા બે. નાનો પરિવાર, સુખી પરિવાર. આટલો મોટો પરિવાર, ઝાઝા દીકરા, શરીર પરના ગુમડા જેવા. કોઈને કહેવાય નહીં, સહેવાય નહીં. પોતાના જીવતા કામઘંઘો, કારોબાર, જર જમીન બધું મોટાને - મનસુખને સોંપી દીધું. એની વાતમાં ભોળવાઈ ગયા. અને જાતે ઓશિયાળા બની ગયા. બીજા બધા દીકરાઓ સંસારમાં આવ્યા તો પોતપોતાના નસીબ લઈને જન્મ્યા હશે. એવું કેમ ન વિચાર્યું? સાત પૂંછડીથી શોભતો ઉંદર છેલ્લે બાંડો થઈ ગયો. સાત પૂંછડી કપાવા દીધી એ એની લાચારી હતી કે મૂર્ખાઈ હતી?



છૂટાછેડા

ચંદ્ર મંગની પટ બ્યાહનો જમાનો છે. પરિચય થયો, પરણી ગયા. બે ચાર વર્ષ થાય, વાદવિવાદ વધવા માંડે. પત્ની કમાય છે, એને કારકીર્દી કરવી છે. કાં તો શ્રીમંતની પુત્રી છે. ઘરકામ કરવું નથી. સાસુ નણંદ ગમતા નથી. જવાબદારી લેવી નથી. ઘરકામની આવડત નથી. કૃદ્ધશુદ્ધમદ્ગત્ત્વ સમાધાન કરવાનો સ્વભાવ નથી. પડ્યું પાનું નિભાવી લેવું નથી. ઘરકામ કરવું પસંદ પણ નથી. વાંધા વચકા શરૂ થાય. પરિણામ છૂટાછેડા. આજની પેઢી એટલે કહે છે - લગ્ન કરીએ તો છૂટાછેડા લેવા પડે. રીસ્ક શા માટે લેવું. લગ્ન કર્યા વિના લીવ ઇન રીલેશનશીપથી સાથે રહેવાનું સારું.

ગીત હતું - ‘મોરલી તો ચાલી રંગ રૂસણો રે - કોણ મનાવા જાય રંગ મોરલી? પરણ્યો મનાવવા જાય રંગ મોરલી - પરણ્યાની વાળી હું તો ઝટ રે વળું રે’ - રીસામણાં અને મનામણાં તો લગ્નજીવનનો રોમાંચ છે. કોઈ પુરુષને દુઃખ છે કે પત્ની જતી રહી, પાછી આવતી નથી. બીજાને દુઃખ છે કે ગઈતી તો ખરી પણ પાછી આવી ગઈ. ત્રીજાને તકલીફ છે કે એની પત્ની ક્યારેય જતી રહેતી નથી.

લગ્નજીવન એટલે ઇલેક્ટ્રીક કનેક્શન. લાલ વાયર એટલે ડેન્જરસ પોઇન્ટ - પત્ની, લીલો વાયર એટલે પતિ, અને ત્રીજો વધારાનો વાયર એ અર્થીંગનો - એટલે બાળક. લાલ, લીલા વાયર ડાયરેક્ટ એકબીજાને અડકે ભડાકા થાય. અર્થીંગના વાયરને કારણે લગ્નજીવન બચી જાય. બાળકનું શું? સ્ત્રી પોતાના બાળકના હિત ખાતર નભાવી લે છે.

એક વખત સંબંધ વણસે, સ્ત્રી વિચારે - શા માટે મારે જ દર વખતે સહન કરી લેવાનું? નમતું જોખવાનું? પરાણે મન મારીને સાથે રહેવું પડે છે. ત્યારે લગ્નજીવનનો રોમાંચ રહેતો જ નથી. છૂટાછેડા લેવાય મળે ત્યારે બંને જણા રાહતનો દમ ખેંચે છે. સાથે રહેવાય તેમ હતું જ

નહીં. પણ છૂટાછેડા લીધા પછી સમજાય છે કે એકલા રહેવું કેટલું અઘરું છે? નવું પાત્ર કેવું મળશે એની શી ખાતરી?

પત્ની કુકીંગમાં પારંગત હોય પણ એ રાંધતી જ નથી. અને પત્ની ઘરે રાંધે છે, પણ સારી રસોઈ રાંધતા આવડતું જ નથી. સરવાળે બંને કંટાળી જાય છે.

સ્ત્રીના કેટલા સ્વરૂપ છે? જ્યાં સુધી એ કુંવારી છે, કોઈની દીકરી છે, બહેન છે, માતાપિતા માટે એના મનમાં પ્યાર છે. પણ એ જેવી પરણે કે તરત જ કોઈની વહુ, કોઈની પત્ની કે કોઈની ભાભી બને છે. સાસરામાં એને ઘણાં અભાવો નડે છે. સાસુ, નણંદના સ્વભાવ કહે છે. જેઠાણી જમાદાર છે. મા પાસે ફરિયાદ કર્યા કરે. મા બળતામાં તેલ પૂરે, દીકરીને ચડાવે. મા અને સાસુ બંને એક જ પાત્ર છે, પણ પારાશીશી બદલાઈ ગઈ હોય છે. દીકરો વહુઘેલો ન થવો જોઈએ, જમાઈ માવડિયો ન જોઈએ. દીકરીને પ્રોત્સાહન અને વહુની નિંદા.

સ્ત્રી જ સ્ત્રીની નિંદક છે. ક્યાંય સાંભળ્યું નથી કે સસરા વહુનો ઝઘડો થયો. સાસુવહુના જ ઝઘડા હોય અને ઘરમાં કલેશનું વાતાવરણ ઇવાઈ જાય.

છૂટાછેડાના મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં સ્ત્રીઓના ઝઘડા જ હોય છે. ક્યારેક પુરુષ પરાઈ સ્ત્રી પ્રત્યે આકર્ષાય, પોતાની પરણેતરને અવગણે તો પણ છૂટાછેડા લેવા પડે. ક્યારેક સ્ત્રીનો કંકાસખોર સ્વભાવ હોય ત્યારે પુરુષ કંટાળીને ઘરની બહાર આનંદ શોધતો થઈ જાય.

ઘણી વખત સ્ત્રીને પિયરિયા ગમે છે, સાસરિયા ગમતા નથી. પરિણામે ઘરની ખુશી ખોરવાઈ જાય છે. સ્ત્રી પિતાનું ઘર છોડી પતિને ઘેર આવે છે. પરાયાને પોતાના કરવાની કળા સ્ત્રીને હસ્તગત છે. એનામાં સમાધાન વૃત્તિ છે. પોતાનો ઘરસંસાર તૂટે એવું કોઈ ન ઇચ્છે. સાસરિયા-પતિએ સ્ત્રીના આ બલિદાનની કદર કરવી જોઈએ. એને નિરાંતે શ્વાસ લઈ શકે એવી સ્પેસ આપવી પડે. પોતાના વર, ઘર પ્રત્યેની મમતા બંધાય તો સ્ત્રી ઘણું બધું સહન કરી લેવા તૈયાર

થાય. શરત ફક્ત એટલી કે તેનું આત્મસન્માન જળવાઈ રહેવું જોઈએ. દરેક સ્ત્રીને પોતાના પરિવાર માટે ગૌરવ હોય, કુળની પરંપરા જાળવી રાખવાની પરવા હોય. પારકાને પોતીકા બનાવવા એ નાનીસૂની વાત નથી. એકવાર ઘરભંગ થયા પછી ફરી અન્ય સાથે જોડાણ કરવું અઘરું બને છે. પ્રથમ પ્યાર ક્યારેય ભૂલી શકાતો નથી.

લગ્ન એટલે સ્ત્રી પુરુષનું એકત્વ, સાયુજ્ય, બંને પોતાપોતાનું સ્વત્વ ભૂલી જઈ એકબીજામાં ઓતપ્રોત થઈ જાય. તો લગ્નજીવન મધુર બની રહે. સ્ત્રી ઘણું બધું જતું કરી શકે છે પણ જો પુરુષ બહારછલ્લો થઈ જાય તો એ ક્યારેય સહન કરી શકે નહીં. એ વિચારે છે, હું કમાઈ શકું છું, એના વિના રહી શકું છું. તો શા માટે કોઈની ગુલામી કરવી? સંતાનો કે માબાપની આબરૂની પરવા કરાતી નથી. છૂટાછેડા લેવા વકીલો રોકાય, અણછાજતા આરોપો થાય, એલીમની, સંતાનોના કબજા માટેના ઘણાં પ્રશ્નો ઊભા થાય. બાળકને તો મા જોઈએ જ પણ બાપ પણ જોઈએ જ છે? બાળકની માનસિકતા પર કેવી ગંભીર અસર પડે એ વિચારવું રહ્યું.

